ใบรับรองวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)

ปริญญา

ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์

สาขา **ภาควิชา**

เรื่อง เมืองสงขลาก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2318 – 2439

The City of Songkhla before the Administrative Reform, A.D. 1775 – 1896

นามผู้วิจัย นายสิทธิพร ศรีผ่อง

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก .....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุภกาญจน์ พงศ์ยี่หล้า, Ph.D.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม .....

(รองศาสตราจารย์สุภัทรา นีลวัชระ วรรณพิณ, M.A.)

หัวหน้าภาควิชา .....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุภกาญจน์ พงศ์ยี่หล้า, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

.....

(รองศาสตราจารย์กัญจนา ธีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วัน ..... **เดือน** ..... **พ.ศ** .....

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

เมืองสงขลาก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ. ศ. 2318 – 2439

The City of Songkhla before the Administrative Reform, A.D. 1775 – 1896

โดย

นายสิทธิพร ศรีผ่อง

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)

พ.ศ. 2554

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สิทธิพร ศรีผ่อง 2554: เมืองสงขลาก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2318 – 2439 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุภกาญจน์ พงศ์ยี่หล้า, Ph.D. 169 หน้า

การศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพของเมืองสงขลาก่อนการปฏิรูปการปกครอง เมื่อมีการยกเลิกระบบเจ้าเมือง ในปีพ.ศ. 2439 ทั้งในทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองการปกครอง โดยใช้วิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนาจากข้อมูลสำคัญในเอกสารชั้นต้นและชั้นรองที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่าเมืองสงขลาก่อกำเนิดขึ้นได้อีกครั้งหนึ่ง หลังจากการถูกโจมตีจากกองทัพของกรุงศรีอยุธยา ในปีพ.ศ. 2223 ด้วยเหตุที่เมืองสงขลาตั้งตัวเป็นอิสระไม่ยอมรับอำนาจของกรุงศรีอยุธยา หลังจากนั้นเมืองสงขลาถูกพัฒนาขึ้นมาใหม่ด้วยความเหมาะสมทางภูมิศาสตร์ในการเป็นเมืองท่าทางการค้า ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะในลุ่มทะเลสาบสงขลา และนโยบายในการบริหารจัดการของเมืองหลวงและตัวเจ้าเมืองในตระกูล ณ สงขลา ที่ต้องการให้เมืองสงขลาเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองการปกครอง

ในทางเศรษฐกิจเมืองสงขลาเป็นเมืองหนึ่งที่มีบทบาทอย่างมากในการสร้างรายได้ให้กับรัฐ โดยเฉพาะในเรื่องของการค้าขายกับต่างชาติ ไม่ว่าจะเป็นจีน และรัฐในคาบสมุทรมลายู ในด้านการปกครองเมืองสงขลามีบทบาทในการควบคุมหัวเมืองประเทศราชด้วย ซึ่งเมืองประเทศราชที่เมืองสงขลาควบคุมนั้นล้วนเป็นหัวเมืองที่มีอาณาเขตติดต่อกับดินแดนอาณานิคมของชาติตะวันตกทั้งสิ้น เนื่องจากเป็นเมืองท่าทางกรค้าทำให้เมืองสงขลาประกอบด้วยคนหลายกลุ่มวัฒนธรรม ซึ่งต่างก็มีทักษะความชำนาญในการประกอบอาชีพที่แตกต่างกัน ดังนั้นด้วยสภาพของเมืองสงขลาข้างต้น ทั้งสภาพทางภูมิศาสตร์ การบริหารจัดการและความหลากกลายทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้เมืองสงขลากลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางภาคใต้เมืองหนึ่งจนถึงปัจจุบัน

_____ _____ ___ / ___ / ___

ลายมือชื่อนิสิต ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Sittiporn Sripong 2011: The City of Songkhla before the Administrative Reform, A.D. 1775 – 1896. Master of Arts (History), Major Field: History, Department of History. Thesis Advisor: Assistant Professor Suppakarn Pongyelar, Ph.D.
169 pages.

The objectives of the study were to investigate circumstances of the City of Songkha before the administrative reform, when the old governor system was revoked in 1896, in aspects of economy, society and politics. Historical methodology and descriptive analysis are employed in the study.

The study concluded that Songkhla was formed again after being attacked by Ayutthaya army in 1680 as Songkhla freed itself from the power of Ayutthaya. Since then, Songkhla was redeveloped by its appropriate geography of commercial port, abundance of natural resources especially of Songkhla lake basin, and Bangkok's along with Songkhla governor of Na Songkhla family's administrative policies, which aimed to make the city a socio-economic and political importance.

In economy, the City of Songkhla had a crucial role in making revenues to Siam particularly by trading with foreign countries such as China and states in Malay Archipelago. In politics, It was in charge of controlling tributary states, which located closed to western colonies. As a commercial port city, Songkhla was then resided by several cultural groups with varieties of livelihoods. Thus the city's roles mentioned above and cultural varieties did make Songkhla an essential city of the south even up to the present.

_____ _____ ___ / ___ / ___

Student's signature Thesis Advisor's signature

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงมาได้ด้วยความกรุณาของผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน เจ้าหน้าที่หอสมุดที่ข้าพเจ้าเข้าไปค้นคว้าหาข้อมูลทุกแห่ง และผู้ที่มีส่วนร่วมในการเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ทุกท่าน ซึ่งไม่สามารถกล่าวถึงได้ทั้งหมดในที่นี้

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ศุภกาญจน์ พงศ์ยี่หล้า อาจารย์ที่ปรึกษา และขอขอบคุณรองศาสตราจารย์สุภัทรา นีลวัชระ วรรณพิณ ที่กรุณาแนะนำในการศึกษาค้นคว้าของข้าพเจ้าเสมอมาตลอดไปจนถึงอาจารย์เจ้าหน้าที่ในภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่านตลอดจนถึงครอบครัวและเพื่อนๆ ที่คอยช่วยเหลือข้าพเจ้าในทุกด้าน

สิทธิพร ศรีผ่อง

กันยายน 2554

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง (3)

สารบัญภาพ (4)

บทที่ 1 บทนำ 1
- ความสำคัญของปัญหา 1
- วัตถุประสงค์ในการวิจัย 5
- ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ 5
- การตรวจสอบเอกสาร 6
- ขอบเขตการวิจัย 11
- วิธีการวิจัย 11

บทที่ 2 สภาพทั่วไปของเมืองสงขลา 12
- สภาพทั่วไปทางกายภายของเมืองสงขลา 12
- ปัจจัยที่ส่งผลต่อเมืองสงขลา ระหว่าง ปีพ.ศ. 2318 – 2439 14

บทที่ 3 บทบาทของเมืองสงขลา (พ.ศ. 2318 – 2439) 37
- บทบาททางการเมืองการปกครองของเมืองสงขลา พ.ศ. 2318- 2439 39
- บทบาททางเศรษฐกิจของเมืองสงขลา 56
- บทบาททางสังคมของเมืองสงขลา 90

บทที่ 4 เมืองสงขลากับการควบคุมประเทศราชและปัญหาต่าง ๆ 119
- บทบาทของเมืองสงขลาในการควบคุมประเทศราชทางภาคใต้ 119
- ปัญหาความขัดแย้งระหว่างเมืองสงขลากับเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองพัทลุง 129

บทที่ 5 บทสรุป 139

เอกสารและสิ่งอ้างอิง 145

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

ภาคผนวก 155

ภาคผนวก ก กฎตั้งเจ้าเมืองสงขลา กฎตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และกฎตั้งผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา 156

ภาคผนวก ข ระเบียบเกี่ยวกับภาษีอากร 162

ประวัติการศึกษาและการทำงาน 169

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงสถานะและอาณาเขตเมืองสงขลาในช่วงปีต่าง ๆ	49
2	แสดงจำนวนเงินส่วยเมืองสงขลา พ.ศ. 2393- 2420	62
3	แสดงจำนวนชาวจีนที่มาผูกปี้เมืองสงขลา พ.ศ. 2402 - 2431	64
4	แสดงการต่อเรือของเมืองสงขลา พ.ศ. 2327-2394	70
5	แสดงรายการเกณฑ์สิ่งของเมืองสงขลา ระหว่างปี พ.ศ. 2361- 2402	71
6	แสดงจำนวนเลกที่ใช้ในการเก็บรังนก	74
7	แสดงจำนวนเงินค่านาเมืองสงขลา ปี พ.ศ. 2420 - 2430	77
8	อัตราเก็บส่วยรายเฉลี่ย สำหรับคนไทย แขวงเมืองสงขลา	81
9	อัตราเก็บส่วยรายเฉลี่ย บุตรหลานจีน แขวงเมืองสงขลา	82
10	แสดงรายได้เจ้าเมืองสงขลาในปีพ.ศ. 2438	87
11	ลักษณะโดยสังเขปของกลุ่มคน จีน พุทธ มุสลิม	92
12	แสดงผลประโยชน์เจ้าเมืองสงขลาที่ได้จากเจ็ดหัวเมือง ปีพ.ศ. 2439	122

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	มัสยิดกลางเมืองสงขลา	101
2	ศาลาการเปรียญวัดมัชฌิมาวาส	102
3	อุโบสถวัดมัชฌิมาวาส	102
4	ศาลหลักเมืองสงขลา	103
5	ที่ตั้งเมืองสงขลา พ.ศ. 2148 - 2385	108
6	กำแพงเมืองสงขลาบ่อยาง	108
7	ป้อมหัวเขาแดง	109

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นที่รู้จักกันดีในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางการค้ามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์และความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณนานาชนิด โดยเฉพาะเครื่องเทศเป็นสิ่งสำคัญในการดึงดูดผู้คนให้มาประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในบริเวณนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชุมชนต่างๆ ถูกพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองอย่างรวดเร็วเพื่อรองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 หนึ่งในศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นใหม่ขณะนั้นคือ เมืองสงขลา

เมืองสงขลาก่อตั้งขึ้นเมื่อราวปี พ.ศ. 2148 ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ แห่งกรุงศรีอยุธยา โดยดะโต๊ะ โมกอล (Dato Mogol) ผู้นำมุสลิมซึ่งได้อพยพหนีภัยสงครามและการคุกคามทางการค้าจากฮอลันดาในรูปของบริษัท เวเรนิกด์ โอสต์-อินดิช์ (VOC) ซึ่งเป็นองค์กรธุรกิจกึ่งรัฐที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในขณะนั้นได้เริ่มดำเนินการยึดครองดินแดนต่างๆ ในหมู่เกาะชวา ในปี พ.ศ. 2148 เพื่อเข้าควบคุมแหล่งเครื่องเทศ อันเป็นสินค้าสำคัญที่ตลาดโลกต้องการในเวลานั้น มาตั้งบ้านเมืองที่ปากน้ำหัวเขาแดงตรงปลายสุดของคาบสมุทรสทิงพระ อันเป็นที่ตั้งของแหล่งชุมชนโบราณซึ่งมีความรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12

เมืองสงขลาเริ่มปรากฏชื่อชัดเจนในบันทึกของพ่อค้าชาวตะวันตกในปี พ.ศ.2151 เป็นต้นมา แสดงให้เห็นถึงความเหมาะสมทางสภาพภูมิศาสตร์และความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธรรมชาติในบริเวณรอบๆ ทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นสินค้าที่ตลาดโลกต้องการมากในเวลานั้น ตลอดจนนโยบายของผู้ปกครองที่เปิดเสรีทางการค้า เพื่อดึงดูดพ่อค้าจากที่ต่าง ๆ ให้เข้ามาทำการค้าขายในเมืองสงขลา จนกระทั่งเมืองสงขลากลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สำคัญในขณะนั้น แต่หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2223 เมืองสงขลาถูกโจมตีโดยกองทัพจากกรุงศรีอยุธยาในฐานะที่ก่อการกบฏ จนทำให้เมืองที่เคยรุ่งเรืองเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจต้องสลายตัวลงมีสภาพเป็นเพียงชุมชนการค้าขนาดเล็กเท่านั้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทรงยกกองทัพเข้าปราบชุมนุมเมืองนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ. 2312 เพื่อรวบรวมและฟื้นฟูอำนาจการปกครองของรัฐขึ้นมาใหม่ ภายหลังจากที่ถูกกองทัพพม่าเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 ในครั้งนั้นทรงยกกองทัพมาถึงเมืองสงขลาด้วย และมีพ่อค้าชาวจีนกลุ่มหนึ่งได้ขอพระบรมราชานุญาตเข้าไปจัดเก็บภาษีรังนกในทะเลสาบสงขลา หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2318 ผู้นำชาวจีนกลุ่มนี้ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลา (เหยี่ยง) นับแต่นั้นมารัฐส่วนกลางกับพ่อค้าชาวจีนซึ่งพัฒนามาเป็นผู้มีอำนาจในท้องถิ่นก็มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจและผลประโยชน์ร่วมกัน ถึงแม้ว่าในปี พ.ศ. 2325 จะมีการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในเมืองหลวงแต่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและผลประโยชน์ร่วมกันนั้นไม่ได้ถูกขจัดออกไป แม้ว่าในปี พ.ศ. 2327 พระยาสงขลา (เหยี่ยง) เจ้าเมืองคนแรกต้นตระกูล ณ สงขลาจะถูกปลดออกจากตำแหน่งก็ตาม แต่เจ้าเมืองคนต่อมาก็ยังเป็นลูกชายของพระยาสงขลา (เหยี่ยง) คือ หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (บุญหุ้ย)

การที่พระยาสงขลา (เหยี่ยง) ถูกถอดออกจากตำแหน่งในปี พ.ศ. 2327 นั้น อาจเป็นเพราะความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช เมื่อกลุ่มอำนาจใหม่เข้าแทนที่กลุ่มของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช ดังนั้นกลุ่มบุคคลที่มีความใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชมหาราช ในตำแหน่งต่างๆ จะต้องถูกขจัดออกไป เพื่อเปิดทางให้กลุ่มอำนาจใหม่เข้ามาแทนที่ แต่กว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับพระสงขลา(เหยี่ยง)นั้น กินเวลากว่า 2 ปี หลังจากการเปลี่ยนแปลงกลุ่มผู้มีอำนาจในเมืองหลวง และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตระกูล ณ สงขลา ของพระยาสงขลา (เหยี่ยง) นั้น ตามสภาวการณ์แล้วน่าจะถูกลดบทบาทอย่างสิ้นเชิงจากการเป็นกลุ่มผู้ปกครองเมืองสงขลา แต่ผลที่เกิดขึ้นเหตุการณ์กลับพลิกผัน กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ของพระสงขลา (เหยี่ยง) ยังคงเป็นกลุ่มผู้ปกครองเมืองสงขลาต่อไป มีเพียงตัวของพระสงขลา (เหยี่ยง) เท่านั้นที่ถูกปลดออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลา เหตุการณ์ครั้งสำคัญในปี พ.ศ. 2327 นั้น ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญทั้งต่อเมืองสงขลาและกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ในหลายด้าน ได้แก่ ด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม

ด้านการเมืองการปกครอง ในปี พ.ศ. 2327 แม้ว่าตระกูล ณ สงขลา ยังคงรักษาอำนาจในการปกครองเมืองสงขลาไว้ได้ แต่เมืองสงขลาก็ถูกลดฐานะจากหัวเมืองชั้นตรีที่ขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรี มาเป็นหัวเมืองชั้นตรีขึ้นต่อเมืองนครศรีธรรมราช แต่อีก 7 ปีหลังจากนั้น เมืองสงขลาถูกยกฐานะขึ้นเป็นหัวเมืองชั้นโทขึ้นตรงต่อเมืองหลวง ควบคุมหัวเมืองประเทศราชมลายูทางด้านอ่าวไทย เจ้าเมืองสงขลาในขณะนั้นคือ พระยาสงขลา (บุญหุ้ย) ได้รับการโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศจาก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พระยาเป็นเจ้าพระยา เมืองสงขลากลายเป็นเมืองที่ราชธานีให้ความสำคัญและคอยให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ ทุกครั้งที่ประสบกับปัญหา นอกจากนั้นเจ้าเมืองสงขลานับตั้งแต่พระยาวิเศษภักดีเจ้าเมืองคนที่ 3 เป็นต้นมาล้วนเคยเป็นมหาดเล็กรับใช้ใกล้ชิดองค์พระมหากษัตริย์มาก่อนที่จะได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้ช่วยราชการเมืองและเจ้าเมืองตามลำดับ ทำให้เจ้าเมืองสงขลามีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับราชสำนักและขุนนางในเมืองหลวง เป็นอย่างมาก ซึ่งมีผลต่อการปกครองเมืองสงขลาที่เกี่ยวพันกับส่วนกลางอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอย่างใกล้ชิดนั้น เป็นผลสำคัญมาจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกันหรือเกื้อกูลต่อกัน

ด้านเศรษฐกิจและสังคม เป็นที่เข้าใจกันแล้วว่า จีนเหยี่ยงพัฒนาตนเองจากพ่อค้ามาเป็นนายอากรรังนกและเจ้าเมืองได้ในที่สุดนั้น เหตุผลสำคัญประการหนึ่งเป็นเพราะความสามารถทางเศรษฐกิจและการประสานผลประโยชน์กับอำนาจรัฐ ซึ่งบทบาทดังกล่าวนี้ได้ถ่ายทอดสู่ลูกหลานสืบต่อกันมาจนพัฒนาเมืองสงขลาให้กลายเป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญเทียบเท่าเมืองนครศรีธรรมราชหัวเมืองชั้นเอกทางภาคใต้ ภายในระยะเวลาไม่กี่สิบปี โดยเฉพาะบทบาททางเศรษฐกิจแทบจะไม่มีความแตกต่างกับเมืองนครศรีธรรมราช ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีอากร การจัดส่งเครื่องราชบรรณาการและการทูลเกล้าฯ ถวายสิ่งของตามพระราชประสงค์ นอกจากนี้ด้วยการที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์เหมาะสมในการเป็นเมืองท่า ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่รอบทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วยสถานการณ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และความสามารถของเจ้าเมืองกรมการเมืองสงขลาที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลกลาง ทำให้เศรษฐกิจของเมืองสงขลามีการพัฒนาอย่างมาก

แม้ว่าเมืองสงขลาจะถูกเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงประกาศห้ามราษฎรของตนติดต่อค้าขายกับเมืองสงขลาก็ตาม แต่ด้วยความเหมาะสมของเมืองสงขลาในการเป็นเมืองท่า ที่เรือสินค้าจากที่ต่างๆ สามารถแวะเข้ามาทำการค้าขายได้โดยสะดวกนั้น ทำให้ทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลายังสามารถดำรงอยู่ได้ ต่างกับเมืองพัทลุงและบางส่วนของเมืองนครศรีธรรมราชที่ยังต้องพึ่งพาเมืองสงขลาในการเป็นทางผ่านของสินค้า เศรษฐกิจจึงเริ่มเสื่อมถอยลง จนในที่สุดประกาศดังกล่าวจึงถูกยกเลิกไป เมืองสงขลามีระบบเศรษฐกิจที่อยู่ในลักษณะของการผลิตเพื่อส่งขายไปยังที่ต่างๆ และนำสินค้าต่างๆ เข้ามาขายยังเมืองสงขลา ทำให้เศรษฐกิจของเมืองสงขลามีการหมุนเวียนแลกเปลี่ยน พร้อมทั้งนำเอาวิทยาการใหม่ๆ เข้ามาแพร่หลาย ได้แก่ การปลูกผักที่มีแหล่งกำเนิดจากเมืองจีนเพื่อขาย การผลิตเครื่องใช้จากดินเผาเช่น โอ่ง กระถาง กระเบื้อง การต่อเรือสำเภา เมืองสงขลาจึงเป็นเมืองท่ามีเศรษฐกิจแบบเปิด ทำให้สังคมเมืองสงขลามีลักษณะเป็น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พหุสังคมมีกลุ่มคนหลากหลายอาศัยอยู่ร่วมกันไม่ว่าจะเป็น กลุ่มที่นับถือศาสนาพุทธ กลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลาม และกลุ่มชาวจีนที่ยึดถือตามแนวทางของขงจื๊อ ซึ่งกลุ่มคนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในเมืองสงขลาเหล่านี้ต่างมีวิถีชีวิตตามหลักความเชื่อของตนอย่างเหนียวแน่น แต่สามารถที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมเกลียว มีเอกภาพบนความหลากหลายทำให้เมืองสงขลาเป็นเมืองที่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของรัฐและหัวเมืองใกล้เคียงอย่างยิ่งเมืองหนึ่งในขณะนั้น

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าพัฒนาการของเมืองสงขลาเกิดขึ้นจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบการค้าเป็นสำคัญ โดยเมืองหลวงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินการต่างๆ ของเมืองสงขลา ซึ่งได้ส่งผลสืบเนื่องต่อสถานะทางการเมืองการปกครองและทางสังคมของเมืองสงขลา แต่ผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับเมืองสงขลาที่ผ่านมาส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาที่เน้นศึกษาเฉพาะในด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสภาพของเมืองสงขลาในลักษณะที่สัมพันธ์กันทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมโดยให้ความสำคัญไปที่เหตุการณ์หรือผลที่เกิดขึ้นนั้นส่งผลต่อส่วนใดบ้าง ยังไม่มีการศึกษาอย่างจริงจังและรอบด้าน ซึ่งทำให้การศึกษาและการรับรู้ถึงสภาพและความสำคัญของเมืองสงขลานั้นมีอยู่อย่างจำกัด ด้วยเหตุผลที่เกี่ยวกับเอกสารชั้นต้นที่นำมาศึกษาและกล่าวถึงกันว่าเนื้อหาสาระสำคัญของเอกสารเป็นอย่างไร จุดมุ่งหมายสำคัญของเอกสารคืออะไร ผลที่เกิดขึ้นตรงกับจุดมุ่งหมายของเอกสารเหล่านั้นหรือไม่ เพราะอะไร เนื้อหาของเอกสารในอดีตกับเหตุการณ์ความเป็นจริงในปัจจุบันเหมือนหรือต่างกันอย่างไร การศึกษาค้นคว้าในลักษณะนี้น่าจะเพิ่มเติมความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองสงขลาได้มากยิ่งขึ้น

ดังนี้การจะให้ความสำคัญกับการศึกษา สภาพของเมืองสงขลาก่อนปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2318 – 2439 ซึ่งเป็นระยะเวลาตั้งตัวของเมืองสงขลาและเป็นระยะเวลาก่อนที่ประเทศไทยจะมีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ตามแนวทางของชาติตะวันตก หลังปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. 2439 เพราะเป็นที่เข้าใจกันว่าสนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากซ้ำยังส่งผลกระทบไปสู่ส่วนต่างๆ อีกหลายด้าน มีผลให้ประเทศไทยมีการพัฒนาเจริญก้าวหน้าในระยะเวลาต่อมา และที่สำคัญในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเมืองสงขลามีความสำคัญต่อภาคใต้และเมืองหลวงเป็นอย่างมาก จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทำการศึกษาสภาพของเมืองสงขลาก่อนปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2318 – 2439 เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของท้องถิ่นไทยต่อความมั่นคงของรัฐ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจทิศทางความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและท้องถิ่นต่อไป

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อเมืองสงขลาตั้งแต่พ.ศ. 2318 – พ.ศ. 2439

2. เพื่อศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองการปกครอง ของเมืองสงขลาระหว่าง พ.ศ. 2318 – พ.ศ. 2439 ที่มีต่อภาคใต้และกรุงเทพมหานคร

3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับกรุงเทพมหานคร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจในภูมิหลังทางเศรษฐกิจสังคม และการเมืองการปกครอง ของเมืองสงขลาในอดีต

2. เข้าใจปัญหาและอุปสรรคที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม และการเมืองการปกครอง ของเมืองสงขลา ระหว่างพ.ศ. 2318 – พ.ศ. 2439

3. เข้าใจผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม และการเมืองการปกครองของเมืองสงขลาตั้งแต่พ.ศ. 2318 – พ.ศ. 2439 ที่มีต่อภาคใต้และกรุงเทพมหานคร

4. เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับกรุงเทพมหานครในอดีต

5. ได้องค์ความรู้ใหม่ด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองการปกครองและสังคมของเมืองสงขลาอันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสงขลา และประวัติศาสตร์ภาคใต้โดยรวมต่อไป

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การตรวจสอบเอกสาร

การศึกษาวิจัยในมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเมืองสงขลาในอดีตที่ผ่านมามีไม่มากนัก ส่วนใหญ่ของงานวิจัยดังกล่าวจะมุ่งเน้นการศึกษาทางด้านการเมืองการปกครอง โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมเป็นสำคัญ สำหรับการศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเมืองสงขลาโดยเฉพาะระยะแรกเริ่มของเมืองช่วงก่อนปฏิรูปการปกครองนั้นยังไม่พบว่ามีการศึกษาอย่างจริงจัง และรอบด้านงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเมืองสงขลามีดังนี้

เพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ (2522) “นโยบายการปกครองหัวเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 – 2439)” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้กล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลาตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่สามารถควบคุมการคมนาคมภายในทะเลสาบ และเป็นท่าเทียบเรือชั้นดี โดยอ้างถึงบันทึกของชาวตะวันตกหลายฉบับด้วยกัน แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดที่ลึกลงไปว่าสภาพทางภูมิศาสตร์เหล่านั้นส่งผลอย่างไรต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมของเมืองสงขลาในด้านใดบ้าง

ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจนั้น ได้กล่าวถึงอักษรสามภาษาที่ปรากฏอยู่บนตัวเงินเหรียญแต่ไม่อาจทราบกำหนดเวลาที่แน่นอนว่าเมืองสงขลาเริ่มมีการผลิตเหรียญขึ้นใช้เมื่อใด ซึ่งการพบเงินเหรียญเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดี โดยที่ผู้ศึกษาไม่ได้ให้รายละเอียดสิ่งใดเพิ่มเติมไปมากกว่านี้ ที่พอจะเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ในเศรษฐกิจของเมืองสงขลาได้ นอกจากนั้นยังกล่าวถึงผลประโยชน์ที่เกิดจากหัวเมืองทั้ง 7 (คือเมืองปัตตานี เมืองยะลา เมืองหนองจิก เมืองยะหริ่ง เมืองสายบุรี เมืองระแงะ และเมืองรามัน) ว่าก่อให้เกิดประโยชน์แก่เมืองสงขลาอย่างมาก แต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นนั้นผู้ศึกษาไม่ได้กล่าวถึงว่าอยู่ในรูปใดบ้าง และส่งผลต่อเศรษฐกิจของเมืองสงขลาหรือเมืองอื่นๆ อย่างไร

สำหรับในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองผู้ศึกษาได้ให้รายละเอียดที่เกี่ยวกับการปกครองเมืองสงขลาไว้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับสถานะของเมืองสงขลา ผู้ศึกษายืนยันว่าเมืองสงขลามีสถานะเป็นเพียงหัวเมืองชั้นโท ไม่ใช่หัวเมืองเอกอย่างที่เข้าใจกันโดยอ้างถึงการศึกษาของสงบ ส่งเมือง เรื่องการพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ. 2310 – 2444 แต่ในประเด็นที่เกี่ยวกับการปกครองเมืองสงขลานี้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผู้ศึกษายังขาดรายละเอียดที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางและท้องถิ่น ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะสามารถอธิบายสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลาได้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองหรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจก็ตาม ข้อที่น่าสนใจอีกประการเกี่ยวกับงานฉบับนี้คือ การกล่าวถึงอาณาเขตของเมืองสงขลาที่มีการขยายเพิ่มขึ้นหลายครั้งจากการทำสงครามปราบปรามกบฏในหัวเมืองมลายูโดยที่รัฐบาลกลางเข้ามามีบทบาทสำคัญในทุกครั้ง แต่ผู้ทำการศึกษาก็ไม่ได้ทำการศึกษาต่อไปว่าผลที่เกิดขึ้นจากการที่เมืองสงขลามีอาณาเขตเพิ่มขึ้นนั้นส่งผลอย่างไรต่อเมืองสงขลาและเมืองใกล้เคียงในลักษณะใดบ้าง

สงบ ส่งเมือง (2522) การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2310- 2444 โครงการตำรา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการเสนอภาพการศึกษาเมืองสงขลาที่ยาวนานมาก ช่วงเวลาที่ทำการศึกษาเป็นเวลานานกว่า 134 ปี ซึ่งแน่นอนว่าเป็นการยากที่จะให้รายละเอียดเกี่ยวกับเมืองสงขลาได้ทั้งหมดโดยเฉพาะในระยะเริ่มแรกของเมืองในช่วง พ.ศ.2318 – 2385 เป็นช่วงที่เริ่มพัฒนาจนกลายเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่อย่างในปัจจุบัน แต่งานวิจัยฉบับนี้ก็ได้ให้ความรู้ที่เกี่ยวกับเมืองสงขลาไว้หลายประการด้วยกันไม่ว่าจะเป็น เรื่องที่เกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลาที่มีการนำเสนอแตกต่างไปจากการศึกษาของเพียงแข ที่ได้กล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างภูมิศาสตร์และการดำรงชีพของมนุษย์ซึ่งก็กล่าวถึงเพียงบางส่วนเท่านั้นและที่สำคัญเป็นการกล่าวถึงสภาพที่เกิดขึ้นในขณะที่ทำการศึกษาคือในช่วงปี พ.ศ. 2522 โดยไม่ได้กล่าวเชื่อมโยงให้เห็นถึงสภาพภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในช่วงเวลาที่ทำการศึกษาแต่อย่างใด ส่วนเรื่องที่เกี่ยวกับประเด็นทางเศรษฐกิจนั้นงานวิจัยชิ้นนี้ถือว่าได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเศรษฐกิจของเมืองสงขลาอย่างมาก เพราะมีการนำเอาข้อมูลชั้นต้นที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจของเมืองสงขลาจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติมาเรียบเรียงไว้มากที่สุดมากกว่างานวิจัยชิ้นใด แต่ทว่าข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจที่นำมาเสนอนั้นส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในช่วงรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 และรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 เสียเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ไม่สามารถที่จะทำความเข้าใจถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาในช่วงก่อนหน้านั้นได้ สำหรับการนำเสนอข้อมูลที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจนั้นผู้ศึกษาใช้วิธีการเรียงต่อข้อมูลตามระยะเวลาเพื่อให้เห็นสภาพทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลา ทำให้ไม่มีการวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ที่นำมาเสนอว่ามีความเกี่ยวข้องกันอย่างไรต่อเศรษฐกิจของเมืองสงขลาและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเมืองสงขลาในมิติใดบ้าง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในส่วนที่เกี่ยวกับประเด็นของการเมืองการปกครองผู้ศึกษาได้ให้รายละเอียดไว้อย่างชัดเจนว่าเมืองสงขลามีสถานะเป็นหัวเมืองชั้นโท และได้กล่าวถึงกลุ่มผู้ปกครองไว้อย่างละเอียด โดยที่ผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าผู้ปกครองเมืองสงขลาเคยเป็นโจรสลัดมาก่อน แต่ผู้ศึกษาก็ไม่ได้อ้างว่าเหตุใดจึงตั้งข้อสังเกตเช่นนั้น ส่วนเรื่องปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางและท้องถิ่นนั้น ผู้ศึกษาไม่ได้ให้รายละเอียดที่เกี่ยวข้องแต่อย่างใด รวมถึงการวิเคราะห์ข้อมูลที่ครอบคลุมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นมากนักทำให้ภาพในส่วนนี้ขาดหายไปส่วนหนึ่ง ประเด็นที่น่าสนใจอีกส่วนในเรื่องที่เกี่ยวกับการปกครองคือ ความขัดแย้งภายในตระกูล ณ สงขลา และความขัดแย้งระหว่างตระกูล ณ สงขลากับ ตระกูล ณ นคร แต่ก็ไม่ได้ให้รายละเอียดที่ชัดเจนจนสามารถที่จะนำมาวิเคราะห์ถึงความเชื่อมโยงของปัญหาดังกล่าวว่ามีความเกี่ยวข้องกับพัฒนาการของเมืองสงขลาและเมืองนครศรีธรรมราชอย่างไรบ้าง สำหรับในส่วนของสังคมเมืองสงขลาที่ผู้ศึกษาได้อธิบายถึงการที่รัฐส่งเสริมชาวจีนให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในเมืองสงขลานั้น เพื่อให้คานอำนาจหรือเป็นตัวประสานระหว่างชาวพุทธและชาวมุสลิม ซึ่งเป็นการให้มุมมองมุ่งไปที่เรื่องของการเมืองการปกครอง แต่ที่จริงเรื่องนี้น่าที่จะเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจมากกว่า เพราะชาวจีนภมีความสามารถทางเศรษฐกิจและที่ผ่านมารัฐบาลกลางได้มอบหมายให้ชาวจีนทำหน้าที่ด้านนี้เสมอมา

สกรรจ์ จันทรัตน์ และสงบ ส่งเมือง (2522) “การเริ่มต้นและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีเมืองสงขลาเก่า” โครงการตำรา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

งานวิจัยชิ้นนี้ผู้ศึกษานำเสนอถึงความเป็นมาของเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงในสมัยอยุธยาเป็นส่วนใหญ่ จะมีการกล่าวถึงเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์เพียงเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับบทบาทเจ้าเมืองเชื้อสายจีนที่นำความเจริญมาสู่เมืองสงขลา และทิ้งท้ายไว้ด้วยการอยู่รวมกันของคน 3 กลุ่มโดยวิธีการเสนอจุดรวมสงวนจุดต่าง แต่ผู้ศึกษาก็ไม่ได้ให้รายละเอียดที่ลึกลงไปว่ามีลักษณะเป็นเช่นไรและจะส่งผลอย่างไรต่อไปบ้างต่อทั้งเมืองสงขลา เมืองต่างๆ ในภาคใต้และกรุงเทพมหานคร

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศรีสุพร ช่วงสกุล (2548) “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสงขลา พ.ศ. 2385-2472” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นงานวิจัยที่กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับเมืองสงขลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2385 ซึ่งเป็นปีแรกที่มีการย้ายที่ตั้งเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสน มาที่ตั้งเมืองปัจจุบันที่บ้านบ่อยาง จนถึงปีพ.ศ.2472 ปีที่เมืองหาดใหญ่ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในฐานะเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจแหล่งใหม่ เมืองคู่กับเมืองสงขลา เป็นการรวบรวมเนื้อหาประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลาไว้อย่างมากที่สุดเล่มหนึ่ง เริ่มตั้งแต่ปัจจัยที่ทำให้เมืองสงขลามีความสำคัญขึ้นมาจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะทะเลสาบสงขลา และความสามารถของเจ้าเมืองสงขลาในการพัฒนาเมืองสงขลา ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2385 ถึง พ.ศ. 2472 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริหารจัดการและการลงทุนของเจ้าเมืองสงขลาในกิจการต่างๆ ทางเศรษฐกิจ ภารกิจในด้านต่างๆ ของเจ้าเมือง ซึ่งจะเด่นชัดมากที่สุดในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชสมัยของสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีหลักฐานชั้นต้นในหอจดหมายเหตุแห่งชาติให้ทำการศึกษาได้อย่างมากมาย ทำให้ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลอย่างละเอียดและรอบด้านในช่วงเวลาดังกล่าว แต่ในช่วงระยะเริ่มต้นของเมืองสงขลานั้นผู้วิจัยได้กล่าวถึงไว้โดยรวมในลักษณะของปัจจัยพื้นฐานที่ส่งผลต่อเมืองสงขลา ไม่ได้วิเคราะห์วิจารณ์ถึงที่มาและปัจจัยที่ส่งผลต่อเมืองสงขลาในระยะต้นมากเท่าใดนัก

Jennifer (1975) “ Fields From the Sea : Chinese Junk Trade with Siam during the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries”

ผู้ศึกษาได้กล่าวสรุปสั้นๆถึงจีนเหยี่ยงเจ้าเมืองคนแรกในตระกูล ณ สงขลา ว่ามีบทบาทสำคัญในการค้าต่างประเทศ และเป็นผู้ช่วยขององค์พระมหากษัตริย์ในการทำการค้ากับดินแดนโพ้นทะเล เป็นการสรุปประเด็นให้เห็นอย่างกว้างๆ ว่าเมืองสงขลามีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของรัฐบาลกลาง ซึ่งจะต้องทำการศึกษาให้ลึกลงไปว่าเมืองสงขลามีบทบาทในลักษณะใดที่ทำให้เป็นเมืองที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของรัฐบาลกลางได้

นอกจากนี้ยังมีงานที่ศึกษาเกี่ยวกับเมืองสงขลาอยู่อีกหลายชิ้นแต่อยู่ในลักษณะแบบเรียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดสงขลา เช่น งานของ ศรีสมร ศรีเบญจพลางกูร ชื่อหนังสือ ประวัติศาสตร์สงขลา ซึ่งอยู่ในลักษณะของการนำข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเมืองสงขลาในทุกด้าน ตั้งแต่ก่อน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สมัยอยุธยา จนมาถึงสมัยปัจจุบัน(2539) ซึ่งเป็นปีที่ผลงานชิ้นนี้ตีพิมพ์ครั้งแรก) ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง บุคคลสำคัญ และการท่องเที่ยว มาเรียงร้อยเข้าด้วยกัน สามารถที่จะทำให้เข้าใจถึงสภาพทั่วไปและประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลาได้อย่างรวดเร็ว

จากงานวิจัย และผลงานทางวิชาการต่างๆ ข้างต้นสรุปได้ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการให้ภาพทางด้านเศรษฐกิจสังคมและการเมืองการปกครอง อย่างกว้าง ๆ ขาดการปฏิสัมพันธ์กันของข้อมูลโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวพันกับระบบทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ยึดโยงทุกส่วนเข้าไว้ด้วยกัน จะมีการกล่าวถึงระบบเศรษฐกิจภายในหรือระบบเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับประชาชนน้อยมาก มีอยู่บ้างบางส่วนแต่ก็เป็นการกล่าวถึงอย่างกว้าง ๆ และจะเน้นภาพด้านเดียวที่เกี่ยวกับระบบราชการ ภาษีรายได้รายจ่ายของรัฐ สินค้าที่เกี่ยวกับรัฐ จึงทำให้ไม่ทราบว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกันอย่างไร ผู้ปกครองบ้านเมืองมีบทบาทอย่างไร คนไทยพุทธ คนไทยมุสลิม และกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนภายในเมืองสงขลา ตลอดจนชุมชนต่างๆ มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกันอย่างไร กลุ่มคนดังกล่าวล้วนเป็นผู้ที่ขับเคลื่อนพลวัติทางเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรมของเมืองสงขลา อีกทั้งยังมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนพลวัติทางเศรษฐกิจของภาคใต้และของประเทศ สำหรับการใช้หลักฐานส่วนใหญ่ ยังคงใช้เอกสารของทางราชการ และเอกสารภาษาอังกฤษจำนวนหนึ่ง ยังไม่มีการนำเอกสารภายในท้องถิ่นมาศึกษากันอย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นทางด้านวรรณกรรม คติชาวบ้าน ตำรายา หลักฐานเหล่านี้ส่วนใหญ่มีการเก็บรวบรวมไว้ตามศูนย์วัฒนธรรมต่างๆ โดยเฉพาะสถาบันทักษิณคดีศึกษา

ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งในการศึกษาถึงสภาพของเมืองสงขลาก่อนปฏิรูปการปกครอง ว่ามีลักษณะอย่างไร กลุ่มคนที่มีบทบาททางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองการปกครอง ไม่ว่าจะเป็นคนไทยพุทธ คนไทยมุสลิม และคนไทยเชื้อสายจีนมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไร ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้กระทบต่อเมืองสงขลาเท่านั้นแต่ยังส่งผลต่อภาคใต้ และต่อประเทศด้วย การศึกษาถึงสภาพของเมืองสงขลาก่อนปฏิรูปการปกครอง จึงเป็นประโยชน์ในการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองสงขลา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ และประวัติศาสตร์ของชาติไทย เพื่อจะนำมาศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นถึงพลวัติของท้องถิ่น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง เมืองสงขลาก่อนปฏิรูปการปกครอง ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาดังนี้

เริ่มศึกษาสภาพของเมืองสงขลา ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2318 ซึ่งเป็นปีที่ จีนเหยี่ยง แซ่เหง่า ต้นตระกูล ณ สงขลา ได้รับการโปรดเกล้าฯ จากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชให้เป็นเจ้าเมืองสงขลา จนถึง พ.ศ. 2439 เป็นปีที่สยามได้ทำการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถือเป็นการสิ้นสุดการปกครองแบบเจ้าเมือง แต่สำหรับเมืองสงขลานั้นเจ้าเมืองท่านสุดท้ายคือ พระยาวิเชียรคีรี (ชม) นั้น ถูกปลดออกจากตำแหน่งในปี พ.ศ.2444

วิธีการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาในเชิงคุณภาพ (Qualitative - Approach) โดยใช้วิธีการค้นคว้าตามระเบียบวิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ประกอบกับการนำเสนอแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ดังต่อไปนี้:

1. หลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) ทั้งที่เป็นเอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ตีพิมพ์ และเอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว ได้แก่ เอกสารทางราชการ เช่น พงศาวดารเมืองสงขลา รายงานการตรวจราชการเมือง หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จากแหล่งข้อมูลต่างๆ เช่น กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น

2. หลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารการสัมมนา วารสารและบทความทางวิชาการ และสิ่งตีพิมพ์ต่างๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูล เช่น กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ สถาบันทักษิณคดีศึกษา ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสงขลา หอสมุดกรมพระยาดำรงราชานุภาพ หอสมุดกลางของสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ เช่น หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร หอสมุดมหาวิทยาลัยทักษิณ หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 2

สภาพทั่วไปของเมืองสงขลา

ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องเมืองสงขลาในช่วงปี พ.ศ.2318 – พ.ศ. 2439 เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่าด้วยเรื่องสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองการปกครองของเมืองสงขลาในช่วงเวลาดังกล่าว ดังนั้นสิ่งจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษา คือสภาพทั่วไปของเมืองสงขลาด้านสภาพทางภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญทางธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของชาวสงขลา และมีส่วนสำคัญในการกำหนดสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่จะส่งผลต่อสภาพทางสังคมและการเมืองการปกครองต่อไป เช่น ลักษณะทางกายภาพของเมืองสงขลา ในด้านของขนาดและที่ตั้งของเมือง ลักษณะของภูมิประเทศ ภูมิอากาศและฤดูกาลตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติ ถึงแม้ว่าผลงานทางวิชาการก่อนหน้านี้ที่ได้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องของเมืองสงขลาจะกล่าวถึงข้อมูลในลักษณะข้างต้นมาแล้วก็ตาม แต่ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงข้อมูลในปีที่ได้ทำการศึกษา ส่วนข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับช่วงเวลาที่ทำการศึกษานั้นกลับไม่เป็นที่กล่าวถึงมากนัก

ดังนั้น ในบทนี้ผู้เขียนจะนำเสนอความรู้ที่เกี่ยวกับสภาพทั่วไปของเมืองสงขลา โดยแสดงให้เห็นถึงสภาพความแตกต่างระหว่างสภาพในปัจจุบันกับสภาพทั่วไปในช่วงระยะเวลาที่ทำการศึกษา เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาและนำไปสู่การศึกษาวิเคราะห์ถึงสภาพของเมืองสงขลาในช่วง พ.ศ. 2318 – พ.ศ. 2439 ในบทต่อไป

สภาพทั่วไปทางกายภายของเมืองสงขลา

ที่ตั้งและขนาด

เมื่อพิจารณาถึงที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดสงขลาในปัจจุบัน ตั้งอยู่ระหว่างละติจูดที่ 6 องศา 17 ลิบดาเหนือ ถึงละติจูดที่ 7 องศา 46 ลิบดาเหนือ และลองติจูดที่ 101 องศา 30 ลิปดาตะวันออก ถึงลองติจูดที่ 106 องศา 20 ลิบดาตะวันออก มีเนื้อที่ประมาณ 7,322.003 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 4,170,625 ไร่ (จังหวัดสงขลา, 2521: 4) และมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงคือ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ทิศเหนือ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดนครศรีธรรมราชและจังหวัดพัทลุง
ทิศตะวันออก มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดปัตตานี และอ่าวไทย
ทิศใต้ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดยะลา และรัฐเคดาห์ (ไทรบุรี) ประเทศสหพันธ์รัฐมาเลเซีย
ทิศตะวันตก มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสตูล
(ราชบัณฑิตยสถาน, 2509)

เมืองสงขลาหรือจังหวัดสงขลาในปัจจุบันอยู่ทางตอนใต้ของกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นเมืองหลวง มีระยะห่างโดยทางบกประมาณ 947 กิโลเมตร และโดยทางทะเลประมาณ 725 กิโลเมตร

สภาพของที่ตั้งและขนาดที่กล่าวถึงขั้นต้นนั้นเป็นสภาพของจังหวัดสงขลาในปัจจุบัน แต่สภาพของเมืองสงขลาในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา (พ.ศ.2318-2439) มีที่ตั้งและขนาดดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ มีอาณาเขตติดต่อกับเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง โดยอาณาเขตเดิมของเมืองสงขลา มีอาณาเขตอยู่เพียงแค่พื้นที่ในอำเภอสิงหนครในปัจจุบันเท่านั้น สำหรับพื้นที่เขตอำเภอระโนดได้รับมาจากเมืองนครศรีธรรมราชมาขึ้นกับเมืองสงขลา ไม่ทราบปีที่แน่นอน ส่วนที่พะโคะ(บริเวณอำเภอสทิงพระในปัจจุบัน) ได้รับมาจากเมืองพัทลุง
ทิศตะวันออก มีอาณาเขตติดต่อกับเมืองจะนะซึ่งเป็นเมืองบริวารของเมืองสงขลาและอ่าวไทย
ทิศใต้ มีอาณาเขตติดต่อกับเมืองปัตตานี และเมืองไทรบุรี
ทิศตะวันตก มีอาณาเขตติดต่อกับเมืองพัทลุงและบางส่วนของเมืองไทรบุรี
(ประชุมพงศาวดาร ล. 3: 74 และ ล. 12: 55-56)

โดยที่อาณาเขตเดิมของเมืองสงขลาสิ้นสุดเพียงอำเภอเมืองในปัจจุบันเท่านั้น แต่ใน ปี พ.ศ. 2334 ได้ที่พะตงการำ แขวงเมืองไทรบุรี (บริเวณบางส่วนของอำเภอหาดใหญ่ซึ่งมีอาณาเขตติดกับอำเภอสะเดาในปัจจุบัน) มาขึ้นกับเมืองสงขลา ในปี พ.ศ.2381ยกที่พังลาจากเมืองพัทลุง (บริเวณบางส่วนของอำเภอสะเดาในปัจจุบัน) มาขึ้นเมืองสงขลา และในปี พ.ศ. 2397 ได้มีการยกที่กำแพงเพชรแขวงเมืองพัทลุง (บริเวณอำเภอรัตภูมิในปัจจุบัน) มาขึ้นเมืองสงขลา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จะเห็นได้ว่าอาณาเขตของเมืองสงขลานั้นมีพื้นที่ติดต่อกับดินแดนที่มีความหลากหลายทั้งในเรื่องของสภาพภูมิประเทศที่มีทั้งภูเขา ที่ราบ ทะเลสาบ และทะเลด้านอ่าวไทย ส่วนสภาพความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมนั้น มีอาณาเขตติดต่อเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นหัวเมืองใหญ่ ถัดลงมาทางใต้ก็ติดต่อกับหัวเมืองมลายูที่มีอัตลักษณ์แตกต่างกันอย่างชัดเจนกับทางด้านเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง ซ้ำยังมีอิทธิพลของชาติตะวันตกคอยเข้ามาสอดแทรกอยู่ด้วย ไม่ผิดนักหากจะกล่าวว่า เมืองสงขลามีสภาพที่ตั้งของเมืองอยู่ท่ามกลางความหลากหลายในทุกด้าน

นอกจากความหลากหลายที่แวดล้อมเมืองสงขลาอยู่แล้วนั้น เมืองสงขลายังเป็นเมืองที่ห่างไกลจากเมืองหลวง เป็นเมืองปลายพระราชอาณาเขตทางใต้สุดที่ต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา การเป็นเมืองชายแดนห่างไกลเมืองหลวงทำให้เมืองสงขลาต้องอยู่ในภาวะที่เสี่ยงต่อการรุกรานจากภายนอก โดยเฉพาะจากหัวเมืองมลายู พม่า และจากพวกโจรสลัด เมืองสงขลาถูกรุกรานจากภายนอกครั้งใหญ่ๆ ถึง 3 ครั้งด้วยกัน (คือ ในปี พ.ศ.2334 ปี พ.ศ.2374 และปี พ.ศ.2381) แต่ละครั้งเกือบเสียบ้านเสียเมือง ด้วยความช่วยเหลือของราชธานีเมืองสงขลาจึงรอดพ้นภัยมาได้ทุกครั้ง การอยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงทำให้เมืองสงขลามีความเป็นอิสระจากเมืองหลวงมาก เจ้าเมืองสงขลาจึงเป็นเจ้าเมืองที่มีอำนาจมากถึงขั้นเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง เช่นเดียวกับเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นหัวเมืองใหญ่ที่สุดทางภาคใต้และมีสถานะเป็นหัวเมืองชั้นเอก มีความแตกต่างไปจากหัวเมืองอื่นๆ ที่เจ้าเมืองมีสถานะเป็นเพียงผู้ว่าราชการเมือง เจ้าเมืองจึงมีอิสระและอำนาจเต็มที่ในการบริหารจัดการภายในเมือง จึงทำให้เมืองสงขลาพัฒนาขึ้นมามีบทบาทเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของราชอาณาจักรจนถึงปัจจุบัน

ปัจจัยที่ส่งผลต่อเมืองสงขลา ระหว่าง ปีพ.ศ. 2318 – 2439

เมืองสงขลาจะว่าไปแล้วนั้น พัฒนาการความเป็นมาของเมืองเกิดขึ้นจากความผสมกลมกลืนของปัจจัยในด้านต่างๆ อย่างลงตัว ไม่ว่าจะเป็นลักษณะทางภูมิศาสตร์ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ สถานการณ์ของโลกภายนอก และการบริหารจัดการของกลุ่มผู้มีอำนาจภายในพื้นที่ เมืองสงขลาจึงสามารถก่อร่างสร้างตัวจนกลายเป็นหัวเมืองสำคัญของราชอาณาจักร โดยที่มีพื้นฐานมาจากสิ่งต่างๆ เหล่านี้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สภาพทางภูมิศาสตร์

จากที่ตั้งของเมืองสงขลา ถ้าพิจารณาโดยยึดลักษณะทางภูมิศาสตร์โลกเป็นหลักในการพิจารณา จะเห็นได้ว่าตั้งอยู่บริเวณจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก เพราะตั้งอยู่บนคาบสมุทรในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กั้นระหว่างสองมหาสมุทรคือ มหาสมุทรอินเดียและมหาสมุทรแปซิฟิก อยู่ระหว่างสองดินแดนอารยธรรมที่สำคัญของโลกคือจีนและอินเดีย การเดินทางจากมหาสมุทรอินเดียไปยังมหาสมุทรแปซิฟิกได้นั้น เส้นทางที่ใกล้ที่สุดและใช้กันมากที่สุดคือผ่านตรงช่องแคบมะละกา ซึ่งอยู่ตรงจุดปลายสุดคาบสมุทรมลายู ทำให้พื้นที่ในบริเวณนี้และพื้นที่ใกล้เคียงเป็นที่ตั้งของแหล่งที่พักและสถานีทางการค้าของผู้คนที่สัญจรไปมาระหว่างมหาสมุทรทั้งสอง การมีที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทรทำให้ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมทั้งสองฤดู คือ มรสุมฤดูร้อนที่พัดจากมหาสมุทรอินเดียเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึงกันยายน (มรสุมตะวันตกเฉียงใต้) และมรสุมฤดูหนาวพัดจากใจกลางทวีปเอเชียเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระยะตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ (มรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ) มรสุมทั้งสองช่วงเวลาดังกล่าวมีผลสำคัญทำให้การเดินทางระหว่างจีนและอินเดียเป็นไปได้โดยสะดวก กล่าวคือการเดินทางจากจีนมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาศัยลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและจากอินเดียมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาศัยลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ โดยมีเมืองต่างๆ ในคาบสมุทรมลายูเป็นศูนย์กลางในการเดินทางระหว่างดินแดนทั้งสองของนักเดินทางมาอย่างช้านานแล้ว

นอกจากนั้น ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองสงขลายังจัดเป็นเมืองท่าศูนย์กลางในการติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงได้สะดวกอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็น ลาว ญวน เขมร ซึ่งตั้งอยู่บริเวณคาบสมุทรอินโดจีน โดยมีการกล่าวถึงในเอกสารที่จดบันทึกโดยชาวตะวันตก ถึงความเหมาะสมของภูมิประเทศของเมืองสงขลาในการเป็นเมืองท่านั้น ได้ปรากฏในคำพรรณนาบางส่วนของนายจอห์น จอร์แดน (John Jordan) เจ้าหน้าที่คนสำคัญของบริษัทอิสต์อินเดียของอังกฤษ ที่เข้ามายังเมืองสงขลาและได้เขียนบันทึกรายงานไปยังสำนักงานใหญ่ที่กัลกัตตา เมื่อ พ.ศ.2162 ว่า

> ...เราเห็นว่าจะไม่เป็นการผิดหวังมากหากจะคิดสร้างคลังสินค้าขนาดใหญ่ขึ้นที่สงขลา (Sangora) ซึ่งอยู่ไปทางทิศเหนือของปัตตานีเป็นระยะทางประมาณ 24 ลีก อยู่ภายใต้การดูแลของดะโต๊ะ โมกอลข้าหลวงของพระเจ้ากรุงสยาม ข้าพเจ้าคิดว่าเราอาจจะใช้สงขลาเป็นที่สำหรับตระเวนหาสินค้าจากบริเวณใกล้เคียงเพื่อจัดส่งให้ห้างของเราที่กรุงสยาม โคชินไชน่า บอร์เนียว และห้างของเราบางส่วนที่ญี่ปุ่นได้เป็นอย่างดี... เชื่อว่า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ต่อไปคงมีความจำเป็นที่จะต้องจัดตั้งแหล่งพักสินค้าขึ้นที่นี่ เพราะค่าใช้จ่ายในปัตตานีแพงมากทั้งยังไม่ค่อยได้รับความสะดวกอีกด้วย... (กรมศิลปากร, 2512: 176 -177)

และจากบันทึกของบาทหลวง เดอ ชัวซีย์ (Cleric de Choisy) ซึ่งรายงานถึงสำนักการค้าของฝรั่งเศสในอินเดียในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงความเหมาะสมของสภาพทางภูมิศาสตร์เมืองสงขลาในการเป็นเมืองท่าทางการค้า ว่า

"...ถ้าบริษัทฝรั่งเศสไปตั้งที่เมืองสงขลาก็จะสามารถติดต่อค้าขายกับไทรบุรีได้สะดวกโดยเดินทางไปตามลำน้ำ ไม่จำเป็นต้องอ้อมไปทางช่องแคบมะละกา..." (กรมศิลปากร, 2511: 306)

การมองหาทำเลที่ตั้งเมืองสงขลาของดะโต๊ะ โมกอล(Dato Mogol) ซึ่งอพยพย้ายถิ่นฐานมาจากบ้านเมืองแถบหมู่เกาะชวา มาเลือกทำเลที่ตั้งเมืองบริเวณหัวเขาแดงย่อมที่จะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมเป็นอย่างดีแล้วในการคมนาคมและการควบคุมแหล่งทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของชาวต่างชาติข้างต้น อย่างไรก็ตามทัศนะเกี่ยวกับความเหมาะสมของที่ตั้งเมืองสงขลา จะไม่ใช่ตัวเมืองสงขลาในระยะเวลาที่ทำการศึกษาก็ตาม แต่ระยะเวลากว่า 400 ปีที่ผ่านมาเมืองสงขลายังคงตั้งอยู่บนสภาพทางภูมิศาสตร์เดิม มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็เฉพาะจุดที่ตั้งเมืองเท่านั้น ความเหมาะสมเมื่อสี่ร้อยปีที่แล้วเป็นอย่างไร ปัจจุบันก็ยังคงสภาพเช่นนั้นอยู่ สิ่งเหล่านี้จึงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความเหมาะสมของการก่อร่างสร้างเมือง สร้างขึ้นจากความรู้ความเข้าใจ ความเท่าทันโลกของคนในอดีต ที่สั่งสมและส่งต่อผ่านวันคืนที่รุ่งเรืองร่วงโรย มาจนปรากฏให้เราเห็นในปัจจุบัน เมื่อพิจารณาลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลาแล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นเมืองที่มีภูมิประเทศที่หลากหลายทั้งในส่วนที่เป็น ภูเขา แม่น้ำ พื้นที่ราบ ทะเลสาบสงขลา คุ้งอ่าว และทะเลด้านอ่าวไทย ด้วยภูมิประเทศที่หลากหลายของเมืองสงขลาซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งเสริมให้เมืองสงขลาสามารถที่จะพัฒนาขึ้นได้อย่างรวดเร็ว

ภูเขาในอาณาบริเวณของเมืองสงขลาจากแผนที่จะเห็นได้ว่ามีอยู่ด้วยกันหลายลักษณะทั้งที่เป็นแนวเทือกเขาขนาดใหญ่ติดต่อกันหลายพื้นที่ในหลายเมือง และที่เป็นภูเขาขนาดย่อมๆ ตามที่ต่างๆ อีกหลายจุด การที่มีแนวเทือกเขา ภูเขานั้น เป็นตัวชี้วัดที่แสดงถึงความมั่งคั่งของเมืองได้เป็นอย่างดี เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นต้นกำเนิดและที่อยู่ของ ป่าไม้ แร่ธาตุ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งของป่า สัตว์ป่า เป็นครัวขนาดใหญ่ และเป็นปราการป้องภัยคุ้มภัยได้เป็นอย่างดี ความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งหลักแหล่งของชนชาติต่างๆ มีความเชื่อที่ดีต่อทำเลที่ด้านหลังเป็นภูเขาส่วนด้านหน้า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เป็นทะเล นอกจากนั้นที่ตั้งเมืองสงขลาแห่งแรกที่หัวเขาแดงก็ตั้งอยู่ระหว่างภูเขาเช่นกัน ชื่อเมืองสงขลาก็มีที่มาจากลักษณะทางกายภาพของเมืองที่มองเห็นภูเขามีรูปลักษณ์แล้วแต่จินตนาการของผู้มอง จนเพี้ยนมาเป็นสงขลาในที่สุด ในส่วนของที่มาของชื่อเมืองสงขลานั้นมีผู้ทำการศึกษาไว้หลายแนวทางด้วยกัน แต่แนวทางการศึกษาที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดคือ เพี้ยนมาจากลักษณะภูเขา จากการศึกษาของ นักประวัติศาสตร์หลายท่านนำโดย สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ในสงขลาศึกษาสันนิษฐานว่า คำว่า “ สงขลา ” นั้นมาจากคำว่า สิงหลา (สิง-หะ-ลา) ในภาษาเปอร์เซีย ซึ่งแปลว่าเมืองสิงห์ สาเหตุที่เมืองสงขลาได้ชื่อเช่นนี้เพราะว่า เมื่อพ่อค้าต่างชาติชาวเปอร์เซีย อินเดีย อาหรับและมาเลย์ แล่นเรือมาถึงบริเวณปากทะเลสาบสงขลาเพื่อแวะเข้าจอดที่ท่าเรือของเมืองสงขลาก็พบกับเกาะสองเกาะอยู่หน้าเมืองสงขลา คือเกาะหนู และเกาะแมว ซึ่งเกาะทั้งสองเมืองมองดูจากทะเลด้านนอกจะเห็นเป็นรูปสิงห์สองตัวนอนหมอบในท่าผยองเฝ้าปากทวารเมืองอยู่ จึงทำให้พ่อค้าดังกล่าวเรียกชื่อเมืองนี้ว่า “สิงหลา” แต่ชาวมลายูออกเสียงเพี้ยนไปเป็น “ เซ็งกอร่า ” ทำให้พวกฝรั่งที่เข้ามาติดต่อค้าขายในตอนหลังเรียกตามมลายูเป็น ซิงกอรา และไทยเรียกตามมลายูและฝรั่งแต่เพี้ยนเป็นสงขลา (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2535: 145)

ในหนังสือบรรยายสรุปจังหวัดสงขลาในปี พ.ศ.2520 ให้ความเห็นว่าชื่อเดิมของเมืองสงขลา ชื่อว่าเมือง สิงขร ซึ่งแปลว่าภูเขา ทำให้ฝรั่งเรียกชื่อเมืองนี้ว่า “ซิงกอรา” (Singkerla) มาแต่โบราณ คำว่า “สิงขร” ใช้เมื่อเมืองสงขลาตั้งอยู่ที่เขาแดงและโดยเหตุนี้เองจึงทำให้ราชทินนามเจ้าเมืองสงขลาจึงมีคำว่า “คีรี” อยู่ด้วย

จากข้อสันนิษฐานข้างต้น พอที่จะสรุปที่มาของชื่อเมืองสงขลาได้ว่า มาจากลักษณะของภูเขาหน้าเมืองสงขลาที่มีลักษณะคล้ายรูปสิงห์สองตัวนอนหมอบอยู่ พ่อค้าเปอร์เซียจึงเรียกชื่อเมืองนี้ว่า “สิงหลา” และด้วยภาษาที่แตกต่างกันทำให้เสียงที่ออกเพี้ยนเป็นสงขลาในปัจจุบัน และด้วยเป็นเมืองที่มีลักษณะเด่นเกี่ยวกับภูเขาราชทินนามของเจ้าเมืองจึงมีสร้อยว่าคีรีอยู่ด้วยเสมอ นอกจากนั้นสิ่งสำคัญประการหนึ่งเกี่ยวกับที่มาของชื่อเมืองสงขลา คือการบันทึกเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับเมืองสงขลา มีที่มาจากชาวต่างชาติแทบทั้งสิ้น ย่อมแสดงให้เราเห็นว่าเมืองสงขลาเป็นเมืองท่าที่มีผู้คนหลากหลายแวะเวียนเข้ามาเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของตนอย่างไม่ขาดสายเสมอมา

ความเหมาะสมในการตั้งบ้านตั้งเมืองของเมืองสงขลาใช่ว่าจะอยู่ที่ความสำคัญทางยุทธศาสตร์เกี่ยวกับภูเขาอย่างเดียวเท่านั้น ปัจจัยสำคัญอีกประการที่จำเป็นอย่างยิ่งและขาดเสียไม่ได้เลยคือน้ำจืด ที่จะนำมาใช้ทั้งการบริโภคและอุปโภค ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของห้วย หนอง คลอง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บึง หรือแม่น้ำสายใหญ่ก็ตาม ล้วนมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของชีวิต จากแผนที่ภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าในอาณาเขตของเมืองสงขลามีแม่น้ำอยู่หลายสายด้วยกัน กระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ ส่วนใหญ่จะเป็นลำคลองที่ไม่ยาวมากนัก แต่แม่น้ำลำคลองทั้งหมดในเขตเมืองสงขลาก็จัดได้ว่าเป็นเส้นเลือดสำคัญของเมืองในการหล่อเลี้ยงประชากรชาวสงขลา เป็นแหล่งอาศัยแหล่งทำกินมาอย่างยาวนานชุมชนและแหล่งเพาะปลูกส่วนใหญ่มักจะตั้งอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำหรือในแหล่งที่สามารถใช้ประโยชน์จากน้ำได้อย่างทั่วถึง ไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติหรือแหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้น หากพิจารณาลงลึกไปอีกชั้นหนึ่งก็จะพบว่าบริเวณชุมชนที่เป็นที่ตั้งของตัวเมืองสงขลาไม่ว่าจะเป็นที่หัวเขาแดง ที่แหลมสน หรือที่บ่อยางในปัจจุบันไม่ปรากฏแหล่งน้ำจืดในแผนที่เลย บริเวณแวดล้อมก็เป็นทะเลน้ำเค็มแล้วชาวเมืองจะอาศัยอยู่อย่างไร

แหล่งน้ำจืดที่สำคัญของตัวเมืองสงขลาทั้งสามแห่ง ที่ผู้คนภายในเมืองได้อาศัยและทำกิจกรรมต่างๆ ได้นั้นเป็นน้ำจืดจากแหล่งน้ำซับใต้ดิน ซึ่งถูกนำขึ้นมาใช้โดยการขุดบ่อน้ำตื้นนำน้ำขึ้นใช้ น้ำที่ได้เป็นน้ำที่จืดสนิทแม้ว่าจะเป็นน้ำจากบ่อน้ำริมหัวเขาแดงซึ่งติดทะเลก็ตาม นอกจากนั้นตำบลที่ตั้งของเมืองสงขลาในปัจจุบันคือตำบลบ่อยาง “บ่อ” แหล่งน้ำจืดใต้ดินจึงมีความสำคัญกับเมืองสงขลาอย่างยิ่ง ส่วนอีกพื้นที่หนึ่งที่ไม่ปรากฏแหล่งน้ำจืดตามธรรมชาติ ห้วย หนอง คลอง บึง ตามแผนที่เลยคือบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ (ปัจจุบันคือ อำเภอระโนด อำเภอกระแสสินธ์ อำเภอสทิงพระ และอำเภอสิงหนคร) ด้านตะวันออกที่ติดกับอ่าวไทย ด้านตะวันตกติดกับทะเลสาบสงขลาจึงสามารถใช้น้ำจากทะเลสาบสงขลาในส่วนที่เป็นน้ำจืดประกอบกิจกรรมต่างๆ ได้ แต่ในบริเวณด้านตะวันออกที่ติดกับอ่าวไทยไม่มีลำน้ำตามธรรมชาติอยู่เลยทั้งๆ ที่เป็นแหล่งของการค้นพบเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 แล้วกลุ่มคนเหล่านี้อาศัยอยู่ได้อย่างไร

เมื่อพิจารณาจากแหล่งน้ำจืดที่ใช้กันในบริเวณอำเภอระโนด อำเภอกระแสสินธ์ อำเภอสทิงพระ และอำเภอสิงหนคร ในปัจจุบันนั้น แหล่งน้ำจืดที่เรียกว่า พัง เป็นแหล่งน้ำจืดที่สำคัญที่สุดของผู้คนในแถบนี้ พัง หรือ สระที่ขุดไว้เก็บกักน้ำในช่วงหน้าฝน ซึ่งมีอยู่อย่างมากมายบนคาบสมุทรสทิงพระ มนุษย์ที่อาศัยอยู่บนคาบสมุทรสทิงพระตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ก็ใช้วิธีขุดสระเพื่อเก็บกักน้ำจืดไว้ใช้ ในปัจจุบันเชื่อว่าแหล่งน้ำเก่าแก่ดั้งเดิมที่ค้นพบหลักฐานโบราณวัตถุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 นั้นมีอยู่จนถึงปัจจุบันคือ ที่พังพระอยู่ใกล้กับวัดพระโค๊ะ และที่หน้าถ้ำเขาโคหายใกล้กับวัดพระโค๊ะเช่นกัน ทั้งบ่อและพังจึงมีความสำคัญกับชาวเมืองสงขลาในฐานะเป็นแหล่ง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นำจืดสำคัญ ขึ้นอยู่กับว่าพื้นที่ใดจะเหมาะกับบ่อหรือพัง ส่วนในพื้นที่อื่นๆ ของเมืองสงขลานั้น จะพบเห็นได้ว่ามีแหล่งน้ำตามธรรมชาติอยู่อย่างสมควรซึ่งขึ้นอยู่กับวิธีใช้สอยของผู้คนแต่ละพื้นที่

และเมื่อพิจารณาถึงเส้นทางการไหลของแม่น้ำในเขตเมืองสงขลาจะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่ลำน้ำแต่ละสายที่มีแหล่งกำเนิดจากทิวเขาต่างๆ จะไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา และทะเลอ่าวไทย ลำน้ำเหล่านี้จึงเป็นเส้นทางในการคมนาคมขนส่งสิ่งของต่างๆ ได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะไม้ซุงที่นำมาใช้ในกิจกรรมต่างๆ เมืองสงขลาถูกเกณฑ์ให้ต่อเรือหลายครั้งด้วยกัน พื้นที่ที่เมืองสงขลาเลือกใช้ในการต่อเรือคือ บริเวณปากน้ำเทพาในเขตเมืองเทพาซึ่งเป็นเมืองบริวารของเมืองสงขลา ด้วยว่ามีไม้ชั้นดีจากแนวเทือกเขาสันกาลาคีรีและมีลำน้ำเทพาในการนำไม้ออกสู่ปากน้ำเพื่อใช้ในการต่อเรือ หรือในกรณีที่ลำน้ำไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาไม่ว่าจะไหลลงมาจากพื้นที่ในเขตเมืองสงขลาหรือในเขตเมืองพัทลุงก็ตาม ลำน้ำเหล่านี้ก็จะเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งได้เป็นอย่างดี ทำให้การบริหารจัดการใช้สอยทรัพยากรได้อย่างเต็มที่สร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่เศรษฐกิจของเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดี

สำหรับพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีเนื้อที่กว่า 9,807 ตารางกิโลเมตรหรือกว่า 6,129,375 ไร่ มีความกว้างจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกประมาณ 20 กม. ส่วนความยาวจากทิศเหนือไปทิศใต้ประมาณ 75 กม. ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดสงขลา คือ อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ อำเภอสะเดา อำเภอรัตภูมิ อำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ อำเภอควนเนียง อำเภอกระแสสินธุ์ อำเภอนาหม่อม อำเภอบางกล่ำ อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดพัทลุงทั้งหมด และจังหวัดนครศรีธรรมราช คือ อำเภอชะอวด และอำเภอหัวไทร

ทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุด และเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของเมืองสงขลา เป็นทะเลสาบที่ปากทะเลสาบเป็นน้ำเค็ม ถัดขึ้นมาเป็นน้ำกร่อย และทะเลสาบตอนในเป็นน้ำจืด ที่เกิดจากลำน้ำต่างๆ ไหลลงมาสมทบกันบริเวณตอนบนของทะเลสาบ สัดส่วนระหว่างสามน้ำในข้างต้นจะแตกต่างกันไปในแต่ละฤดูกาล ด้วยความต่างความหลากหลายของสภาพภูมินิเวศวิทยาของทะเลสงขลา ทำให้ทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดแหล่งหนึ่ง ซึ่งในปัจจุบันนี้มีผู้ได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับทะเลสาบสงขลาไว้อย่างมากมาย อันที่จะเป็นแหล่งข้อมูลในการอ้างอิงถึงความอุดมสมบรูณ์ของทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี ทำให้ทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งทำมาหากินและแหล่งที่อยู่อาศัยของผู้คนมากที่สุด ทั้งในเขตเมืองสงขลา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เองตลอดไปจนถึงเมืองพัทลุงและเมืองนครศรีธรรมราช โดยตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่รอบๆ ทะเลสาบสงขลา ย้อยเวลาไปได้กว่าศตวรรษที่มีผู้คนมาตั้งหลักแหล่งอาศัยรอบๆ ทะเลสาบสงขลา

นอกจากนั้นทิศตะวันออกของเมืองสงขลายังมีอาณาเขตที่ติดต่อกับทะเลอ่าวไทยเป็นระยะทางยาวกว่าร้อยกิโลเมตร พื้นที่ติดชายทะเลเป็นระยะที่ยาวไกลเช่นนี้ ทำให้เมืองสงขลาเป็นแหล่งทำประมงชั้นดี บริเวณริมทะเลจึงเป็นที่ตั้งของชุมชนประมงเป็นแหล่งแปรรูปผลิตภัณฑ์จากสัตว์น้ำที่สำคัญ นอกจากเป็นแหล่งประมงชั้นดีแล้วยังเป็นเมืองท่าในการติดต่อคมนาคมเป็นอย่างดีเช่นกัน ซึ่งหากว่าพิจารณาความเหมาะสมจากเมืองท่าฝั่งอ่าวไทยทั้งหมดแล้ว เมืองสงขลาเป็นเมืองหนึ่งในสี่ที่มีความเหมาะสมสูงสุดในการเป็นเมืองท่าที่สำคัญของรัฐ ดังที่ปรากฏในบันทึกของร้อยโทเจมส์ โลว์ (Lieutenant James Lowe) นายทหารชาวอังกฤษ ซึ่งได้เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับปากแม่น้ำที่สำคัญและจุดยุทธศาสตร์ทางการค้าของประเทศ 3 สายด้วยกัน และหนึ่งในนั้นก็มีปากน้ำเมืองสงขลารวมอยู่ด้วย อันเป็นหลักฐานสำคัญที่จะยืนยันถึงความสำคัญของปากน้ำเมืองสงขลาและตัวเมืองสงขลาเองที่มีผลต่อระบบเศรษฐกิจในภาพรวมของชาติ

“ถ้าหากแม่น้ำเจ้าพระยา (Me Nam) หรือแม่น้ำสายสำคัญของประเทศสยาม ปากน้ำนคร ปากน้ำสงขลา หรือปากน้ำของทะเลสาบน้ำกร่อย ซึ่งเป็นทางออกสู่ทะเล และเมืองท่าปัตตานีถูกยึดครองแล้ว การค้าขายของประเทศสยามจะต้องหยุดลงอย่างสิ้นเชิง” (กรมศิลปากร, 2542: 116)

ในบันทึกของร้อยโทเจมส์ โลว์ (Lieutenant James Lowe) กล่าวว่า การค้าขายของประเทศสยามจะต้องหยุดลงอย่างสิ้นเชิง หากมีการปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยา อ่าวเมืองนคร อ่าวเมืองสงขลา และอ่าวเมืองปัตตานี ปากอ่าวทั้งสี่จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่ออาณาจักร ทั้งอาณาจักรต้องใช้ปากอ่าวทั้งสี่ในการคมนาคมติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เป็นด่านแรกที่นำสิ่งแปลกใหม่เข้ามาสู่พื้นที่ตอนในของอาณาจักร จากความเหมาะสมของลักษณะภูมิประเทศของเมืองสงขลาที่มีลักษณะเป็นเมืองท่าที่ดีนั้น แม้ว่าเวลาจะล่วงเลยมากว่าสองร้อยปี ก็ยังมีการกล่าวถึงความเหมาะสมของลักษณะทางภูมิศาสตร์ในการเป็นเมืองท่าที่ดีของเมืองสงขลาอยู่เสมอมา และพร้อมที่จะพัฒนาเมืองท่าเมืองนี้ให้เจริญรุ่งเรืองเมืองหนึ่งของประเทศ ดังปรากฏในรายงานพระยาสฤษดิ์พจนกร ผู้ตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ได้เสนอความเห็นว่า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

...สงขลาควรจัดเปนอ่าวให้เรือคนไทยไปมาได้ตลอดปี ปากน้ำสงขลานี้เห็นด้วยเกล้าว่าถ้ามีการลงทุนขุดให้เรือกลไฟไปมาค้าขายเข้ามาจอดหน้าเมืองได้ตลอดทั้งปีจะมีคุณต่อการค้าขายมาก ประการหนึ่งชายทะเลฝ่ายตะวันออกในพระราชอาณาเขตไม่มีปากอ่าวใด ที่จอดเรือในระดูลมตะวันออกเฉียงเหนือได้ ถ้ามีอ่าวสงขลาใช้ได้สักแห่งหนึ่งจึงจะเป็นการดี ... (หจช. ร. 5 ม. 2. 14 / 22 รายงานพระยาสฤษดิ์พจนกร เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ. 113)

นอกจากนี้ยังมีรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2453 เรื่องจะขุดปากน้ำและทำลายเกาะหนูหน้าเมืองสงขลาเป็นอ่าวจอดเรือว่า

...ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าเมืองสงขลานั้นคงจะต้องเป็นอ่าวสำหรับจอดเรืออ่าวหนึ่ง แลเวลานี้ลำน้ำข้างในลึก มีตื้นอยู่ที่ปากน้ำข้างนอก อนึ่งเวลามรสุมลมว่าวเรือเข้าออกลำบาก การที่จะให้เป็นอ่าวจอดเรือได้นั้นก็จะต้องขุดปากน้ำตอนนอกให้ลึกอย่างหนึ่งและบางที่จะต้องมีกำแพงบังคลื่นด้วย... (หจช. ร. 5 ม. 47 / 19 รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช 10 มิ.ย.113 – 5 ต.ค.129)

และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลฑิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร ได้ทรงชี้แจงราชการในมณฑลนครศรีธรรมราช ลงวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2453 ว่า

...เรื่องอ่าวสงขลา หม่อมฉันเห็นว่า ถึงเวลาที่จะต้องตัดสินลงว่าจะทำให้ อ่าวสงขลาดีขึ้นได้อย่างไร เพราะสงขลาจะเป็นเมืองท่าของมณฑลนี้ โดยลำพังผู้ไม่ใช่อินยิเนียชำนาญในการทำอ่าวจะคิดไปให้ละเอียดไม่ได้ตลอดจะต้องการมีอินยิเนียและเอเวเยอร์มาตรวจให้ถี่ถ้วน เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ขอประทานพระราชดำริห์ว่ารัฐบาลควรจะทำอ่าวสงขลาเองหรือจะมีผู้อื่นขอทำ...” (หจช. ร. 5 ม. 47 / 19 รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มิ.ย. 113 – 5 ต.ค. 129)

ทั้งหมดนี้จึงเป็นสิ่งที่ยืนยันได้เป็นอย่างดีถึงความเหมาะสมในทำเลที่ตั้งของเมืองสงขลาเพื่อที่จะก่อตั้งขึ้นเป็นบ้านเป็นเมือง ที่จะมีความสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจการเมืองการปกครองและด้านสังคมสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ ความเจริญรุ่งเรืองในวันนี้ล้วนเป็นผลมาจากการพิจารณา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

และสร้างสรรค์โดยกลุ่มคนในอดีตที่ผ่านมา ที่ยึดถือความเหมาะสมของพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติเป็นที่ตั้ง

เมื่อพิจารณาถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ของโลก จะเห็นได้ว่าภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งอยู่ในแนวเส้นศูนย์สูตร อันทำให้ดินแดนแถบนี้มีความหลายหลายในบริบทต่างๆ มากที่สุดแหล่งหนึ่งของโลก สำหรับเมืองสงขลานั้นความหลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาตินั้นส่วนหนึ่งสามารถพิจารณาได้จากเอกสารโบราณที่เกี่ยวกับใบบอกหรือหนังสือสั่งราชการเกี่ยวกับการส่งส่วย ชนิดของภาษีอากรและเกณฑ์สิ่งของหรือแรงงานจากเมืองต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้จะบอกถึงทรัพยากรที่มีในเมืองนั้นๆ เมื่อเมืองนั้นๆ มีทรัพยากรชนิดใดที่มีมากและอุดมสมบูรณ์ สร้างรายได้ให้กับพลเมือง สิ่งของเหล่านี้ก็จะถูกจัดเก็บเป็นภาษีอากร หรือส่วยของเมืองที่จะต้องส่งเป็นบรรณาการต่อเมืองหลวง รายละเอียดในเอกสารชั้นต้นกลุ่มนี้จึงแสดงให้เห็นถึงทรัพยากรต่าง ๆ ของเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดี พอที่จะสรุปรายละเอียดเป็นกลุ่มๆได้ดังนี้

1. จำพวกไม้ซุง และไม้แปรรูป

2. จำพวกของป่า เช่น เครื่องเทศ พืชหายากบางชนิด สัตว์ป่าที่มีความสวยงามหรือแปลกประหลาดบางชนิด

3. จำพวกแร่ธาตุ ที่สำคัญที่สุดคือดีบุก

4. จำพวกผลิตภัณฑ์จากสัตว์ทะเล ทั้งชนิดที่เป็นของสดและที่แปรรูป เช่น กุ้งแห้ง ปลาแห้ง กะปิ

5. จำพวกผลิตภัณฑ์จากสัตว์ในทะเลสาบสงขลา เช่น รังนก ปลาน้ำจืดทั้งสดและแปรรูป

6. จำพวก หัตถกรรมพื้นเมือง เช่น ผ้าท่อ เทียนไข กระเบื้อง

7. จำพวกสินค้านำเข้า

8. จำพวกผลผลิตทางเกษตรกรรม เช่น ข้าว พืชผักและผลไม้ชนิดต่าง ๆ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ เหล่านี้มีทั้งที่มีแหล่งกำเนิดอยู่ในเมืองสงขลาเองและทั้งในส่วนที่เมืองสงขลาเป็นตัวกลางในการสรรหาและจัดการให้ได้มา เพราะโดยสภาพของเมืองสงขลาในระยะแรกเริ่มนั้น พื้นที่ของเมืองมีขนาดที่เล็กมาก ทรัพยากรต่างๆ ที่อยู่ในเขตเมืองเมืองสงขลาเองนั้นมีอยู่อย่างน้อยมาก แต่ด้วยสภาพเป็นเมืองที่อยู่ในทำเลที่เหมาะสมในการเป็นเมืองศูนย์กลางของแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ตลอดระยะเวลาของเมืองสงขลาอยู่ในสถานะเมืองที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติเสมอมา ด้วยลักษณะเช่นนี้ทำให้เมืองสงขลาสามารถที่จะตอบสนองต่อสิ่งต่างๆ จากทุกกลุ่มคนได้เป็นอย่างดีตลอดระยะเวลาที่ยาวนานของเมืองสงขลาตั้งแต่สมัยอยุธยา ความเหมาะสมและคุณลักษณะที่โดดเด่นเช่นนี้ของเมืองสงขลา ทำให้เมืองสงขลาเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จากชุมชนปากน้ำทะเลสาบสงขลา กลุ่มคนที่หลงเหลือจากการกวาดล้างเมืองสงขลาในสมัยอยุธยา จนกลายเป็นหัวเมืองชั้นนำของภาคใต้อีกเมืองหนึ่งที่เทียบเท่าเมืองนครศรีธรรมราช หัวเมืองชั้นเอกของภาคใต้ตั้งแต่สมัยโบราณ ก็ด้วยความที่สามารถตอบสนองต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ทางเมืองหลวงต้องการได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและการบริหารจัดการ

กลุ่มวัฒนธรรมในเมืองสงขลา

จากประวัติศาสตร์อันยาวนานของดินแดนที่เป็นเมืองสงขลาและจังหวัดสงขลาในปัจจุบันนี้เป็นดินแดนที่มีผู้คนอยู่อาศัยมาอย่างยาวนานหลายพันปี จากโบราณวัตถุที่ค้นพบบริเวณคาบสมุทรสทิงพระมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 -12 เป็นวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และหลังจากนั้นมาก็ปรากฏร่องรอยของสิ่งต่างๆ ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม ศาสนาพุทธแบบมหายาน ลัทธิขงจื้อ และศาสนาคริสต์ เข้ามาปะปนในดินแดนแถบนี้ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา จึงไม่ผิดนักหากจะกล่าวว่าพื้นที่บริเวณเมืองสงขลาเป็นดินแดนที่มีผู้คนจากหลายชาติหลากศาสนามีวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตที่แตกต่างกัน เข้ามาดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของตนเองอยู่บนพื้นที่แถบนี้ การเข้ามาของกลุ่มคนในวัฒนธรรมต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลานั้นอาจจะมาด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างและหลากหลาย แต่ส่วนหนึ่งเชื่อได้ว่าเข้ามายังดินแดนแถบนี้เพื่อแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องการ เพื่อกิจกรรมทางการค้า เพื่อตั้งหลักแหล่งหรือเพื่อหลบภัย ตามแต่ศักยภาพของพื้นที่จะตอบสนองได้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ทำเลที่ตั้งและสภาพพื้นที่ของเมืองสงขลาตลอดจนแหล่งทรัพยากรที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่โดยรอบ เป็นดังแม่เหล็กดึงดูดคนกลุ่มต่างๆ ให้เข้ามายังพื้นที่แห่งนี้ คนกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามานั้นบางส่วนอาจจะมาจากคนละพื้นที่คนละเวลากัน แต่บางส่วนบางกลุ่มที่เข้ามาก็อาจจะอยู่ในพื้นที่และระยาเวลาที่ใกล้เคียงกัน มีการรับรู้เรียนรู้และปฏิสัมพันธ์กัน เป็นพื้นฐานสำคัญในการที่จะเข้าใจในความหลากหลายซึ่งกันและกัน นำมาสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขบนพื้นฐานของความหลากหลาย ในพื้นที่ที่สิ่งต่างๆ ถูกจัดสรรอย่างลงตัว แนวความคิดและการรับรู้ถึงความหลากหลายทางเชื้อชาติและศาสนาของกลุ่มคนในพื้นที่นี้ ถูกถ่ายทอดรับรู้สืบต่อกันมาจนเป็นเหตุให้กลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกันอย่างกลุ่มที่นับถือพุทธศาสนา มีวัฒนธรรมความเชื่อวิถีชีวิตตามแนวทางของพุทธศาสนา กลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลาม มีวัฒนธรรมความเชื่อวิถีชีวิตตามแนวทางของศาสนาอิสลาม ในแนวทางเดียวกับกลุ่มวัฒนธรรมในพื้นที่หมู่เกาะอินโดนีเซียและบริเวณคาบสมุทรมลายู และกลุ่มที่ยึดถือแนวความคิดคำสอนของขงจื้อ มีวัฒนธรรมความเชื่อวิถีชีวิตตามแนวทางคำสอนของขงจื้อ ซึ่งเหมือนกับผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองจีน สามารถอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกันได้โดยที่ยังคงรักษาอัตลักษณ์ดั้งเดิมของตนเองเอาไว้ได้ ไม่มีการเบียดเบียนทำลายกันระหว่างกลุ่ม

ซึ่งถือได้ว่าการที่มีคนหลากหลายกลุ่มมีความรู้ทักษะความชำนาญที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการค้าขาย การแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่สอดคล้องกับสภาวะของตลาด การนำเข้าสินค้าและการกระจายสินค้าไปยังที่ต่างๆ เป็นบทบาทที่สำคัญของกลุ่มชาวจีนที่อยู่ในเมืองสงขลาซึ่งส่วนใหญ่มีที่พักอาศัยอยู่ภายในตัวเมือง ส่วนกลุ่มวัฒนธรรมมุสลิม ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องอยู่กับการทำประมงและการแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหารทะเล ตลอดจนการติดต่อค้าขายกับกลุ่มวัฒนธรรมมุสลิมด้วยกัน ที่พักอาศัยจะอยู่บริเวณชายทะเลที่ทำประมง แหล่งแปรรูป บริเวณริมกำแพงเมืองสงขลาด้านที่ติดกับทะเลสาบสงขลาและบริเวณหัวเขาแดง สำหรับกลุ่มวัฒนธรรมพุทธศาสนานั้นส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมเป็นหลัก ที่อยู่อาศัยจะเป็นบริเวณที่เหมาะสมในการเพาะปลูกรอบๆ ตัวเมืองสงขลาออกไป กลุ่มคนทั้งสามกลุ่มวัฒนธรรมต่างก็มีทักษะความชำนาญในการประกอบอาชีพที่แตกต่างกัน ประกอบกับความเหมาะสมของพื้นที่ที่พักอาศัยจึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญของเมืองสงขลาในการที่ทำให้กลายเป็นเมืองชั้นนำของภาคใต้ได้ในระยะเวลาไม่นานนัก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สถานการณ์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นที่รู้จักของชนชาติต่างๆ ในโลกใบนี้มาอย่างยาวนาน เนื่องจากเป็นภูมิภาคที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายชนิด มากด้วยปริมาณ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์ของโลกมาแล้วในช่วงเวลาหนึ่ง ดินแดนบริเวณนี้จึงเต็มไปด้วยร่องรอยของวัฒนธรรมจากหลายๆ แหล่งวัฒนธรรมที่สำคัญของโลกมารวมอยู่ในบริเวณนี้ ไม่ว่าจะอินเดีย จีน อาหรับ และชาติตะวันตก ที่ปรากฏอยู่ในรูปของโบราณสถาน โบราณวัตถุ วัฒนธรรม เชื้อชาติเผ่าพันธุ์ คติความเชื่อในด้านต่างๆ ที่ยังคงหลงเหลือให้พบเห็นได้ในปัจจุบันนี้ ซึ่งหากพิจารณาเฉพาะส่วนในเมืองสงขลาแล้วจะพบว่าในจังหวัดสงขลาปัจจุบันมีร่องรอยของวัฒนธรรมต่างชาติ ปะปนอยู่เป็นอย่างมากไม่ว่าจะอยู่ในรูปของโบราณสถาน โบราณวัตถุ คติความเชื่อ พื้นที่หนึ่งที่พบสิ่งเหล่านี้อยู่เป็นจำนวนมากคือ พื้นที่ของอำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ และอำเภอสิงหนคร หรือที่เรียกโดยรวมว่าคาบสมุทรสทิงพระ พบร่องรอยของโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 บางส่วนได้ตั้งจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลา สิ่งเหล่านี้จึงเป็นเครื่องยืนยันที่ชัดเจนถึงความรุ่งเรืองและวุ่นวายของดินแดนในแถบนี้

แต่จุดเริ่มต้นที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ส่งผลกระทบกระเทือนต่อดินแดนบริเวณนี้มากที่สุดคือ การเข้ามาของชาติตะวันตก ด้วยวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือเครื่องเทศ ที่มีอยู่อย่างมากมายและหลากหลายในภูมิภาคนี้ เป็นสิ่งดึงดูดให้ผู้คนพยายามที่จะเข้าไปถึงแหล่งของมันให้ได้มากที่สุดเพื่อที่จะได้เป็นผู้ครอบครองผูกขาดการค้าขายเครื่องเทศเพียงผู้เดียว ชาวดัตช์เป็นชาวตะวันตกชาติหนึ่งที่สามารถครอบครองผูกขาดการค้าเครื่องเทศในหมู่เกาะในภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ได้ยาวนานที่สุด สร้างผลประโยชน์ทางการค้าส่งกลับไปยังประเทศของตนได้มากที่สุด ชาติตะวันตกอื่นต่างเพียงได้แต่เฝ้ามองความรุ่งโรจน์ของดัตช์ โดยหวังว่าสักวันหนึ่งจะเป็นโอกาสของชาติตนบ้าง ถึงแม้ว่าตลาดเครื่องเทศในหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะถูกครองครองโดยดัตช์ ก็ใช่ว่าดินแดนอื่นๆ ในภูมิภาคนี้จะขาดผู้สนใจเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ ชาติตะวันตกหลายๆ ชาติที่ไม่สามารถเข้าไปถึงแหล่งเครื่องเทศ ซึ่งทำกำไรได้อย่างมหาศาลในช่วงเวลานั้น ก็ยังคงวนเวียนแสวงหาผลประโยชน์ต่างๆ อยู่บนดินแดนนี้เช่นเดิม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ดัตช์ใช้ระบบการค้าผูกขาดกีดกันคู่แข่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษ ให้ออกจากเมืองท่าสำคัญบนเกาะชวาและสุมาตรานั้น เครือข่ายเส้นทางการค้าที่สำคัญมีอยู่สองเส้นทาง และเกี่ยวข้องกับการค้าสำเภาด้านจีนและญี่ปุ่น คือเครือข่ายการค้าทางฝั่งตะวันตก หรือสื้อหยาง ซึ่งเชื่อมโยงกวางกุ้งและเอ้หมึง ผ่านทางชายฝั่งเวียดนาม กัมพูชา สยามและเมืองท่าบนคาบสมุทรมลายู (รวมทั้งนครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานี) ไปสิ้นสุดที่เมืองบันเตน (Banten) ในภาคใต้ของชวา ส่วนการค้าอีกเส้นทางหนึ่งคือ เส้นทางสายตะวันออก หรือต้งหยาง ซึ่งออกจากญี่ปุ่น ริวกิว ไปสู่มะนิลา และเชื่อมโยงกับเมืองท่าต่างๆ ของชวา บอเนียวและหมู่เกาะทางตะวันออก นโยบายกีดกันทางการค้าของบริษัทดัตช์อีสต์อินเดีย ได้ทำให้ระบบเครือข่ายทางการค้าแบบเดิมของคาบสมุทรและหมู่เกาะโดยเฉพาะเมืองท่าสำคัญได้รับความกระทบกระเทือน ทำให้เกิดแหล่งเมืองท่าที่สำคัญแหล่งใหม่เกิดขึ้นในบริเวณคาบสมุทรมลายู เพื่อหลีกเลี่ยงการค้าที่ผูกขาดของดัตช์ โดยเฉพาะในเรื่องของเครื่องเทศที่มีอย่างชุกชุมในหมู่เกาะโมลุกะซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของดัตช์ และน่าจะเป็นข้อสังเกตได้ว่า นอกจากชาติตะวันตกหรือกลุ่มพ่อค้าต่างๆ ที่หลีกหนีการค้าผูกขาดของดัตช์มาตั้งแหล่งการค้าใหม่นั้นน่าจะนำและส่งเสริมให้ชาวพื้นเมืองปลูกหรือหาเครื่องเทศ เพื่อส่งขายให้กับสถานีการค้าของตนเองด้วย เพราะพื้นอื่นๆ นอกจากหมู่เกาะโมลุกะแล้วนั้นเครื่องเทศก็มีอยู่อย่างทั่วไปแต่อาจมีปริมาณและคุณภาพไม่เทียบเท่าในหมู่เกาะโมลุกะเท่านั้น ด้วยความต้องการที่มีมากและราคาที่แพงของเครื่องเทศ กลุ่มพ่อค้าต่างๆ จึงยากที่จะตัดใจจากการค้าเครื่องเทศไปได้

จนกระทั่งอังกฤษเริ่มเข้ามามีอิทธิพลอย่างเด่นชัดมากขึ้นเรื่อย ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ด้วยความสำเร็จในการปฏิวัติอุตสาหกรรมอันทำให้อังกฤษเจริญก้าวหน้าในการผลิตสินค้าสำเร็จรูปจำนวนมาก (Mass Production) อังกฤษกลายเป็นแหล่งอุตสาหกรรม สามารถผลิตสินค้าออกสู่ตลาดโลกได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งจากการที่อังกฤษเป็นผู้นำในการปฏิวัติอุตสาหกรรมนั้นเอง ส่งผลให้อังกฤษเร่งแสวงหาอาณานิคมในที่ต่างๆ เพิ่มมากขึ้น เพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับการผลิตและเป็นตลาดสำหรับระบายสินค้า อีกทั้งเป็นฐานที่มั่นในการดูแลและควบคุมเส้นทางการค้าให้สะดวกปลอดภัย หลังจากที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษหันความสนใจสู่อินเดียและมุ่งหวังที่จะกำจัดอิทธิพลของประเทศคู่แข่งในอินเดียออกไป ซึ่งจากผลของสงครามหลายครั้งในที่สุดเมื่อปี พ.ศ. 2306 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษกลายเป็นมหาอำนาจชาติเดียวในยุโรปที่ครอบครองการค้าในอินเดียเป็นผลสำเร็จ (เอน. เจ. ไรอัน, 2526: 80) อินเดียกลายเป็นที่มั่นสำคัญทางการค้าของอังกฤษ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เมื่อฐานที่มั่นในอินเดียของอังกฤษมั่นคงแล้ว บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจึงหันมาฟื้นฟูการค้ากับจีนอีกครั้ง ความสำคัญของการค้ากับจีนนำผลกำไรมาสู่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษอย่างมหาศาล (วงเดือน นาราสัจจ์ , 2518 : 13) การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่มีในจีนและอินเดียนั้นเจริญก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ ส่งผลให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษต้องพยายามในการที่จะแสวงหาเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อเป็นฐานการค้าที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งเชื่อมต่อระหว่างจีนและอินเดีย โดยที่ให้เรือสินค้าของบริษัทที่ใช้เส้นทางระหว่างจีนและอินเดียได้หยุดพักขนถ่ายสินค้าเติมเสบียงอาหารและน้ำจืด ตลอดจนแวะหลบพายุหรือซ่อมแซมเรือที่ชำรุดเสียหาย ฉะนั้นเมืองท่าในภูมิภาคนี้จึงมีความจำเป็นสำหรับการค้าเป็นอย่างมาก นอกจากเรื่องของการค้าแล้วเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สามารถใช้เป็นฐานทัพส่งกำลังสนับสนุนกองทัพอังกฤษหากเกิดสงครามกับฝรั่งเศสในอินเดีย

อังกฤษประสบความสำเร็จในการแสวงหาเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยการเช่าปีนังหรือเกาะหมาก ในปี พ.ศ.2329 จากสุลต่านแห่งไทรบุรี (อับดุลละโมกุรัมชะ) หลังจากที่ล้มเหลวมาหลายครั้งโดยที่มอบหมายให้กัปตัน ฟรานซิส ไลท์ (Sir Francis Light) เป็นผู้ดูแลสร้างความเจริญก้าวหน้าให้ปีนังจนกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญในแหลมมลายู และในปี พ.ศ. 2334 ได้เช่าดินแดนที่อยู่ตรงข้ามกับเกาะหมาก จากการที่ไทรบุรีแพ้สงครามในการยึดเกาะหมากคืน ซึ่งอังกฤษเรียกดินแดนส่วนนี้ว่า โพรวินซ์ เวสลีย์ (Province Wellesley) หรือที่ไทยเรียกว่า สมารังไพร การที่อังกฤษได้ปีนังมาเป็นเมืองท่านั้น ทำให้อังกฤษมีฐานทัพเรือที่ดีในการแข่งขันทางการค้ากับฮอลันดาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นเส้นทางสำคัญในการขยายการค้าต่อไปยังจีน รวมถึงการเข้ามามีอิทธิพลในคาบสมุทรมลายูซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้อังกฤษเข้ามาเผชิญหน้ากับสยามในเวลาต่อมา เมืองสงขลาเป็นหัวเมืองหนึ่งที่ได้รับผลกระทบเหล่านั้นโดยตรงทั้งในทางการเมืองการปกครองเศรษฐกิจและสังคม ทำให้เมืองสงขลาเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากตั้งแต่ปีพ.ศ. 2334 เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ.2362 เมื่อ เซอร์โทมัส สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ (Sir Thomas Stamford Bingley Raffles) ทำข้อตกลงขั้นต้นเพื่อให้อังกฤษได้รับสิทธิในการตั้งสถานีการค้าบนเกาะสิงคโปร์อันเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสุลต่านแห่งยะโฮร์ ซึ่งฮอลันดาผู้ถือสิทธิทางการค้าส่วนหนึ่งในดินแดนยะโฮร์ยื่นประท้วงการกระทำดังกล่าวของแรฟเฟิลส์ โดยขอเจรจาแลกกับเมืองท่าอื่นๆ ในอินเดีย แต่ช่วงเวลาระหว่างการเจรจาที่ยืดเยื้อแรฟเฟิลส์ ได้เปิดสิงคโปร์ให้เป็นเมืองท่าปลอดภาษี และด้วยระยะเวลาที่ไม่นานนักสิงคโปร์เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วจนยากที่จะยกคืนให้กับฮอลันดา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผลสำเร็จในการเปิดสิงคโปร์ให้เป็นเมืองท่าปลอดภาษี ทำให้สิงคโปร์กลายเป็น ตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าและผลิตภัณฑ์นานาชนิดจากยุโรป อินเดีย และจีน กับผลิตภัณฑ์จากหมู่เกาะอินโดจีนและประเทศเพื่อนบ้าน กล่าวคือสินค้านำเข้าจากแหล่งหนึ่งได้เป็นสินค้าออกไปยังอีกแหล่งหนึ่ง (Gushman , 1975: 54) ซึ่งแน่นอนว่าการเปิดสิงคโปร์ให้เป็นเมืองท่าปลอดภาษี ย่อมเป็นที่ดึงดูดใจของพ่อค้าทั้งหลายให้มายังสิงคโปร์มากกว่าที่จะไปค้าขายตามเมืองท่าต่างๆ ของฮอลันดาที่ยังคงใช้นโยบายผูกขาด และการเก็บภาษีทั้งขาเข้าและขาออก ในปีพ.ศ. 2369 อังกฤษได้โอนมะละกาและสิงคโปร์ซึ่งอยู่ภายใต้การบริหารของรัฐบาลอังกฤษที่เบงกอล มาขึ้นอยู่กับปีนังและจัดตั้งเขตการปกครองของอังกฤษที่เรียกว่า บริติช สเตรทส์ เซตเทิลเมนท์ (British Straits Settlement) (ฮอลล์., 2530: 617)

และในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อังกฤษได้ส่งตัวแทนเพื่อมาขอทำสนธิสัญญาทางการค้ากับสยามด้วย ซึ่งก็คือสนธิสัญญาเบอร์นี่ (Burney Treaty) โดยที่ผู้แทนของอังกฤษก็คือร้อยเอกเฮนรี่ เบอร์นี่ (Captain Henry Burney) และบุคคลสำคัญของสยามในการทำสนธิสัญญาในครั้งนี้คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เจ้าเมืองสงขลาในขณะนั้นคือพระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส้ง) ก็เข้าไปมีบทบาทที่ไม่น้อยเช่นกัน การเข้ามาของร้อยเอกเบอร์นี่ในช่วงเวลาดังกล่าวสนธิสัญญาที่ถูกทำขึ้นนั้นสยามเป็นฝ่ายที่ได้ประโยชน์มากกว่าอังกฤษจึงเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่อังกฤษต้องส่งทูตภายใต้การนำของเซอร์ จอห์น เอาว์ริง (Sir John Bowring) เข้ามาทำสนธิสัญญาอีกฉบับหนึ่งในเวลาต่อมานั้นก็คือสนธิสัญญาเบาว์ริง(Bowring Treaty) เป็นสนธิสัญญาที่ถูกมองว่าเป็นสนธิสัญญาที่เสียเปรียบของสยาม เป็นสนธิสัญญาที่นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่สยามประเทศ เป็นการเปิดประเทศสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้า

ความสำเร็จของอังกฤษในการแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นส่งผลต่อการขยายตัวทางการค้าของบรรดาพ่อค้าอังกฤษที่ทำการค้าขายอยู่ในภูมิภาคนี้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าดีบุก ซึ่งสามารถทำกำไรได้เป็นอย่างดีเมื่อนำเข้าไปขายในจีน (ไรอัน, 2526: 82) แต่ด้วยสถานการณ์ทางการเมืองของรัฐต่างๆ ในคาบสมุทรมลายูตกอยู่ในสภาพที่แตกแยกไม่มีเอกภาพเต็มไปด้วยการแย่งชิงอำนาจกัน สถานการณ์ทางการเมืองในคาบสมุทรมลายูขาดเสถียรภาพเนื่องจากเหตุผลสองประการ ประการแรกคือ แนวโน้มในบรรดารัฐสุลต่านซึ่งมักจะแก่งแย่งผลประโยชน์กันหรือเกิดปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติ อีกประการ คือ ปัญหาความสัมพันธ์ในระบบรัฐประเทศราชระหว่างหัวเมืองมลายูกับราชสำนักสยาม ซึ่งฝ่ายแรกต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการไปยังกรุงเทพฯ สุลต่านหัวเมืองมลายูพยายามที่จะ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปลดภาระในเรื่องนี้ และพอใจที่จะอยู่กับฝ่ายอังกฤษ เนื่องจากอังกฤษสามารถจัดสรรผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและให้ความคุ้มครองให้พ้นจากการคุกคามจากสยาม เกิดภาวะปัญหาหนึ่งไปสู่อีกปัญหาหนึ่ง และเมื่อผลประโยชน์ทางการค้าของอังกฤษต้องกระทบกระเทือนจึงเป็นการยากที่อังกฤษจะไม่เข้าไปแทรกแซงทางการเมืองในรัฐต่างๆ บนคาบสมุทรมลายู

การที่อังกฤษเข้าไปแทรกแซงทางการเมืองในรัฐต่างๆ บนคาบสมุทรมลายู ย่อมส่งผลกระทบต่อสยามโดยตรง และโดยเฉพาะหัวเมืองปักษ์ใต้อย่างเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา ที่มีหน้าที่ในการควบคุมดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายูอยู่เดิมแล้ว การเข้ามาแทรกแซงของอังกฤษในคาบสมุทรมลายูนั้น เท่ากับเป็นการเพิ่มบทบาทและภาระหน้าที่ของเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลาเพิ่มมากยิ่งขึ้นด้วย ในฐานะผู้ที่จะต้องจัดการปัญญาต่างๆ ที่เกิดขึ้นขั้นต้นในพื้นที่บริเวณนี้ก่อนที่ทางเมืองหลวง จะมีประกาศสั่งการใด ๆ ลงมา ศนย์กลางทางอำนาจในเมืองหลวง จึงจะต้องให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับเจ้าเมืองทั้งสอง ในฐานะบุคคลสำคัญในการจะรักษาอำนาจอธิปไตยและความมั่งคั่งมั่นคงของสยามในดินแดนบนคาบสมุทรมลายู

การบริหารจัดการ

การบริหารราชการในอดีตกับปัจจุบันนั้นมีความแตกต่างกัน ในอดีตนั้นอยู่บนพื้นฐานความคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราช แต่ในปัจจุบันอยู่บนพื้นฐานความคิดแบบประชาธิปไตย แนวทางในการปฏิบัติจึงมีความแตกต่างกัน ปัจจุบันการปกครองประเทศของไทยเป็นแบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ มีการแบ่งอำนาจในการปกครองออกเป็น 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหาร ฝ่ายนิติบัญญัติ และฝ่ายตุลาการ ทั้ง 3 ฝ่ายมีอิสระในการปฏิบัติหน้าที่ในลักษณะของการคานอำนาจกัน ในส่วนของการบริหารราชการแผ่นดินนั้นเป็นหน้าที่ของฝ่ายบริหาร ผู้ทำหน้าที่ในการบริหารประเทศคือรัฐบาล ผู้นำรัฐบาลคือ นายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคการเมืองที่ได้คะแนนเสียงมากที่สุดจากการเลือกตั้งโดยประชาชน รัฐบาลจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนให้เกิดนโยบายในการบริหารราชการ ไม่ว่าจะเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นโยบายของรัฐบาลซึ่งเกิดจากบุคคล กลุ่มบุคคล และองค์กร หลายภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายต่างๆ ที่เกิดขึ้น เมื่อนโยบายหรือแผนงานในระดับประเทศเกิดขึ้นแล้ว หน่วยงานต่างๆ ในระดับที่รองๆ ลงมาก็จะนำนโยบายหรือแผนงานเหล่านี้ไปกำหนดเป็นแนวทางในการปฏิบัติของแต่ละหน่วยงานต่อไป

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

แตกต่างจากการบริหารราชการในอดีตที่อยู่บนพื้นฐานความคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราช อำนาจในการปกครองบริหารประเทศอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นผู้กำหนดและสั่งราชการในทุกด้าน โดยมีคณะขุนนางในตำแหน่งต่างๆ คอยเป็นผู้รับสนองพระราชโองการนำไปปฏิบัติ แต่ก็มิได้หมายความว่าการบริหารราชการในอดีตจะไร้ระบบแบบแผน ไร้การจัดการที่ถูกต้อง ทำตามความต้องการของผู้มีอำนาจเพียงอย่างเดียว การบริหารราชการในอดีตนั้นมีลักษณะมีความต้องการเช่นเดียวกับในปัจจุบันที่ต้องการให้บ้านเมืองที่ความเข้มแข็ง มีความเจริญก้าวหน้า พลเมืองอยู่เย็นเป็นสุข จะต่างกันก็เพียงแต่ระบบและวิธีการในการบริหารจัดการตามกาลเวลาที่เปลี่ยนไปเท่านั้น ฉะนั้นสิ่งที่จะบ่งบอกให้ทราบและเข้าใจได้ว่าในอดีต มีความต้องการหรือมีนโยบายอย่างไรในการบริหารจัดการบ้านเมือง การบริหารราชการในหัวเมืองต่าง ๆ เมืองหลวงต้องการอะไรจากหัวเมืองเหล่านั้น และบรรดาเหล่าหัวเมืองต่างๆ นั้นมีการตอบสนองอย่างไร หนังสือสั่งราชการหรือใบบอกจดหมายเหตุแจ้งข่าวต่างๆ ในช่วงเวลานั้นเป็นตัวช่วยอย่างดีในการวิเคราะห์ตีความถึงความต้องการและการสนองตอบในระบบการบริหารราชการแผ่นดิน

หลักฐานชั้นต้นที่เกี่ยวข้องกับการสั่งราชการของเมืองสงขลานั้น มีจำนวนมากโดยเฉพาะในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นไป แต่ในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชมหาราชจนถึงสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เอกสารสั่งราชการมีอยู่ในจำนวนที่น้อยกว่ามาก ที่เป็นเช่นนี้อาจจะมีจากหลายปัจจัยด้วยกันไม่ว่าจะเป็น เทคโนโลยีในการพิมพ์ ลักษณะของตัวเอกสารที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน ซึ่งจะส่งผลในเรื่องของการเก็บรักษา เอกสารบางอย่างอาจถูกทำลายสูญหายไป หรือบางครั้งยังไม่มีการสืบค้นจัดทำเป็นฐานข้อมูลเพื่อการศึกษาค้นคว้า และบางชิ้นก็เป็นเอกสารสำคัญที่ไม่สามารถเปิดเผยได้ บางส่วนเคยเปิดเผยได้แต่ปัจจุบันไม่สามารถนำมาอ้างอิงได้ หรือการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดเก็บฐานข้อมูลใหม่ทำให้ระบบการสืบค้นฐานข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้นเดิมตกหล่นสูญหายไปก็มี อาจจะเป็นไปได้ในหลายๆ กรณีที่เราอาจจะไม่คาดคิด สิ่งเหล่านี้ทำให้ตัวเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวกับเมืองสงขลาในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชมหาราชจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอยู่อย่างจำกัดส่วนใหญ่จะเป็นพงศาวดารที่ชำระขึ้นภายหลัง หนังสือสั่งราชการที่มีการค้นพบและทำการศึกษากันมีอยู่เพียงไม่กี่ฉบับ

ดั้งนั้น การที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวความคิดในการบริหารจัดการหัวเมืองสงขลานั้นจำเป็นต้องศึกษาวิเคราะห์ตีความเปรียบเทียบอย่างรอบด้านจากเอกสารชั้นต้นที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดความเข้าใจสูงสุดเท่าที่จะเกิดขึ้นได้ จากหลักฐานที่เป็นเอกสารชั้นต้นเกี่ยวกับเมืองสงขลาตั้งแต่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชจนถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นพอที่จะเข้าใจถึงระบบการบริหารราชการเมืองสงขลาได้ดังนี้ เมืองสงขลาเป็นหัวเมืองปักษ์ใต้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของสมุหกลาโหม การสั่งราชการทั้งปวงจะต้องผ่านทางกรมกลาโหม โดยที่สมุหกลาโหมตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะเป็นขุนนางในตระกูลบุนนาค ไม่ว่าทางเมืองสงขลามีเรื่องจะกราบทูลฯ หรือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระบัญชาสั่งการอย่างไร ก็จะผ่านทางกรมกลาโหมไปถึงเมืองสงขลา การสื่อสารและสั่งการด้วยวิธีดังกล่าวใช้เวลาพอสมควรในการส่งข่าวสารสั่งราชการถึงกัน จึงเป็นการสุ่มเสี่ยงอย่างมากหากเจ้าเมืองตัดสินใจหรือแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าไม่ได้หรือได้ในลักษณะที่ไม่ถูกต้องกับความต้องการของเมืองหลวง การบริหารราชการของเจ้าเมืองจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

ด้วยความเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในระบบการบริหารราชการ เจ้าเมืองจึงต้องเป็นผู้ที่ได้รับการเลือกสรรเป็นอย่างดี จะต้องเป็นผู้ที่ได้ราชการ มีวัยวุฒิ คุณวุฒิและชาติวุฒิที่เหมาะสมถึงจะสามารถรับการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้ารับราชการในตำแหน่งเจ้าเมืองได้ ฉะนั้นเจ้าเมืองแทบทุกเมืองจึงต้องเป็นผู้ที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงไว้วางพระราชหฤทัย ยิ่งเป็นหัวเมืองที่สำคัญด้วยแล้วเจ้าเมืองยิ่งจะต้องเป็นบุคคลที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่งยวด และการที่จะเป็นผู้ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยได้นั้น จะต้องเป็นบุคคลที่คอยรับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทมาก่อน ถึงจะมีการรับรู้เข้าใจซึ่งกันและกัน และตำแหน่งที่จะรับใช้ใกล้ชิดองค์พระมหากษัตริย์ได้นั้นก็คือตำแหน่งของมหาดเล็ก การที่จะเป็นมหาดเล็กได้นั้นก็จะต้องได้รับการโปรดเกล้าฯจากองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งผู้ที่จะเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กได้นั้นจะต้องเป็นบุตรหลานของขุนนาง บุตรหลานเจ้าเมืองที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย ดังนั้นการรับราชการในตำแหน่งมหาดเล็กจึงเป็นเหมือนการเข้าเรียนรู้ระบบราชการ เพื่อที่จะได้ออกไปเป็นขุนนางในตำแหน่งต่างๆ ต่อไปเมื่อถึงวัยอันควร

ขุนนางในระดับต่างๆ ที่สามารถจะถวายตัวบุตรหลานเข้ารับราชการในพระบรมมหาราชวังหรือวังของเจ้านายได้นั้น โดยที่ผู้หญิงเข้ารับราชการฝ่ายใน ผู้ชายรับราชการฝ่ายหน้าในตำแหน่งมหาดเล็ก ต่างก็จะพยายามที่จะส่งบุตรหลานของตนเข้ารับราชการ สำหรับผู้ชายเพื่อที่จะได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นขุนนางในตำแหน่งต่างๆ ต่อไปเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสม ทั้งยังเป็นการฝึกหัดให้ทำราชการ ก่อนที่จะออกไปรับราชการจริงตามตำแหน่งที่บรรพบุรุษของตนเองดำรงอยู่ เพราะในแต่ละตระกูลขุนนางอาจมีบุตรหลานอยู่หลายคน จะมีเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่เหมาะสมกับการดำรงตำแหน่งขุนนางสืบตระกูลต่อไป ซึ่งเป็นการคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมที่สุดในการเข้ารับ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ราชการสนองพระเดชพระคุณองค์พระมหากษัตริย์ สำหรับเมืองสงขลานั้น เจ้าเมืองสงขลาในช่วงปี พ.ศ. 2318 – 2439 ล้วนเป็นเจ้าเมืองที่มาจากตระกูล ณ สงขลา

จีนเหยี่ยง แซ่เฮา ต้นตระกูล ณ สงขลา เป็นชาวจีนอพยพมาจากเมืองเจียงจิ้วหู ตำบลบ้านเส้หิ้นเหนือ เมืองแอมุ่ย (กรมศิลปากร, 2538: 314) ในปีพ.ศ. 2293 โดยได้สร้างบ้านเรือนอยู่ที่ริมหัวเขาแดง พงศาวดารเมืองสงขลาฉบับเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ซึ่งถือเป็นพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับแรก เขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2388 ได้กล่าวถึงความเป็นมาของตระกูล ณ สงขลาไว้ว่า

> ...เจ้าตากมาประทับอยู่ที่เมืองสงขลา จอมแหลมสนบิดาเจ้าพระยาสงขลารับทำอากรรังนกเกาะห้า รับอากรมาแต่ผู้ใดจะเป็นเงินส่วยเท่าใดขุนพรหมเสนาไม่แจ้ง จอมแหลมสนมีบุตรชายห้าคน พี่ผู้ใหญ่ที่หนึ่งชื่อเยียน ที่สองชื่อหนู ที่สามชื่อซินเสง ที่สี่ชื่อเถียนเซง ที่ห้าชื่อยกเซง รวมกันห้าคนจอมแหลมสนถวายตัวทำบาญชีรายบุตรภรรยาข้าทาสชายหญิงทรัพย์สิ่งของทูลเกล้าฯ ถวายเจ้าตากๆ ดำรัสว่ามาหลายบ้านหลายเมืองแล้ว หามีผู้ใดจะมาสามิภักดิ์เหมือนอย่างนี้ไม่ รับสั่งว่าสิ่งของทั้งนั้นคืนให้จอมแหลมสนเอาไว้เป็นทุนค้าขายเถิด ให้รับเอาแต่ยาแดงห้าลังแจกให้นายทัพนายกอง กับขอเอาบุตรชายที่ชื่อซินเสงน้องที่สามไปใช้สอยคนหนึ่ง แล้วรับสั่งกำชับกับนายทัพนายกองว่าอย่าให้พวกกองทัพไปทำอันตรายสิ่งใดในบ้านแหลมสน... (กรมศิลปากร, 2538: 261- 262)

พงศาวดารเมืองสงขลาฉบับพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับที่สองเขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2431 หลังฉบับของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) หลายปี โดยยึดถือฉบับเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) เป็นต้นแบบ แต่ได้เพิ่มเนื้อหารายละเอียดมากกว่าฉบับเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ซึ่งได้กล่าวถึงความเป็นมาของตระกูล ณ สงขลาไว้ว่า

> …เมื่อปีมะเมียโทศกศักราช ๑๑๑๒ จีนคนหนึ่งแซ่เฮา ชื่อเหยี่ยง ชาวเมืองเจียงจิ้วหู ตำบลบ้านเส้หิ้นเหนือ เมืองแอมุ่ย มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองเก่าของสุลต่านริมเขาแดง ราษฎรชาวบ้านชวนกันเรียกจีนเหยี่ยงว่า ตั้วแปะๆ ทำสวนปลูกผักกาดขายอยู่ปีหนึ่ง ครั้น ณ ปีมะแมตรีศก ตั้วแปะรื้อเรือนขึ้นไปอยู่ตำบลบ้านทุ่งอาหวังแขวงเมืองจะนะ สร้างสวนปลูกพลูขายอยู่ ๓ ปี ครั้น ณ ปีระกาเบญจศก ตั้วแปะกลับลงมาตั้งเรือนอยู่ที่ตำบลบ้านบ่อยาง ที่บ้านหลวงบริรักษ์ภูเบนทร์ในเมืองสงขลา ช่วยทาส ๔ ครัวให้ดักโพงพาง ครั้น ณ ปีขาลสัมฤทธิศก ตั้วแปะรื้อเรือนไปตั้งค้าขายอยู่ที่ฝากแหลมสน ตั้วแปะมีภรรยากับชาว

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พัทลุงมีบุตร ๕คน บุตรที่ ๑ชื่อบุญหุ้ย บุตรที่ ๒ ชื่อบุญเฮี้ยว บุตรที่๓ ชื่อบุญซิ้น บุตรที่ ๔ ชื่อเถียนเส้ง บุตรที่ ๕ ชื่อยกเส้ง… (กรมศิลปากร, 2538: 314)

จากข้อความในพงศาวดารเมืองสงขลาทั้งสองฉบับ จะสังเกตเห็นลักษณะของจีนเหยี่ยงต้นตระกูล ณ สงขลาได้ดังนี้

1. เป็นชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพมาจาก เมืองแอมุ่ย ซึ่งเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญของจีน และเป็นเมืองท่าที่สยามส่งกองเรือสำเภาออกไปค้าขายอยู่เสมอ ในเวลาต่อมาลูกหลานของจีนเหยี่ยง คือ เจ้าเมืองสงขลาในรุ่นต่อ ๆ มาเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญส่วนหนึ่งในการติดต่อค้าขายกับจีนโดยเฉพาะในบริเวณดังกล่าว

2. เป็นผู้ที่มีความสามารถในการประกอบอาชีพหลาย ๆ ด้านก่อนที่จะเข้ารับตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลา เพราะจะเห็นได้ว่าจีนเหยี่ยงได้เข้ามาประกอบอาชีพหลายลักษณะภายในพื้นที่เมืองสงขลา อันได้แก่

1) ทำสวนปลูกผักกาดที่หัวเขาแดง
2) ปลูกพลูขาย ที่ตำบลบ้านทุ่งอาหวัง แขวงเมืองจะนะ
3) ตั้งบ้านดักโพงพาง บริเวณตำบลบ้านบ่อยาง
4) ทำการค้า บริเวณฟากแหลมสน (ตรงข้ามตำบลบ้านบ่อยาง)
5) เป็นนายอากรรังนกในหมู่เกาะสี่เกาะห้า

การประกอบอาชีพที่หลากหลายของจีนเหยี่ยงนอกจากจะบ่งบอกเกี่ยวกับตัวของจีนเหยี่ยงเองแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงสภาพทั่วไปของเมืองสงขลาในขณะนั้นว่าเป็นเมืองที่บริบูรณ์และมั่งคั่งเพียงใด เพราะทุกอาชีพที่จีนเหยี่ยงทำเป็นการผลิตเพื่อค้าขายทั้งสิ้น แสดงว่าเมืองสงขลาในอดีตมีผู้คนที่หลากหลาย มีการผลิตเพื่อค้าขายในทุกพื้นที่ของเมือง เป็นการย้ำให้เห็นว่า คำว่าผลิตเพื่อขายไม่ได้เกิดขึ้นหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง แต่มีการผลิตเพื่อค้าขายในบริเวณภาคใต้ของไทยอยู่เป็นระยะเวลานานแล้ว ด้วยสภาพทางภูมิรัฐศาสตร์ที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ 1

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

3. การที่จีนเหยี่ยงมีภรรยาเป็นชาวพัทลุง เป็นการแสดงให้เห็นถึงระบบเครือข่ายและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและพื้นที่ โดยมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน อันมีทะเลสาบสงขลาเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสัมพันธ์ของกลุ่มคน เพราะต่างฝ่ายต่างใช้ประโยชน์จากทะเลสาบสงขลา การที่จีนเหยี่ยงมีภรรยาเป็นชาวพัทลุง แสดงว่าต้องมีความสัมพันธ์ในด้านอื่นๆ อีก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการค้าขาย ความสัมพันธ์ทางอำนาจและผลประโยชน์ในระดับที่สูงมากด้วย เพราะไม่เช่นนั้นจะไม่สามารถเป็นนายอากรรังนกหมู่เกาะสี่ เกาะห้าได้ เนื่องจากหมู่เกาะดังกล่าวอยู่ในทะเลสาบสงขลาในอาณาเขตของเมืองพัทลุง*และการทำอากรรังนกต้องใช้แรงงานมาก และเป็นแรงงานที่มีความชำนาญไว้ใจได้ เพราะเกาะรังนกเกาะหนึ่ง ๆ จะต้องใช้แรงงานในการจัดการกว่า 239 คน (หจช , ร 5 ม 47 / 19 รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช 10 มิ.ย ร.ศ.113 – 5 ต.ค. 129) อันที่จะแสดงให้เห็นถึงความพร้อมที่จะจัดหาแรงงานดังกล่าวมาทำงานให้ได้

4. เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถและสติปัญญาที่เฉียบแหลม คือรู้ในเรื่องของการค้าขาย การแสวงหาสินค้า รู้ถึงแหล่งทรัพยากรที่สำคัญในการจะสร้างผลประโยชน์ให้กับตนเอง รู้จักการผูกสัมพันธ์หาพรรคหาพวกที่จะก่อให้เกิดประโยชน์กับตนเองได้ ทั้งในกรณีของการมีภรรยาเป็นชาวพัทลุง ทั้งๆ ที่ตนเองอยู่ภายในเมืองสงขลา ภรรยาชาวพัทลุงคนนี้ของจีนเหยี่ยงนั้น จะต้องเป็นบุตรหลานของผู้มีอิทธิพลสำคัญคนหนึ่งในลุ่มทะเลสาบสงขลาในเขตเมืองพัทลุง และน่าจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในความสำเร็จของจีนเหยี่ยงในการแสวงหาทรัพยากรที่มีค่าในลุ่มทะเลสาบสงขลาเพื่อการค้าของจีนเหยี่ยง และความรู้ที่สำคัญของจีนเหยี่ยงคือ รู้สถานการณ์ทางการเมืองการปกครอง รู้ถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นอย่างดี ถึงได้ทำบัญชีสิ่งของทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชและการให้บุตรเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ตอนที่ทรงเสด็จยกกองทัพปราบชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราชและเสด็จเลยมาถึงเมืองสงขลา จนมีการบันทึกไว้ในพงศาวดารว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทรงตรัสชมจีนเหยี่ยงว่า “มาหลายบ้านหลายเมืองแล้ว หามีผู้ใดจะมาสามิภักดิ์เหมือนอย่างนี้ไม่ รับสั่งว่าสิ่งของทั้งนั้นคืนให้จอมแหลมสนเอาไว้เป็นทุนค้าขายเถิด ให้รับเอาแต่ยาแดงห้าลังแจกให้นายทัพนายกอง กับขอเอาบุตรชายที่ชื่อซินเสงน้องที่สามไปใช้สอยคนหนึ่ง แล้วรับสั่งกำชับกับนายทัพนายกองว่าอย่าให้พวกกองทัพไปทำอันตรายสิ่งใดในบ้านแหลมสน” (กรมศิลปากร, 2538: 314)

* หมู่เกาะสี่เกาะห้าที่เป็นแหล่งรังนกนางแอ่น ในปัจจุบันขึ้นอยู่กับเทศบาลตำบลเกาะหมาก อ.ปากพยูน จ.พัทลุง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การกระทำดังกล่าวของจีนเหยี่ยง น่าจะเป็นสิ่งที่ตัวเขาเองคาดการณ์และน่าจะรู้ถึงผลที่จะเกิดขึ้นแล้วด้วย ถึงได้กระทำอย่างนั้นลงไป ซึ่งถือเป็นความสำเร็จขั้นต้นในการจะเปิดทางไปสู่ผลประโยชน์ที่มากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งก็คือการได้เป็นเจ้าเมืองสงขลา ตลอดระยะเวลา 6 ปีที่เขาเป็นนายอากรรังนกนั้น ได้ส่งผลประโยชน์ในรูปของอากรและส่วยแก่เมืองหลวงอย่างสม่ำเสมอ จนเป็นที่มาของการได้ราชการ และความไม่ได้ราชการของเจ้าเมืองสงขลา คือพระสงขลาโยมท้ายที่สุดสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จีนเหยี่ยงเป็นเจ้าเมืองสงขลา เป็นความสำเร็จสูงสุดของจีนเหยี่ยง ความสำเร็จที่ต้องอาศัยความรู้ ความเชียวชาญ การเฝ้าดูและรอคอยจนกว่าโอกาสที่ดีจะมาถึง

แนวทางในการบริหารจัดการของจีนเหยี่ยงนั้นหากจะพิจารณาโดยเอาตัวจีนเหยี่ยงและครอบครัวเป็นแกนกลาง ผู้บังคับบัญชา ซึ่งในที่นี้คือขุนนางในระดับที่สูงกว่าและองค์พระมหากษัตริย์ สุดท้ายคือกลุ่มใต้ปกครองของจีนเหยี่ยง ทั้งสามกลุ่มนี้จีนเหยี่ยงได้ใช้วิธีในการบริหารจัดการ ตามแนวทางที่กล่าวแล้วข้างต้น ความรู้ เวลาที่เหมาะสม นำมาสู่การจัดการผลประโยชน์ที่ลงตัว ทำให้ตัวเขาเองและลูกหลานในตระกูล ณ สงขลา ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ปกครองเมืองสงขลาสามารถรักษาอำนาจในฐานะเจ้าเมืองสงขลาไว้ได้จนถึงการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเวลากว่า 100 ปี คุณสมบัติและองค์ความรู้ข้างต้นของจีนเหยี่ยงได้ถ่ายทอดสู่ลูกหลานในรุ่นต่อมา ซึ่งจะเห็นได้จากเนื้อหาในส่วนต่อไปที่แสดงถึงความสามารถของเจ้าเมืองสงขลาในการจัดการกับปัญญาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี

การบริหารจัดการที่กล่าวถึงในข้างต้นนั้นเป็นแนวทางและวิธีการของจีนเหยี่ยง ต้นตระกูล ณ สงขลา เจ้าเมืองสงขลาคนแรกในตระกูล การบริหารจัดการของตระกูล ณ สงขลา เพียงกลุ่มเดียวไม่สามารถทำให้เมืองสงขลาก่อกำเนิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง จนดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ และที่สำคัญที่สุดคือ ไม่มีตระกูล ณ สงขลาเข้ามามีบทบาทในเมืองสงขลา ผู้มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการเมืองสงขลาอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าตระกูล ณ สงขลา คือ องค์พระมหากษัตริย์ตามระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่สำหรับเมืองสงขลาและตระกูล ณ สงขลาแล้ว แม้จะเกิดเหตุการณ์หลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็น การเปลี่ยนราชวงศ์ ความอ่อนแอของเมืองสงขลาในบางช่วงบางตอน ความขัดเคืองที่มีต่อเจ้าเมืองสงขลาขององค์พระมหากษัตริย์ และอีกหลายปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองสงขลา ตระกูล ณ สงขลา ตลอดระยะเวลากว่า 100 ปี ที่ตระกูล ณ สงขลาอยู่ในตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลาภายใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ตระกูล ณ สงขลายังคงรักษาอำนาจในฐานะเจ้าเมืองสงขลาเอาไว้ได้ จึงไม่เป็นการกล่าวเกินจริงไปมากนักว่า ศูนย์กลางทางอำนาจในช่วงเวลา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นั้นได้พิจารณาและเลือกสรรแล้วว่าตระกูล ณ สงขลา มีความเหมาะสมที่สุดในการทำหน้าที่เจ้าเมืองสงขลา หัวเมืองที่กลายเป็นหัวเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เมืองสงขลายุคแรกเริ่มในสมัยดะโต๊ะโมกอล (Dato Mogol) ก่อตั้งและสืบต่อมาถึงบุตรหลานนั้น เป็นเมืองที่รุ่งเรือง ปรากฏอยู่ในบันทึกของชาติตะวันตกหลายชาติด้วยกันที่เข้ามาติดต่อกับเมืองสงขลา ก่อนที่เมืองสงขลาจะถูกโจมตีในช่วง ปี พ.ศ. 2223 เพราะไม่ยอมรับอำนาจของกรุงศรีอยุธยาหลังจากนั้นมาเมืองนี้มีสภาพเป็นเพียงชุมชนปากน้ำทะเลสาบเท่านั้น แต่ด้วยสภาพที่เหมาะสมของเมืองสงขลาทั้งทางภูมิศาสตร์ที่ติดต่อกับโลกภายนอกได้อย่างสะดวก การมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ดึงดูดผู้คนเข้ามาในพื้นที่นี้ การที่มีคนที่หลากหลายกลุ่มนั้น นำมาสู่ความรู้และวิทยาการต่างๆ ในการเลือกสรรใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของโลกโดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ชาติตะวันตก พยายามเข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดนในแถบนี้ เมืองสงขลาจึงถือกำเนิดเกิดขึ้นมาอีกครั้งด้วยการบริหารจัดการอย่างสามารถของตระกูล ณ สงขลาและเมืองหลวงในขณะนั้น ที่ได้เห็นถึงศักยภาพของเมืองสงขลา ตระกูล ณ สงขลา และเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของสถานการณ์ของโลกในขณะนั้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 3

บทบาทของเมืองสงขลา

(พ.ศ. 2318-2398)

การศึกษาเรื่องราวต่างๆ ของเมืองใดเมืองหนึ่งนั้น หลักฐานสำคัญประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและให้ข้อมูลได้ชัดเจนในระดับหนึ่งคือพงศาวดารเมือง ถึงแม้ว่าในบางเมืองจะมีพงศาวดารเมืองมากกว่าหนึ่งฉบับ และอาจจะมีเนื้อความบางส่วนที่ไม่สอดคล้องกันหรือบางส่วนที่ขัดแย้งกัน อย่างไรก็ตาม ยังมีวิธีการในการตรวจสอบความถูกต้องของพงศาวดารเมืองจากหลักฐานร่วมสมัยประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น พระราชพงศาวดาร เอกสารและรายงานทางราชการต่าง ๆ ตลอดจนวัตถุพยานทั้งที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุ แม้ว่าจะสามารถตรวจสอบความถูกต้องของพงศาวดารเมืองได้ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ แต่เนื้อหาของพงศาวดารเมืองส่วนใหญ่จะเน้นไปที่เรื่องราวของผู้ปกครองหรือเรื่องราวของตระกูลเจ้าเมืองมากกว่าจะเป็นเรื่องราวของเมืองด้วยซ้ำ เช่น พงศาวดารเมืองสงขลาซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวิจารณ์ไว้ในคำนำของหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 3 ว่า

"...เรื่องพงศาวดารเมืองสงขลานั้น ที่จริงพระยาวิเชียรคิรี (ชม) ตั้งใจจะกล่าวถึง พงศาวดารตระกูล ณ สงขลา ยิ่งกว่าจะแต่งเป็นพงศาวดารเมือง…" (กรมศิลปากร,2506: 10)

พงศาวดารเมืองจะมีเนื้อหาเน้นในเรื่องราวของเจ้าเมืองและตระกูลของเจ้าเมือง โดยอาจละเลยการกล่าวถึงรายละเอียดต่างๆ ของเมืองและพลเมือง ซึ่งเป็นไปตามแนวทางในการเขียนพงศาวดาร ทำให้พงศาวดารเมืองมีลักษณะที่แห้งแล้งขาดสีสันเพราะขาดเรื่องราวของพลเมืองซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ของเมือง ดังนั้นเราจึงไม่สามารถทราบถึงวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของพลเมือง มีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัยบ้าง อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาเนื้อหาของพงศาวดารให้ละเอียดถี่ถ้วนก็จะพบว่า แม้จะกล่าวถึงเฉพาะเจ้าเมืองก็ยังปรากฏเรื่องราวของพลเมืองสอดแทรกอยู่เสมอ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากไม่มีใครที่จะทำการสิ่งใดให้สำเร็จลุล่วงลงไปได้ด้วยตัวของผู้นั้นเพียงคนเดียวจะต้องมีบุคคลอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ เจ้าเมืองจะต่อเรือเองคนเดียวก็ไม่ได้ จะค้าขายเองก็ไม่ได้ จะไปไหนมาไหนคนเดียวก็ไม่ได้ ดังนั้นทุกย่างก้าวทุกการกระทำของกลุ่มผู้ปกครองจะมีรายละเอียดที่เกี่ยวกับผู้ใต้ปกครองสอดแทรกอยู่เสมอ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หลักฐานประเภทพงศาวดารเมืองจึงมีคุณค่าในฐานะเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) งานวิจัยของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา ยืนยันถึงคุณค่าของพงศาวดารในฐานะเอกสารชั้นต้นที่ควรกล่าวถึงได้เป็นอย่างดี พงศาวดารจึงไม่ใช่เอกสารที่ให้เฉพาะข้อมูลด้านพฤติกรรมซึ่งบันทึกไว้เท่านั้น แต่ยังมีคุณค่าให้ข้อมูลด้านความคิดที่ไม่ได้บันทึกลงไป ดังนั้นจากรายละเอียดและคุณค่าของพงศาวดารข้างต้นนี้ทำให้ผู้เขียนนำเอาเรื่องราวในพงศาวดารเมืองสงขลามาเป็นข้อมูลขั้นต้นในการสืบค้นและรวบรวมข้อมูลต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเมืองสงขลาในทุกมิติ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงสภาพของเมืองสงขลาก่อนปฏิรูปการปกครองว่าขณะนั้นสภาพของเมืองสงขลาทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมมีลักษณะเป็นเช่นไร

สำหรับพงศาวดารเมืองสงขลานั้น มีสองสำนวนด้วยกันคือ พงศาวดารเมืองสงขลาฉบับเจ้าพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์) มี 2 ตอน ตอนแรก แต่งขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2388 ตอนที่สองแต่งขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2402 สำนวนนี้ได้ตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ. 2473 ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 53 และพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับพระยาวิเชียรคิรี(ชม) ซึ่งพระยาวิเชียรคิรี เมื่อครั้งที่ยังเป็นพระยาสุนทรานุรักษ์ ผู้รั้งราชการเมืองสงขลาระหว่าง พ.ศ. 2431- 2433 เรียบเรียงขึ้น โดยอาศัยพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับเจ้าพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์) เป็นหลักฐาน ซึ่งมีเนื้อความและถ้อยคำแตกต่างบ้าง พงศาวดารเมืองสงขลาฉบับพระยาวิเชียรคิรี(ชม) พิมพ์ครั้งแรกในประชุมพงศาวดารภาคที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2457 เห็นได้ว่าพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับเจ้าพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์) แม้จะมีการเรียบเรียงขึ้นก่อนแต่ได้รับการตีพิมพ์ภายหลัง เนื่องจากได้ค้นพบต้นฉบับภายหลัง โดยพระยาสวัสดิ์คิรีเป็นผู้ค้นพบฉบับและนำมาถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พงศาวดารเมืองสงขลาทั้งสองสำนวนหรือทั้งสองฉบับนั้นมีคุณค่าอย่างยิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลาในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและด้านสังคม เป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่จะบอกกล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของเมืองสงขลาในอดีตที่ผ่านมาในมิติต่างๆ อย่างครบถ้วน ยิ่งมีพงศาวดารเมืองถึงสองสำนวนด้วยแล้ว ยิ่งทำให้การศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลา มีความซับซ้อนต้องค้นคว้าข้อมูลจากหลายๆ ด้าน เพราะทั้งสองสำนวนมีความแตกต่างกันพอสมควรในเรื่องรายละเอียดของเนื้อหาประเด็นที่ให้ความสำคัญก็จะแตกต่างกันไปในแต่ละสำนวน เช่น ในเรื่องสถานะของเมือง ปัญหาเกี่ยวกับฝิ่น ปัญหาความขัดแย้งกับหัวเมืองใกล้เคียง รายละเอียดบางประการก็ไม่มีการกล่าวถึงทั้งที่รายละเอียดเหล่านั้นเป็นที่รับทราบกันโดยทั่วไป ซึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดาในการเขียนบันทึก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในขณะนั้นที่เรื่องหรือเหตุการณ์บางอย่างที่ผู้เขียนพงศาวดารคิดว่าไม่เหมาะควรหรือไม่สนใจ ในขณะนั้นก็จะไม่บันทึกลงไปในพงศาวดาร เหตุการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นและมีผลสำคัญยิ่งต่อเมืองสงขลาแต่กลับไม่มีรายละเอียดในพงศาวดารทั้งสองสำนวน สิ่งเหล่านี้จึงเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจที่จะต้องศึกษาค้นคว้าจากพงศาวดารเมืองสงขลา พร้อมทั้งตรวจทานกับหลักฐานชั้นต้นประเภทอื่นๆ ด้วย เพื่อให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งในประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลาจากร่องรอยที่เหลืออยู่

บทบาททางการเมืองการปกครองของเมืองสงขลา พ.ศ. 2318 – 2398

การเมืองและการปกครองเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกัน คำทั้งสองคำนี้จึงมักที่จะถูกใช้คู่กันเสมอ โดยที่ความหมายในภาพกว้างคือ การบริหารจัดการต่างๆ ของผู้มีอำนาจในรัฐ ในทัศนะของผู้เขียนมองว่าการเมืองเป็นเรื่องของวิธีการบริหารจัดการสิ่งต่างๆ แต่การปกครองเป็นระบบโครงสร้างของอำนาจภายในรัฐ ทั้งการเมืองและการปกครองมีการปรับเปลี่ยนในลักษณะที่สอดคล้องกันถ้าระบบการปกครองเป็นอย่างหนึ่งการเมืองก็จะเป็นไปในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน แต่ถ้าสถานการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนแปลงไประบบการปกครองก็อาจจะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย สิ่งเหล่านี้แสงออกให้เห็นอย่างชัดเจนในประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลาตั้งแต่ระยะแรกเริ่มช่วงก่อตั้งเมืองเป็นเมืองอิสระไม่ขึ้นกับรัฐใด ต่อมาได้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังกรุงศรีอยุธยาเป็นประเทศราชของอยุธยา และเมื่อเมืองสงขลามีความเข็มแข็งขึ้นก็แยกตัวเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาอีกต่อไป จนถูกกรุงศรีอยุธยาปราบปรามอย่างราบคาบในปีพ.ศ.2223 มีสภาพเป็นเพียงชุมชนหนึ่งที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น

ความต้องการของเมืองหลวงหรือศูนย์กลางอำนาจในรัฐที่มีต่อเมืองบริวารอื่นๆ ในลักษณะของการเมืองการปกครองนั้น อยู่ที่การยอมรับอำนาจของเมืองหลวง การเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร การรับคำสั่งและการให้ความช่วยเหลือเมืองหลวงเมื่อมีการร้องขอ เมืองหลวงหรือศูนย์กลางอำนาจเองก็มีหน้าที่ที่จะต้องให้การยอมรับ ความคุ้มครองและการช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ต่อหัวเมืองในบังคับบัญชาเช่นกัน เป็นความภักดีที่มีต่อกันระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองต่างๆ บนพื้นฐานหน้าที่ในแต่ละด้าน ความจงรักภักดีมีความสำคัญเป็นอย่างมากในระบบการเมืองการปกครอง หากขาดความรักภักดีต่อกันปัญหาต่างๆ ก็จะเกิดขึ้นตรงกันข้ามหากต่างฝ่ายมีความจงรักภักดีต่อกัน สิ่งดีๆ ก็จะเกิดขึ้นตามมาอย่างมากมาย ซึ่งกรณีของตระกูล ณ สงขลา และเมืองสงขลาเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงผลของความจงรักภักดีที่มีต่อศูนย์กลางแห่งอำนาจ จีนเหยี่ยงได้ทูลเกล้าถวายบัญชีสิ่งของต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช ในช่วงที่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เสด็จลงมาถึงเมืองสงขลา พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้จีนเหยี่ยงเป็นนายอากรรังนก ที่หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ หลังจากนั้นมาหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ(เหยี่ยง)ได้จัดส่งอากรรังนกและของถวายเข้าไปทูลเกล้าฯ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทุกปี หลังจากนั้นเพียง 6 ปีก็ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลา แทนเจ้าเมืองคนเดิมที่ไม่ได้ราชการ

การได้ราชการของจีนเหยี่ยง และการไม่ได้ราชการของพระสงขลา (โยม) นั้น เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นค่อนข้างชัดเจน ถึงความต้องการของเมืองหลวงหรือศูนย์กลางอำนาจได้เป็นอย่างดี ว่าเมืองหลวงต้องการอะไรจากหัวเมืองในขณะนั้น การได้ราชการของจีนเหยี่ยงจากพงศาวดารเมืองสงขลาจะเห็นได้ว่าเพราะนำส่งเงินอากรรังนกและของถวายไปยังกรุงธนบุรีทุกปีไม่ขาด เป็นการแสดงความจงรักภักดีที่มีต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช ฉะนั้นการไม่ได้ราชการของพระสงขลา(โยม) จึงน่าจะมีลักษณะที่ตรงข้ามกับจีนเหยี่ยง ด้วยเหตุผลปัจจัยหลายประการที่ทำให้พระสงขลา(โยม) ไม่สามารถกระทำได้อย่างจีนเหยี่ยง เพราะพระสงขลา (โยม) ไม่ได้เป็นพ่อค้าอย่างจีนเหยี่ยง ไม่สามารถนำผลประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ส่งให้ส่วนกลางได้เท่าจีนเหยี่ยง โดยที่ส่วนกลางในสมัยกรุงธนบุรีมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการใช้งบประมาณเพื่อก่อสร้างศูนย์กลางอำนาจของรัฐขึ้นมาใหม่ แม้ว่าเมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ความจำเป็นและความต้องการของเมืองหลวงที่มีต่อหัวเมืองก็ยังอยู่ในลักษณะดังกล่าวอยู่เช่นเดิม ผลที่จีนเหยี่ยงผู้แสดงความจงรักภักดีอย่างสม่ำเสมอได้รับคือการได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองสงขลา พระสงขลา (โยม) ผู้ไม่ได้ราชการถูกถอดจากตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลานำมากักอยู่กรุงเทพมหานคร และพรรคพวกที่เมืองสงขลาก็ถูกขจัดออกจากบทบาทในการปกครองเมืองสงขลาในเวลาต่อมา

ตั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา เมืองหลวงได้มอบบทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งมายังเมืองสงขลา คือ การบังคับบัญชาหัวเมืองประเทศราชมลายู ซึ่งก็คือกลุ่มรัฐปัตตานี ซึ่งถูกแบ่งออกเป็น 7 หัวเมืองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นการเพิ่มบทบาทอีกสถานะหนึ่งให้กับเมืองสงขลา ในการเป็นหัวเมืองปลายพระราชอาณาเขต ติดต่อและควบคุมหัวเมืองประเทศราช เมื่อเมืองสงขลาหรือตระกูล ณ สงขลา มีภัยคุกคามไม่ว่าจะเป็น กรณีหลวงรองราชมนตรี(ฉิม) บุตรพระสงขลา (โยม) ก่อกบฏยึดเมืองสงขลาในปี พ.ศ. 2328 หรือพวกกบฏจากหัวเมืองปัตตานีบุกเข้าล้อมเมืองสงขลา ในปี พ.ศ.2334 และปี พ.ศ. 2382 เมืองหลวงก็ได้ให้ความช่วยเหลือต่อเมืองสงขลาทุกครั้ง กับทุกๆ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองสงขลา ทั้งการชื่นชมการพระราชทานสิ่งของเครื่องยศเมื่อมีความดีความชอบ และการตำหนิติเตียนเมื่อผิดพลาดไม่ได้ราชการ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เมื่อชาติตะวันตกเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้นในคาบสมุทรมลายู เมืองสงขลาก็เป็นอีกหัวเมืองหนึ่งที่ต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการติต่อกับชาติตะวันตกที่เข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับอังกฤษที่เข้ามาขอทำสนธิสัญญาทางการค้าและพระราชไมตรี หรือที่เรียกกันว่าสนธิสัญญาเบอร์นี่ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในครั้งนั้นท่านหนึ่ง คือ เจ้าเมืองสงขลา (เถี้ยนเส้ง) รวมอยู่ด้วย หรือแม้กระทั่งในการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองสงขลามีบทบาทสำคัญในการจัดการปกครองในหัวเมืองปัตตานีด้วยเช่นกัน บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของหัวเมืองที่มีต่อเมืองหลวงหรือที่เมืองหลวงมีต่อหัวเมืองนั้น เปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรูปแบบอาจเปลี่ยนแปลงซับซ้อนไปตามลักษณะวิธีการปกครองของรัฐที่ซับซ้อนขึ้น มีเครื่องมือและกลไกต่างๆ เข้ามาสนับสนุนความเป็นรัฐที่มากขึ้นเท่านั้น แต่ท้ายที่สุดแล้วก็ยังอยู่บนพื้นฐานของความจงรักภักดี การเกื้อกูลกันเป็นที่ตั้ง

เหตุการณ์ทางการเมืองการปกครองของเมืองสงขลาจากพงศาวดารของเมืองสงขลาทั้ง 2 ฉบับ มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายครั้งด้วยกันตามเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับเมืองสงขลา เหตุการณ์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับเมืองสงขลาตั้งแต่ที่จีนเหยี่ยงและลูกหลานเข้ามามีบทบาทในทางการเมืองการปกครองของเมืองสงขลานั้น ได้นำพาเมืองสงขลาไปสู่การเปลี่ยนแปลงพัฒนาจากชุมชนปากน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นหัวเมืองขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อราชอาณาจักรในเวลาต่อมา เหตุการณ์ทางการเมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นและส่งผลต่อเมืองสงขลานั้นล้วนเกิดขึ้นหรือเป็นผลมาจากตระกูล ณ สงขลาของจีนเหยี่ยงแทบทั้งสิ้น หากพิจารณาในกรอบที่กว้างกว่านั้นการเจริญเติบโตของเมืองสงขลาล้วนเป็นเหตุผลมาจากสถานการณ์ทางการเมืองและเหตุการณ์ของโลกในช่วงเวลาที่ชาติตะวันตกมุ่งหน้ามาสู่เอเชียอย่างคึกคัก เป็นช่วงเริ่มต้นของการแสวงหาอาณานิคมในทวีปเอเชียของชาติตะวันตก การเจริญเติบโตของเมืองสงขลาและหัวเมืองชายทะเลอื่นๆ จึงเป็นเหมือนการเตรียมตัวรับการเข้ามาของชาติตะวันตกในรูปแบบต่างๆ ของอาณาจักรสยามในเวลานั้น

เมืองสงขลา: สถานะ และขอบเขตอำนาจ

จากสภาวการณ์ทางการเมืองการปกครองของเมืองสงขลาจากพงศาวดารเมืองสงขลาและแนวทางความต้องการของส่วนกลางที่กล่าวถึงโดยสังเขปในข้างต้นแล้วนั้น และหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเมืองสงขลาทำให้เราพอที่จะรับรู้ถึงสถานะและขอบเขตของเมืองสงขลาได้ดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อได้อ่านและพิจารณาดูจากพงศาวดารเมืองสงขลาทั้งสองสำนวน จะพบว่าเนื้อหาของ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พงศาวดารเมืองสงขลาทั้งสองสำนวนนั้น มีเนื้อหารายละเอียดส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะเดียวกัน แต่ยังมีบางส่วนที่มีเนื้อหาขัดแย้งกันพอสมควรโดยเฉพาะในเนื้อหาที่เกี่ยวกับสถานะและขนาดของเมืองสงขลา เหตุการณ์สำคัญบางเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในเมืองสงขลา ที่ทั้งสองฉบับมีจุดเน้นให้ความสำคัญที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามความไม่เป็นอันเดียวกันของพงศาวดารเมืองสงขลาทั้งสองฉบับนั้นเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการนำมาศึกษาและวิเคราะห์หาข้อเท็จจริงที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุด ทั้งยังสามารถนำมาประกอบการศึกษาบริบทของเมืองสงขลาได้ดังนี้

เมืองสงขลาก่อนสมัยธนบุรีกล่าวถึงฐานะและขนาดของเมืองสงขลาค่อนข้างสับสน ไม่สามารถทราบรายละเอียดของเมืองได้แน่ชัด กล่าวคือเป็นรัฐอิสระแล้วมาตกอยู่ภายใต้อำนาจของไทย ในระยะแรกอยู่ในฐานะเมืองบริวารของเมืองพัทลุง เป็นอิสระในระยะที่ปกครองโดยพวกมุสลิมและเป็นเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช แต่ไม่สามารถกำหนดเขตแดนหรือขนาดของเมืองสงขลาได้ เพราะไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับการปกครองตามระบบศักดินาของไทย แต่เป็นการปกครองเพื่อควบคุม ไม่ได้เป็นการปกครองดินแดนอย่างปัจจุบัน

ฐานะและขนาดของเมืองสงขลาพอที่จะทราบรายละเอียดได้มากขึ้นในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตลอดเวลา 15 ปี ในสมัยธนบุรีเมืองสงขลาเป็นหัวเมืองขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชเป็นระยะเวลากว่า 10 ปี คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2310 – 2320 และขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรีอีก 5 ปี คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2320 – 2325 ขนาดของเมืองสงขลาในระยะดังกล่าวนี้คงจะมีอาณาบริเวณเฉพาะที่เป็นอำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ และอำเภอสทิงพระเท่านั้น โดยมีเมืองจะนะซึ่งมีอาณาบริเวณตั้งแต่อำเภอจะนะ นาทวี สะบ้าย้อย และเทพาเป็นหัวเมืองขึ้นอีกเมืองหนึ่ง มีเจ้าเมืองปกครองต่างหาก แต่เจ้าเมืองจะนะขึ้นตรงกับเมืองสงขลา ในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2325 - 2327 เมืองสงขลายังมีฐานะเช่นเดิมดังเช่นในสมัยธนบุรี จนกระทั่งในปี พ.ศ.2327 ถึงปี พ.ศ. 2334 เป็นเวลา 7 ปีที่เมืองสงขลามีฐานะเป็นหัวเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่ง แต่หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2334 เมืองสงขลาได้ถูกแยกออกจากเมืองนครศรีธรรมราชโดยเด็ดขาด และเป็นเมืองที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายูทางด้านอ่าวไทย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2355 รัฐบาลกลางได้มอบหมายให้เมืองสงขลาแยกเมืองปัตตานีออกเป็นเจ็ดเมือง และมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราชมลายูอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของเมืองสงขลา เจ้าเมืองสงขลามีฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาหัวเมืองเหล่านี้โดยตรง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จากจารึกวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นจารึกที่ทำขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการกล่าวถึงทำเนียบหัวเมืองขึ้นของกรุงสยามไว้ทั้งหมดรวมถึงเมืองสงขลาด้วยมีรายละเอียดดังนี้

เมืองสงขลา เมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อพระยาวิเชียรคีรี ศรีสมุทรวิสุทธิศักดา มหาพิชัยสงครามรามภักดีพิริยพาหะขึ้นกรมพระกลาโหม

เมืองนารา ขึ้นเมืองสงขลา 1

เมืองหนองจิก เจ้าเมืองชื่อพระยาวิเชียรภูเบศร์ วิเศษบดินทรสุรินทวังศามหหมัด 1

เมืองตานี เจ้าเมืองชื่อพระยาวิชิตภักดีศรีสุริยวงศารัตนาเขตประเทศราช 1 เมืองแขกขึ้นเมืองสงขลา 3 เมือง

เมืองจะนะ เจ้าเมืองชื่อพระมหานุภาพปราบสงคราม 1

เมืองเทพา 1 เมืองสทิง 1 เมืองรัตภูมิ 1 เมืองขึ้นเมืองสงขลา 8 เมือง อำเภอในปัจจุบันเป็นเมืองขึ้นหมด เนื้อที่แท้ ๆ ของเมืองสงขลา คืออำเภอเมือง

เมืองยะหริ่ง เจ้าเมืองชื่อพระยาพิพัฒนเสนามาตยาธิบดี ศรีสุรสงคราม 1

เมืองยะลา 1

เมืองรามัณห์ เจ้าเมืองชื่อพระยารัตนภักดี ศรีราชบดินทรสุรินทรวังศา 1 เมืองแขกขึ้นเมืองสงขลา 3 เมือง

เมืองสุพรรณ 1 เมืองป่าหลวง 1 (มหาอรัญ) เมืองบะดัง 1

เมืองระแงะ เจ้าเมืองชื่อพระยาตะมะหงันภักดี ศรีสุวรรณประเทศวิเศษสวัสดิวังศา 1 เมืองแขกขึ้นเมืองสงขลา 4 เมือง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เมืองสาย เจ้าเมืองชื่อพระยาสุริยสุนทรบวรภักดี ศรีมหารายา ปัตตานีลาดับดุนระซุน ริบุลขอบเขตต์ประเทศราชมลายู 1

เมืองปะหลำ 1 เมืองแขกขึ้นเมืองสงขลา 2 เมือง

เมืองจวบ 1 เมืองปะโหละ 1 เมืองพรายวัน 1 เมืองลิปโปย 1

เมืองมายอน 1 เมืองแขกขึ้นเมืองสงขลา 5 เมือง (กรมศิลปากร, 2515: 200- 202)

จากจารึกข้างต้น เมืองสงขลามีหัวเมืองขึ้นทั้งหมด 21 เมือง เป็นหัวเมืองไทยเพียง 4 เมือง เท่านั้นคือ เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองสทิงพระ และเมืองรัตภูมิ นอกจากนั้น 17 เมืองเป็นหัวเมืองแขกทั้งสิ้น ซึ่งคำว่าหัวเมืองในที่นี้มีความหมายที่แตกต่างไปจากเมืองในปัจจุบันมาก เพราะหมายถึงชุมชนที่มีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นหลายครอบครัวเท่านั้น อาจจะมีเจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น นายอำเภอ กำนัน นายบ้านเป็นผู้ควบคุมดูแลอยู่เป็นประจำ อย่างไรก็ตามจารึกดังกล่าวทำให้มองเห็นภาพของขอบเขตเมืองสงขลาได้โดยคร่าวๆ และทราบถึงอำนาจของเมืองสงขลาว่าควบคุมหัวเมืองขึ้นกว้างขวางเพียงใดอีกด้วย แต่เราไม่ทราบว่าภายในหัวเมืองสงขลาแท้นั้นประกอบด้วยแขวงอำเภอใดบ้าง ในระยะตอนปลายรัชกาลที่ 3 และตอนต้นรัชกาลที่ 4 ได้โปรดให้ยกท้องที่หลายแห่งจากเมืองพัทลุง และเมืองนครศรีธรรมราชไปขึ้นกับเมืองสงขลาเช่น แบ่งเขตอำเภอระโนดจากเมืองนครศรีธรรมราชมาขึ้นกับเมืองสงขลา แต่ไม่ทราบปีที่แน่นอน ในปี พ.ศ. 2381 ยกที่พะโคะและตำบลพังลา จากเมืองพัทลุงมาขึ้นเมืองสงขลา (กรมศิลปากร, 2506: 72) ในปี พ.ศ. 2397 ยกที่กำแพงเพชรแขวงเมืองพัทลุงมาขึ้นเมืองสงขลาอีกแห่งหนึ่ง (กรมศิลปากร, 2506: 248) ขนาดของเมืองสงขลาแท้ได้เติบโตขึ้นตามลำดับและปรากฏ ชื่อแขวงหรืออำเภอขึ้นเมืองสงขลาที่แน่นอน ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 4 ปี พ.ศ. 2402 พระยาสงขลา (บุญสังข์) เกณฑ์บรรดาผู้ปกครองแขวงต่างๆ มาช่วยสร้างพลับพลารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่บ้านแหลมทรายเมืองสงขลาจากแขวงหรืออำเภอ 10 อำเภอ คือ อำเภอวังชิง อำเภอพะตง อำเภอการำ อำเภอรัตภูมิ อำเภอพะวง อำเภอสทิงพระ อำเภอพะโคะ อำเภอระโนต อำเภอหลวงนา และอำเภอหลวงเมือง (กรมศิลปากร, 2506: 249) จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2434 จึงได้ขยายออกไปอีกเป็น 14 แขว คือ ที่นา ที่เมือง ที่คลัง ที่วัง พะวง สทิงพระ(จะทิ้งพระ) พะโคะ ระโนต วังชิง กำแพงเพชร รัตภูมิ พะตง การำ และพะเกิด (หจช, ร. 5 ม.2 . 12 ก / 2 ใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ. 109)เจ้าหน้าที่หรือกำนันผู้ปกครองแขวงดังกล่าวทั้ง 14 แขวง ได้แก่ หลวงเพชรบุรีศรีราชวังเมือง หลวงพิทักษ์โกษา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หลวงสิทธิปราการ หลวงบริรักษ์มนตรี หลวงอภัยพิทักษ์ หลวงวิชิตสงคราม หลวงสารประสิทธิ์ หลวงพิไชยภักดี หลวงพิไชยสมบัติ หลวงรัตนปราการ หลวงวิสุทธิ์บริรักษ์ หลวงศรีโยค และหลวงพะโคะ (หจช, ร. 5 ม.2 . 12 ก/2 ใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ. 109)

ปัญหาว่ารายชื่อดังกล่าวใครเป็นผู้ปกครองอำเภอหรือแขวงไหนกันแน่ทั้งนี้เพราะในหลักฐานไม่ได้บอกไว้ชัดเจน นอกจากบางแขวงที่บอกชื่อไว้ชัดเจน เช่น หลวงระโนต หลวงพะโคะ หลวงเพชรบุรีศรีราชวังเมือง นายอำเภอที่เมือง หลวงพิทักษ์โกษา นายอำเภอที่นา เป็นต้น (หจช, ร. 5 ม.2 . 12 ก/2 ใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ. 109) จากลักษณะการแบ่งแขวงเมืองสงขลาข้างต้นไม่มีการกำหนดเขตไว้แน่นอน จึงเป็นสิ่งที่ยืนยันข้อสมมติฐานข้างต้น คือ เป็นการแบ่งเขตเพื่อควบคุมไพร่พล มิได้แบ่งเพื่อปกครองดินแดนอย่างแท้จริง การจัดการปกครองเพื่อพัฒนาตำบลและหมู่บ้านต่าง ๆ ที่แท้จริงเริ่มขึ้นในเมืองสงขลาครั้งแรกในปี พ.ศ. 2439 หลังจากจัดการปกครองมณฑลเทศาภิบาล ในระยะแรกได้จัดแบ่งออกเป็น 3 อำเภอ คือ เมือง ฝ่ายเหนือ ปละท่า* (หจช, ร. 5 ม.2 . 12 ก/2 ใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ. 109) ต่อมาเพิ่มขึ้นอีก 2 อำเภอ คือ จะนะและเทพา (หจช, ร. 5 ม.2 . 12 ก/2 ใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ. 109) เอกสารโบราณที่กล่าวถึงเมืองสงขลา ชื่ออำเภอต่างๆ ในเมืองสงขลาจากใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ. 102 ในหอจอหมายเหตุแห่งชาตินั้น ยังมีข้อสังเกตบางประการว่าเหตุใดจึงไม่มีชื่อมัสยิดกลาง หรือมัสยิดบ้านบนอยู่เลยทั้งๆ ในพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับเจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์)ตอนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯเสด็จประพาสเมืองสงขลาในปีพ.ศ. 2402 เขียนขึ้นก่อนใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ. 102 ยังมีการกล่าวถึงมัสยิดบ้านบนไว้ด้วย ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าคนที่ไปสำรวจตรวจสอบนั้นละเลย คิดว่าอาคารมัสยิดบ้านบนเป็นอาคารธรรมดาทั่วไป ไม่ได้มีลักษณะเป็นมัสยิดหรือสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอิสลามแต่อย่างใด

*เมือง คือ เขตอำเภอเมืองในปัจจุบัน/บริเวณรอบๆ ที่ตั้งเมือง ฝ่ายเหนือ คือ บริเวณอำเภอหาดใหญ่ในปัจจุบัน คำว่าฝ่ายเหนือมาจากการเรียกชื่อโดยการยึดทะเลหรือปากน้ำเป็นหลัก พื้นที่ตอนในขึ้นไปจึงเรียกฝ่ายเหนือ ส่วนอีกด้านหนึ่งของท่า(ด้านอำเภอสิงหนครในปัจจุบัน แบ่งตรงปากน้ำสงขลา) จึงถูกเรียกว่าปละท่า (ปละ ภาษาท้องถิ่นภาคใต้ หมายถึง ฝั่งหนึ่ง หรือด้านหนึ่ง)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สถานะทางการเมืองการปกครองของเมืองสงขลา

เมืองสงขลามีสถานะการเมืองการปกครองแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย ตั้งแต่การเป็นหัวเมืองประเทศราชที่ต้องถวายเครื่องราชบรรณาการในระยะแรกเริ่มของเมือง ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งอาณาจักรอยุธยาหรือแม้กระทั่งการเป็นเมืองที่มีอิสรภาพไม่ขึ้นต่ออาณาจักรใด ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แห่งอาณาจักรอยุธยาและเป็นหัวเมืองที่ขึ้นต่อเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่ตอนปลายอยุธยาเป็นต้นมา หลังจากที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งกองทัพไปโจมตีเมืองสงขลาในช่วงปี พ.ศ. 2223 เพราะไม่ยอมรับอำนาจของกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งในสมัยกรุงธนบุรีเมืองสงขลาก็มีสถานะดังเช่นในสมัยอยุธยา แต่ในช่วงปี พ.ศ. 2320 เมืองสงขลามีสถานะเป็นหัวเมืองชั้นตรีที่ขึ้นต่อเมืองหลวง ไม่ได้ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นเอกทางภาคใต้ด้วยผลของนโยบายคานอำนาจทางการเมืองการปกครอง หลังจากนั้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในช่วงปี พ.ศ. 2327 เมืองสงขลากลับไปมีสถานะเช่นเดิมเหมือนกับในช่วงปลายสมัยอยุธยา คือเป็นหัวเมืองชั้นตรีที่ขึ้นต่อเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งก็ด้วยเหตุผลส่วนพระองค์ของกรมพระราชวังบวรสุรสีหนาถ อันเป็นผลมาจากความสนิทสนมกันระหว่างเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(พัด)เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกับหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (บุญหุ้ย) เจ้าเมืองสงขลา แต่หลังจากช่วงเวลาดังกล่าวไม่นานนัก คือในช่วงปี พ.ศ.2334 เกิดความวุ่นวายในหัวเมืองปักษ์ใต้โดยกองทัพจากหัวเมืองมลายูบุกเข้าโจมตีเมืองสงขลา หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าวเมืองสงขลาก็ได้รับการเลื่อนสถานะอย่างรวดเร็วจากหัวเมืองชั้นตรีที่ขึ้นกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชมาเป็นหัวเมืองชั้นโทขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานครและเจ้าเมืองมีศักดินาชั้นเจ้าพระยา หลังจากนั้นระหว่างปี พ.ศ. 2355 – 2360 เป็นช่วงเวลาสำคัญที่เมืองสงขลามีบทบาทในการกำกับดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู โดยได้รับมอบหมายจากเมืองหลวงให้ทำการแยกสลายหัวเมืองปัตตานี โดยแบ่งออกเป็นเมืองขนาดเล็ก 7 เมืองอันประกอบไปด้วย เมืองยะลา เมืองหนองจิก เมืองยะหริ่ง เมืองสายบุรี เมืองระแงะ เมืองรามัน และเมืองปัตตานี เมืองสงขลาเองมีการพัฒนาจนมีความเจริญก้าวหน้าในทุกๆ ด้าน เป็นสถานที่เสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์และเจ้านายหลายพระองค์ ตลอดจนในสมัยปฏิรูปการปกครองเมืองสงขลาก็ยังถูกใช้เป็นที่ตั้งของที่ว่าการมณฑลนครศรีธรรมราช

จากบทบาทที่โดดเด่นของเมืองสงขลา ทั้งในเรื่องของการบังคับบัญชาหัวเมืองประเทศราชมลายูและการที่เจ้าเมืองได้รับการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเป็นเจ้าพระยา เหตุการณ์ดังกล่าวได้นำไปสู่ข้อถกเถียงที่เกี่ยวข้องกับสถานะของเมืองสงขลาว่าเป็นหัวเมืองชั้นโทหรือหัวเมืองชั้นเอก เนื่องจากเมื่อพิจารณาจากบรรดาศักดิ์ของเจ้าเมืองแล้ว มีหลักเกณฑ์ว่าเจ้าเมืองที่มีบรรดาศักดิ์ชั้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เจ้าพระยาถือศักดินา 10,000 มีฐานะเป็นเจ้าเมืองหัวเมืองชั้นเอก จึงทำให้เข้าใจได้ว่าเมืองสงขลามีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นเอก ในบรรดาเจ้าเมืองสงขลาในตระกูล ณ สงขลา มี 8 คน และมี 3 คน ที่ได้รับการโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นเจ้าพระยาถือศักดินา 10,000 และอีก 5 คน มีบรรดาศักดิ์เพียงพระยาถือศักดินา 5,000 เจ้าเมืองสงขลาเกือบทั้งหมดมีฐานะสูงกว่าเจ้าเมืองทั่วๆ ไป คือ มีฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง ไม่ได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองอย่างหัวเมืองทั่วๆ ไป จากบทบาทดังกล่าวทำให้มีการเข้าใจและคิดว่าเมืองสงขลามีสถานะเป็นหัวเมืองชั้นเอก ซึ่งมีการกล่าวถึงไว้ในหลาย ๆ ส่วนดังนี้

ตามที่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เจ้าเมืองสงขลาคนสุดท้ายในตระกูล ณ สงขลา กล่าวไว้ในพงศาวดารเมืองสงขลา ฉบับพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ว่า

> ...พ.ศ. 2334 แต่เมืองสงขลาตีเมืองไทรบุรีและเมืองตานีได้ เมืองสงขลามีความชอบมาก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานยกที่ตำบลบ้านพะตง ตำบลบ้านการำให้เป็นเขตแดนเมืองสงขลา ที่ตำบลบ้านพะตงการำจึงได้เป็นแขวงเมืองสงขลาแต่ครั้งนั้นสืบต่อมา แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสงขลา (บุญหุ้ย) เป็นเจ้าพระยาอินทคีรีศรีสมุทสงครามภักดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา* ยกเมืองสงขลาเป็นเมืองเอกให้ขึ้นกับกรุงเทพฯ โปรดเกล้าฯ พระราชทานยกเมืองไทรบุรี เมืองตานี เมืองตรังกานู ให้ขึ้นกับเมืองสงขลา... (กรมศิลปากร,2538)

และจากการศึกษาของ สกินเนอร์ (2529) สังคมจีนในประเทศไทย กล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงดังกล่าวไว้ว่า

> ...ในกรณีพิพาทระหว่าง หวู เหวิน ฮุย *กับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อ ค.ศ. 1791 (พ.ศ. 2334) รัชกาลที่ 1 ทรงเข้าข้างหวูและแยกเมืองสงขลาออกจากวงอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราช กับตั้งสงขลาเป็นหัวเมืองเอก ปกครองเหนือปัตตานี ไทรบุรี และตรังกานู เนื่องจากทรงตระหนักถึงความสามารถของ หวู เหวิน ฮุย ทั้งด้านการทหารและพลเรือน จึงทรงเลื่อนตำแหน่งให้เป็นเจ้าพระยา...

* ในจดหมายเหตุของกรมพระอาลักษณ์ว่าเป็นเจ้าพระยาพิไชยคีรีศรีสมุทรสงคราม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อย่างไรก็ตามรายละเอียดเกี่ยวกับสถานะทางการเมือง การปกครองของเมืองสงขลาแต่ละสมัยมีรายละเอียดที่น่าสนใจ ซึ่งเนื้อหารายละเอียดแต่ละส่วนของเอกสารในแต่ละฉบับนั้นอาจมีเนื้อหาที่เหมือนหรือต่างกันไปบ้าง สุดแล้วแต่แหล่งข้อมูลที่ผู้เขียนหยิบยกขึ้นมาพิจารณาใช้ในการเขียนและเรียบเรียง โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวกับสถานะทางการปกครองของเมืองสงขลาว่าจะเป็นหัวเมืองชั้นเอกหรือหัวเมืองชั้นโทกันแน่ ซึ่งมีประเด็นสำคัญอยู่สองประการที่น่าจะสรุปได้ว่าเมืองสงขลาเป็นหัวเมืองชั้นโท คือ

จากข้อความในจารึกวัดพระเชตุพน ซึ่งเกี่ยวกับหัวเมืองต่างๆ ในราชอาณาจักรสยาม โดยจารึกขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อความปรากฏชัดเจนว่าเมืองสงขลาเป็นเมืองโท “...เมืองสงขลา เมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อพระยาวิเชียรคีรี ศรีสมุทรวิสุทธิศักดา มหาพิชัยสงครามรามภักดีพิริยพาหะขึ้นกรมพระกลาโหม” (กรมศิลปากร, 2515: 200) จารึกวัดพระเชตุพน ถือเป็นเอกสารชั้นต้นที่จัดทำขึ้นในขณะนั้น เป็นช่วงที่ระบบการปกครองยังแบ่งเป็นเมือง โดยที่แต่ละเมืองมีฐานะแตกต่างกัน

ในพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับของ พระยาสวัสดิ์คีรีศรีสมันตราษฎร์นายก (เย็น สุวรรณปัทม) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลาระหว่างปี พ.ศ.2446- 2448 ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองสงขลาต่อจาก พระยาวิเชียรคีรี (ชม) โดยพระยาสวัสดิ์คีรีศรีสมันตราษฎร์นายกมีฐานะเป็นบุตรเขยของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) และช่วงเวลาดังกล่าวตระกูล ณ สงขลากำลังประสบกับความตกต่ำในอำนาจการปกครองเมืองสงขลา อันเนื่องมาจากการปฏิรูปการปกครองที่ยกเลิกระบบเจ้าเมืองเปลี่ยนมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองแทนและเชื้อสายทายาทโดยตรงของเจ้าเมืองเดิมก็ไม่สามารถที่จะสืบทอดอำนาจในการปกครองเมืองต่อไปได้อีก ซึ่งในขณะนั้นพระยาสวัสดิ์คีรีศรีสมันตราษฎร์นายก (เย็น สุวรรณปัทม) ได้รวบรวมเรียบเรียงพงศาวดารเมืองสงขลาอยู่นั้น ก็สามารถที่จะเรียบเรียงเนื้อหาที่ให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองสงขลาในฐานะหัวเมืองชั้นเอกได้ตามเนื้อหาที่พระยาวิเชียรคีรี(ชม) พ่อตาได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ การที่พระยาสวัสดิ์คีรีศรีสมันตราษฎร์นายก (เย็น สุวรรณปัทม) ยืนยันว่าเมืองสงขลาเป็นเมืองโทไม่ใช่เมืองเอกนั้น น่าจะมาจากการศึกษาข้อมูลอย่างชัดเจนแล้วจึงมีความเห็นที่แตกต่างจากพระยาวิเชียรคีรี(ชม) ผู้เป็นพ่อตาที่ได้ศึกษาไว้ก่อนหน้านี้ หลักฐานที่เชื่อว่าพระยาสวัสดิ์คีรีศรีสมันตราษฎร์นายกใช้ในการศึกษาข้อมูลนั้นน่าจะเป็นจารึกวัดพระเชตุพนหรือหนังสือสั่งราชการในสมัยโบราณที่ไม่มีเค้าโครงและต้นฉบับหลงเหลือแล้วในปัจจุบัน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 1 แสดงสถานะและอาณาเขตเมืองสงขลาในช่วงปีต่าง ๆ

ระยะเวลา	สถานะของเมือง	อาณาเขตที่ได้รับเพิ่ม	เมืองขึ้นที่ได้รับเพิ่ม	หมายเหตุ
อยุธยา	หัวเมืองประเทศราช	หัวเขาแดง	-	เริ่มตั้งเมือง/เจ้าเมืองในฐานะพระเจ้าเมืองสงขลา
หลัง พ.ศ. 2223	หัวเมืองตรีขึ้นเมืองนครฯ	แหลมสน	-	อพยพหลังเมืองเดิมถูกทำลาย
พ.ศ. 2312	เมืองตรีขึ้นเมืองนครฯ	หาดใหญ่ , สทิงพระ	เมืองจะนะ	เป็นพื้นที่ดั้งเดิม/เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นพระ
พ.ศ. 2320	เมืองตรีขึ้นต่อเมืองหลวง			
พ.ศ. 2329	เมืองตรีขึ้นเมืองนครฯ		เมืองเทพา	เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยา
พ.ศ. 2334	เมืองโทขึ้นต่อเมืองหลวง	พะตง, การำ (เดิมขึ้นกับไทรบุรี	เมืองไทรบุรี, เมืองปัตตานี , เมืองตรังกานู	ในพ.ศ.2355 เมืองไทรบุรี, เมืองตรังกานูย้ายไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช/เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา
พ.ศ. 2347	เมืองโทขึ้นต่อเมืองหลวง		เมืองตรัง	ใน พ.ศ. 2355 เมืองตรังย้ายไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช
พ.ศ. 2355	เมืองโทขึ้นต่อเมืองหลวง		แบ่งเมืองปัตตานีเป็น 7 เมือง คือ ปัตตานี, สายบุรี, ยะลา, หนองจิก, ระแงะ, ยะหริ่ง, รามันห์	เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิเป็นพระยา
พ.ศ. 2382	เมืองโทขึ้นต่อเมืองหลวง	พะโคะ (ดินแดพัทลุง) พังลา (ดินแดนไทรบุรี)	เมืองสตูล	ใน พ.ศ. 2387 เมืองสตูลย้ายไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช

ที่มา: ปรับปรุงจาก ศรีสุพร ช่วงสกุล (2548)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การมีอาณาบริเวณที่เพิ่มขึ้นของเมืองสงขลาในแต่ละครั้งนั้น ได้ส่งผลโดยตรงต่อเมืองสงขลาในหลายด้านด้วยกันไม่ว่าจะเป็นในด้านของการเมืองการปกครองที่ทำให้สถานะของเมืองสงขลามีสถานะทางการปกครองที่สูงขึ้นจากหัวเมืองชั้นตรี มาเป็นหัวเมืองชั้นโทที่ขึ้นตรงต่อเมืองหลวง เป็นเมืองที่มีอำนาจทางการเมืองเพิ่มขึ้นด้วยกำลังพลและพื้นที่ภายใต้การปกครองที่เพิ่มขึ้น การมีพื้นที่และผลเมืองที่เพิ่มขึ้นส่งผลโดยตรงต่อเศรษฐกิจและสังคมของเมืองสงขลาเช่นกัน เพราะทำให้สามารถจัดเก็บผลประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ได้มากยิ่งขึ้น มีกำลังคนในการเกณฑ์แรงงานที่เพิ่มขึ้น ทำให้เจ้าเมืองสงขลามีพละกำลังในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้เพิ่มมากยิ่งขึ้นด้วย สังคมเมืองสงขลาก็อยู่ในภาวะที่หลากหลายเพิ่มยิ่งขึ้น แต่ในทางกลับกันนอกจากผลดีที่เกิดขึ้นแล้ว การมีพื้นที่มากขึ้นของเมืองสงขลาย่อมกระทบกับหัวเมืองอื่นด้วย โดยเฉพาะเมืองที่เป็นผู้บังคับบัญชาหรือดูแลพื้นที่เหล่านั้นมาก่อน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วพื้นที่ที่ได้เพิ่มมาของเมืองสงขลานั้น ส่วนใหญ่เคยอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาควบคุมของเมืองนครศรีธรรมราชหัวเมืองเอกทางภาคใต้มาก่อนทั้งสิ้น เป็นเหตุผลที่สำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้งของเจ้าเมืองทั้งสอง ที่ฝ่ายหนึ่งต้องสูญเสียอำนาจและอิทธิพลในพื้นที่เหล่านั้นไป แต่อีกฝ่ายเป็นผู้ที่ได้ประโยชน์จากอีกฝ่ายไป ความขัดแย้งของเจ้าเมืองทั้งสองจึงเริ่มตั้งแต่เมืองนครศรีธรรมราชต้องสูญเสียดินแดนของบางส่วนเมืองไทรบุรีซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของเมืองนครศรีธรรมราชให้แก่เมืองสงขลาในปีพ.ศ. 2334

บทบาทหน้าที่ของเจ้าเมืองและกรมการเมือง

บทบาทและหน้าที่ของเจ้าเมืองกรมการเมือง เป็นเหมือนบทบาทและหน้าที่ของเมืองที่ต้องกระทำต่อเมืองหลวง บทบาทและหน้าที่เหล่านี้เราสามารถที่จะพิจารณาได้จากกฎพระบรมราชโองการในการแต่งตั้งเจ้าเมือง สำหรับเมืองสงขลากฎพระบรมราชโองการในการแต่งตั้งเจ้าเมืองสงขลา เท่าที่มีการค้นพบและศึกษาอยู่ในปัจจุบันในส่วนของจ้าเมืองพบเพียงกฎตั้งพระสมบัติภิรม(ชุ่ม) เป็นเจ้าเมืองสงขลาในปี พ.ศ. 2431 สำหรับกฎตั้งผู้ช่วยราชการเมืองนั้นมีอยู่หลายคน ซึ่งแตกต่างจากกฎพระบรมราชโองการในการแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ที่มีการค้นพบและทำการศึกษาค้นคว้าได้ทุกคนที่ดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง และเมื่อพิจารณาถึงกฎพระบรมราชโองการในการแต่งตั้งเจ้าเมืองผู้ช่วยราชการเมือง (ภาคผนวก ก) ของทั้งเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา ทั้งตำแหน่งเจ้าเมือง ผู้ช่วยราชการเมือง ในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันจะพบว่า มีลักษณะที่ใกล้เคียงกันอย่างมาก เป็นความต้องการและความมุ่งหวังที่เมืองหลวงต้องการเมือง พลเมืองมีความเป็นอยู่เช่นไร โดยผู้ที่จะทำหน้าที่ตามความมุ่งหวังเหล่านี้คือเจ้าเมืองกรมการเมือง ซึ่งพอที่จะแยกออกได้ 3 ลักษณะดังนี้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การเมืองการปกครอง การยอมรับอำนาจและความชอบธรรมของเมืองหลวง การทำงานฉลองพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์ การควบคุมกำลังพล เพื่อใช้ในยามศึกสงคราม หรือรักษาความสงบภายใน การก่อสร้างสาธารณะประโยชน์ต่างๆ เพื่อความมั่นคงของรัฐ

สภาพทางเศรษฐกิจ เป็นสิ่งสำคัญในการผูกยึดเชื่อมโยงรัฐให้ดำรงอยู่ได้ ซึ่งส่วนสำคัญคือกำลังคน หรือพลเมือง เป็นผู้ขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจให้สามารถดำเนินไปได้ ทั้งในรูปของแรงงาน ผู้ประกอบการ ผู้ผลิตหรือแสวงหาสิ่งของต่างๆ ฯลฯ กำลังพลหรือกำลังคนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่รัฐในอดีตให้ความสำคัญมุ่งหมาย และพยายามที่จะควบคุมรักษาเอาไว้ให้ดีที่สุด ซึ่งความมุ่งหมายดังกล่าวจะมีผลสัมฤทธิ์อย่างไรเป็นอีกประการหนึ่งที่ขึ้นอยู่กับความสามารถและความจริงใจในการบริหารจัดการของรัฐ มีลักษณะและจุดมุ่งหมายที่ใกล้เคียงกับในปัจจุบันที่เราพยายามจัดการเรื่องของทรัพยากรมนุษย์ ผลและจุดมุ่งหมายอาจจะไม่สอดคล้องกัน แต่มันได้แสดงให้เห็นถึงความคิด ความต้องการ ความมุ่งหวัง ปัญหาและอุปสรรค ของมนุษย์มีเหมือนกันไม่มีความแตกต่างในประเด็นสำคัญ แต่ที่ไม่เหมือนกันเพียงเวลาและรูปแบบที่เปลี่ยนไปตามกาลเวลาเท่านั้น

ในลักษณะของสภาพทางสังคม เมื่อคนมีความสำคัญในทุกกระบวนการของรัฐ การจะบริหารจัดการได้ดีคนอยู่ดีมีความสุขนั้นก็จะต้องจัดการสังคมให้ดี โดยใช้ศีลธรรมความเชื่อของศาสนา ซึ่งในกฎพระบรมราชโองการในการแต่งตั้งเจ้าเมือง จะเห็นว่ามีอยู่หลายข้อด้วยกัน ที่ห้ามเจ้าเมืองกระทำข่มเหงราษฎร ให้เจ้าเมืองอยู่ในศีลในธรรมและให้ชักชวนพลเมืองอยู่ในศีลในธรรม เพราะทุกศาสนาความเชื่อต่างมุ่งสอนให้คนอยู่อย่างสันติสุข

เจ้าเมืองสงขลาแต่ละท่านในช่วงระยะเวลาที่ทำการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2318 – พ.ศ. 2439 ได้รับบรรดาศักดิ์ดังต่อไปนี้

1. พระยาสงขลา (เหยี่ยง พ.ศ. 2318- 2327)

2. เจ้าพระยาพิชัยคีรี (บุญหุ้ย พ.ศ. 2327- 2355) ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาประมาณปี พ.ศ. 2334

3. พระยาวิเศษภักดีฯ (เถี้ยนเจ๋ง พ.ศ. 2355- 2360)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

4. พระยาวิเชียรคีรีฯ (เถี้ยนเส้ง พ.ศ. 2360- 2390)

5. เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์ พ.ศ. 2390- 2407) ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา ประมาณปี พ.ศ.2402 ภายหลังการเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองสงขลาในปีพ.ศ. 2402

6. เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น พ.ศ. 2407 - 2427)

7. พระยาสมบัติภิรมย์ (ชุ่ม พ.ศ. 2427 - 2431)

8. พระยาวิเชียรคีรี (ชม พ.ศ. 2331 - 2444) ภายหลังปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ.2439 ยังคงอยู่ในตำแหน่งอีก 6 ถูกปลดจากตำแหน่งในปี พ.ศ. 2444

นอกจากเจ้าเมืองแล้วตำแหน่งที่สำคัญอีกตำแหน่งหนึ่ง คือ ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมือง ผู้ช่วยราชการนับได้ว่าเป็นชนชั้นปกครองหัวเมืองเช่นเดียวกับเจ้าเมือง เพราะผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยราชการ จะต้องเป็นคนในตระกูล ณ สงขลา และเป็นกลุ่มบุคคลที่มีหน้าที่ช่วยเหลือเจ้าเมือง ในการบริหารราชการต่างๆ ภายในเมือง ยิ่งไปกว่านั้นมีเฉพาะเจ้าเมืองและผู้ช่วยราชการเท่านั้น ที่ได้รับสัญญาบัตรแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์โดยตรง กรมการเมืองสงขลาทั้งหมดเจ้าเมืองเป็นผู้ตั้งขึ้นเอง ส่วนมากตั้งจากคนจีนที่มีอำนาจและอิทธิพล จึงเรียกกันว่า “กรมการจีน” (สงบ ส่งเมือง, 2522) ขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับการปกครองบางอย่างจะใช้แบบจีน จึงทำให้กรมการเมืองสงขลามีฐานะและบทบาทที่ต่ำมาก เมื่อเทียบกับเจ้าเมืองผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาหรือเทียบกับกรมการเมือง เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองอื่นๆ โดยทั่วไปกรมการเมืองอื่นๆ โดยเฉพาะตำแหน่งปลัดเมืองและเจ้ากรมใหญ่ๆ เช่น กรมมหาดไทย กรมกลาโหม จะมีศักดินาสูงรองลงมาจากเจ้าเมือง ไม่ใช่ผู้ช่วยราชการเมืองอย่างเมืองสงขลา กลุ่มอำนาจที่จะสามารถทัดทานอำนาจเจ้าเมืองได้ในเมืองสงขลาจึงมีอยู่กลุ่มเดียวคือกลุ่มผู้ช่วยราชการเมือง การถ่วงอำนาจภายในกลุ่มผู้ปกครองเมืองสงขลาจึงเกิดขึ้นระหว่างเจ้าเมืองและผู้ช่วยราชการเมือง ตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏรัฐบาลกลางได้ใช้กลุ่มบุคคลในตระกูล ณ สงขลา 2 สายถ่วงดุลอำนาจกันมาโดยตลอดเวลา คือ ระหว่างบุตรหลานพระยาสงขลา(เหยี่ยง)สายภรรยาคนที่ 1 และบุตรหลานสายภรรยาที่ 2

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สุดท้ายเมื่อพิจารณาถึงการเมืองการปกครองของเมืองสงขลาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2318 – 2439 เป็นเวลาประมาณ 121 ปี ภายใต้การบริหารจัดการของเจ้าเมืองสงขลาในตระกูล ณ สงขลา ที่เป็นเจ้าเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว 8 คน ตามที่ได้กล่าวไปแล้วพร้อมทั้งพื้นฐานบางประการที่เกี่ยวกับตระกูล ณ สงขลา ความสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจในเมืองหลวง และความสามารถในด้านต่างๆ ข้างต้นนั้น ได้เกิดเหตุการณ์ที่เกี่ยวพันธ์กับการเมืองการปกครองของเมืองสงขลาในหลายๆ เหตุการณ์ เหตุการณ์ทางการเมืองการปกครองที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่กับเมืองสงขลานั้นมักจะเกี่ยวพันกับเมืองรอบข้างไม่ว่าจะเป็นเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง และหัวเมืองประเทศราชมลายูซึ่งหมายถึงเมืองปัตตานีด้วยเสมอ เหตุการณ์ในสี่หัวเมืองข้างต้นนั้น มักจะเป็นเหตุเป็นผลให้เกิดปัญหาหรือเหตุการณ์ที่สำคัญทางการเมืองการปกครองในภาคใต้ตอนล่างและกรุงเทพฯ เสมอมา ซึ่งในส่วนนี้ผู้เขียนจะขอยกไปอธิบายในภาพรวมที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของเมืองสงขลากับเมืองใกล้เคียงในบทที่ 4 เพื่อที่จะเห็นสภาพต่างๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในส่วนนี้จะขอสรุปเกี่ยวกับสภาพการเมืองการปกครองของเมืองสงขลาเท่านั้น

ตลอดเวลา 121 ปี เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2318 ถึงปีพ.ศ. 2439 เมืองสงขลาเจริญก้าวหน้าไปในทุกด้าน โดยเฉพาะเรื่องของการเมืองการปกครอง เมืองสงขลาได้รับการพัฒนาทั้งจากเมืองหลวงและการบริหารจัดการของเจ้าเมืองในตระกูล ณ สงขลา ทำให้เมืองสงขลาเดิมที่เคยถูกโจมตีในกลางสมัยอยุธยา จนมีสภาพเป็นเพียงชุมชนปากน้ำทะเลสาบสงขลา มีสถานะเป็นเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช จนมีสถานะเป็นหัวเมืองชั้นโท ขึ้นตรงต่อเมืองหลวง มีบทบาทหน้าที่ในการกำกับดูแลหัวเมืองประเทศราชเช่นเดียวกับเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นหัวเมืองเอกมาตั้งแต่สมัยโบราณเคยกำกับดูแลหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมด ขนาดของเมืองก็มีความใหญ่โตขึ้นเป็นลำดับจากเริ่มต้นเพียงชุมชนปากน้ำขนาดเล็กคือชุมชนบ้านแหลมสนในปัจจุบัน จนกลายเป็นเมืองและจังหวัดที่มีขนาดใหญ่ในปัจจุบัน หากพิจารณาจากพื้นที่เขตการปกครองและประชากรที่ขยายตัวมากขึ้นเป็นลำดับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2318 ซึ่งการเมืองการปกครองในอดีตหรือในปัจจุบันส่วนหนึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพื้นที่และประชากร เมืองสงขลาจึงเป็นหัวเมืองหนึ่งที่ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในเรื่องของการเมืองการปกครอง

เจ้าเมืองสงขลาเดิมมีบรรดาศักดิ์เป็นเพียงหลวง แต่ในช่วงระยะเวลาที่ทำการศึกษาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2318 – 2439 มีเจ้าเมืองสงขลาในตระกูล ณ สงขลา 8 คน 3 ใน 8 คน มีบรรดาศักดิ์สูงสุดถึงเจ้าพระยา ที่เหลือทั้ง 5 คน เป็นพระยาชั้นพานทองทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ส่วนหนึ่งพอที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จในการบริหารจัดการปกครองของเมืองสงขลา ทั้งในส่วนของเมืองหลวงและ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เจ้าเมืองสงขลาเอง และหากว่าปัจจุบันเป็นผลมาจากอดีต อดีตเป็นรากฐานของปัจจุบัน เราก็จะปฏิเสธความสามารถและความสำเร็จของคนในอดีตทั้งเจ้าเมืองกรมการเมืองสงขลา พระมหากษัตริย์และขุนนางเมืองหลวง ในช่วงเวลาที่ทำการศึกษาได้เลย ที่ทำให้เมืองสงขลามีความสำคัญขึ้นมา มีอำนาจบทบาทใกล้เคียงเมืองนครศรีธรรมราชหัวเมืองเอกตลอดกาลของภาคใต้ เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล ที่ทำการมณฑลนครศรีธรรมราชกลับมาตั้งอยู่ที่สงขลา และเมืองชาติตะวันตกเข้ามาแย่งชิงดินแดนประเทศราชกับสยามนั้นเมืองประเทศราชส่วนใหญ่ในภาคใต้สยามต้องสูญเสียให้กับอังกฤษ มีเหลือเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยในปัจจุบันเพียงเมืองปัตตานีที่อยู่ภายใต้การดูแลของเมืองสงขลา และเมืองสตูลที่เคยอยู่ภายใต้การดูแลของเมืองสงขลาเท่านั้น

ชัยชนะในสงคราม ฝ่ายที่ชนะก็ต้องยืนอยู่บนซากศพและความขมขื่นของทั้งฝ่ายที่แพ้และฝ่ายของตนเอง ฉะนั้นความสำเร็จต่างๆ จึงมีปัญหาซ่อนอยู่เสมอ บางครั้งปัญหานั้นรุนแรงส่งผลกระทบได้มากกว่าความสำเร็จหลายร้อยเท่านัก ซึ่งขึ้นอยู่ทัศนะวิธีคิดในการพิจารณา เมืองสงขลา เจ้าเมืองกรมการเมืองสงขลา ชาวเมืองสงขลา เจ้าเมืองกรมการเมืองพลเมืองของเมืองที่อยู่ภายใต้การดูแลของเมืองสงขลา เมืองใกล้เคียง ตลอดจนเมืองหลวง ต่างคงจะได้รับผลจากปัญหาการเมืองการปกครองและเรื่องอื่นๆ จากเมืองสงขลาไม่มากก็น้อย ตามความใกล้ไกลของตัวปัญหาที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการแย่งชิงอำนาจภายในเมืองสงขลาระหว่างกลุ่มของพระสงขลา (โยม) กับหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (บุญหุ้ย) ในปีพ.ศ. 2328 การก่อการกบฏนำกำลังเข้ายึดเมืองสงขลาของหัวเมืองมลายูและพวกโจรสลัดใน ปีพ.ศ. 2334 ปี พ.ศ.2374 และปี พ.ศ.2381 เป็นการแสดงให้เห็นถึงปัญหาในการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายูของเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดี ปัญหาของการเก็บผลประโยชน์เป็นชั้นๆ จากเมืองสงขลาไปสู่หัวเมืองประเทศราชมลายูที่เมืองสงขลากำกับดูแลอยู่ เจ้าเมืองประเทศราชมลายูเหล่านั้นก็จะไปเรียกเก็บเกณฑ์จากพลเมืองของตนอีกทอดหนึ่ง

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองสงขลาโดยเฉพาะในด้านการเมืองการปกครองที่เกี่ยวพันกับความมั่นคงของรัฐนั้นเมืองหลวงจะต้องให้การช่วยเหลือโดยตรงทุกครั้งไป โดยที่ไม่สามารถพึ่งพาการช่วยเหลือตนเองของเมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นเอกใหญ่ที่สุดของภาคใต้หรือแม้หัวเมืองใกล้เคียงได้เลย เมืองหลวงต้องส่งกองทัพจากกรุงเทพฯ ออกไปช่วยทุกครั้ง และผู้นำทัพแต่ละครั้งก็ล้วนเป็นเจ้านายหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของแผ่นดินทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัชกาลที่ 1 ในปี พ.ศ.2374 เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ในปี พ.ศ.2381 พระยาศรีพิพัฒ์ (ทัต บุนนาค) ผู้ช่วยเจ้าพระยาคลัง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ซึ่งท้ายที่สุดแล้วการที่จะกล่าวถึงอำนาจของเจ้าเมือง กรมการเมืองสงขลาภายใต้การนำของตระกูล ณ สงขลา ของจีนเหยี่ยง อันที่จะแสดงถึงตัวเจ้าเมืองหรือกลุ่มผู้ปกครอง ระบบการปกครองประเทศตลอดถึงความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ ได้ดีนั้น ผู้วิจัยจึงขอยกเนื้อความในเอกสารขั้นต้นที่แสดงให้เห็นภาพรวมของลักษณะการเมืองการปกครองของสยามในขณะนั้น และที่แสดงให้เห็นว่าเจ้าเมืองสงขลามีอำนาจและบทบาททางการเมืองในระดับใดเมื่อเทียบกับระบบการบริหารราชการในส่วนกลางดังที่ปรากฏในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการที่ทรงสั่งราชการเมื่อคราวที่เกิดความวุ่นวายในเมืองสงขลาและหัวเมืองประเทศราชมลายู เมื่อตนกูหมัดสะวะหลานเจ้าพระยาไทรบุรียกกองทัพเข้าตีเมืองสงขลา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ เป็นแม่ทัพยกกองทัพลงมาช่วยเมืองสงขลา จากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ระบุว่า

> ...แล้วรับสั่งสั่งท้าวพระกรุณาว่า ออกไปหน่อยเถิด จะให้ใครไปก็ไม่ได้จะให้แต่เจ้าพระยายมราชออกไปเล่า ก็จะว่ากล่าวการงานไปไม่ตลอด ผู้ที่ออกไปจัดแจงว่ากล่าวพระยานคร ฯ พระยาสงขลา คิดทำการงานได้ก็มีแต่เจ้าพระยาบดินทร์เดชา เจ้าพระยาพระคลัง ท้าวพระกรุณา พระยาราชสุภาวดี ๔ คนเท่านั้น นอกจากนั้นจะออกไปว่ากล่าวจัดแจงที่ไหนได้... (หลวงอุดมสมบัติ, 2505: 64- 65)

จากข้อความข้างต้นมีชื่อบุคคลหรือตำแหน่งอยู่ 7 ตำแหน่งด้วยกันซึ่งจะเรียงลำดับจากสูงสุดไปสู่ตำแหน่งที่รอง ๆ ลงมาดังนี้

1. เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนีย์) สมุหนายก
2. เจ้าพระยาพระคลัง(ดิศ บุนนาค) เจ้าพระยาคลังว่าที่สมุหกลาโหม
3. เจ้าพระยายมราช เจ้ากรมนครบาล
4. พระยาราชสุภาวดี ผู้ช่วยสมุหนายก
5. ท้าวพระกรุณา หรือ พระยาศรีพิพัฒ์ (ทัต บุนนาค) ผู้ช่วยเจ้าพระยาคลัง
6. พระยานครศรีธรรมราช (น้อย ณ นคร)
7. พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง ณ สงขลา)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ลำดับที่ 1- 2 เป็นขุนนางชั้นสูงสุดของแผ่นดินคือ ตำแหน่งสมุหนายกและสมุหกลาโหม และตำแหน่งรอง ๆ ลงมาก็ล้วนเป็นขุนนางส่วนกลางที่รับใช้ใกล้ชิดองค์พระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น และควบคุมการปกครองของหัวเมืองต่างๆ อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งตำแหน่งที่ หกกับเจ็ด เป็นขุนนางหัวเมือง แต่จากพระราชดำรัสข้างต้นในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า บทบาทหน้าที่ และสิ่งที่เจ้าเมืองสงขลาได้กระทำนั้น มีอิสระพอสมควร เพราะแม้แต่เจ้าพระยายมราช ขุนนางในระดับที่สูงกว่าพระยาสงขลา ยังไม่สามารถที่จะว่ากล่าวพระยาสงขลาได้ จะต้องให้ขุนนางที่ใกล้ชิดและเป็นผู้แทนองค์กษัตริย์จริง ๆ เป็นผู้จัดแจงว่ากล่าวตักเตือน เจ้าเมืองสงขลาจึงยึดถือและปฏิบัติตาม

บทบาททางเศรษฐกิจของเมืองสงขลา

การทำความเข้าใจถึงสภาพทางเศรษฐกิจของพื้นที่หรือเมืองใดเมืองหนึ่งนั้น สิ่งสำคัญที่จะทำให้เข้าใจคือ ระบบการเมืองการปกครองของพื้นที่หรือเมืองนั้นๆ ดังที่กล่าวแล้วในขั้นต้นเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาระบบการปกครองและระบบความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ รวมถึงระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจด้วยนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบศักดินา ในฐานะหัวเมืองเล็กต้องจงรักภักดีต่อหัวเมืองใหญ่ เพื่ออยู่ภายใต้การปกป้องและคุ้มครองจากหัวเมืองใหญ่ เมืองหลวงหรือรัฐบาลกลางในฐานะเป็นหัวเมืองที่ใหญ่ที่สุดมีอำนาจสูงสุดในอาณาเขต หัวเมืองต่าง ๆ ถือว่าเป็นบริวารที่จะต้องจงรักภักดีปฏิบัติตามคำสั่งของเมืองหลวง และมีภาระหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อเมืองหลวงในฐานะผู้คุ้มครองหลายประการ เช่นจะต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่เมืองหลวงเพื่อแสดงถึงความจงรักภักดี จะต้องส่งส่วยซึ่งเป็นผลประโยชน์ที่ได้รับจากประชาชนเป็นรายบุคคลคล้ายๆ กับภาษีเงินได้ส่วนบุคคลในปัจจุบันให้แก่รัฐบาลกลาง จะต้องจัดเก็บภาษีผลประโยชน์ต่างๆ ของหัวเมืองส่งให้แก่รัฐบาลกลางตามที่รัฐบาลกลางเป็นฝ่ายกำหนด เช่น อากรรังนก อากรค่านา อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย ภาษีฝิ่น ภาษีร้อยชักสาม และภาษีผลประโยชน์ เป็นต้น และรัฐบาลสามารถเกณฑ์แรงงานจากไพร่พลในหัวเมืองต่างๆ ได้เพื่อทำสงครามและทำงานด้านสาธารณูปโภค รัฐบาลยังมีสิทธิ์ในการเรียกเกณฑ์สิ่งของต่างๆ ที่มีมากในหัวเมืองได้เมื่อรัฐบาลกลางต้องการ ในขณะเดียวกันรัฐบาลกลางในฐานะเมืองใหญ่มีหน้าที่จะต้องให้ผลประโยชน์เป็นการตอบแทนความจงรักภักดีแก่หัวเมืองตั้งแต่การให้ ยศถาบรรดาศักดิ์และศักดินาแก่เจ้าเมืองผู้ช่วยราชการและกรมการเมือง แบ่งรายได้ผลประโยชน์ในหัวเมืองให้แก่เจ้าเมือง มอบอำนาจหน้าที่ให้แก่เจ้าเมืองและกรมการเมืองให้สามารถควบคุมไพร่พลและดำเนินการต่างๆได้ และประการสำคัญที่สุดคือ การให้ความคุ้มครองแก่หัวเมืองจากการคุกคาม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ของข้าศึกศัตรู ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองกับรัฐบาลกลางจึงอยู่ในฐานะแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองหัวเมืองกับชนชั้นปกครองในเมืองหลวงและรัฐบาลกลาง ซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์เป็นหลัก

ตามระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หัวเมืองต้องจัดส่งรายได้หรือเครื่องบรรณาการให้แก่เมืองหลวง ในรูปแบบต่างๆ หลายรูปแบบทั้งเป็นเงินทอง ซึ่งอยู่ในรูปของต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ภาษีอากร ส่วย สิ่งของ แรงงานหรือแม้กระทั้งตัวบุคคล เพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อเมืองหลวง ซึ่งแต่ละหัวเมืองจะส่งเครื่องราชบรรณาการและของถวายที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับขนาด ความสำคัญ ความสามารถของเมือง และศักยภาพของเจ้าเมืองแต่ละเมือง โดยที่ส่วนใหญ่แล้วเครื่องราชบรรณาการจะมีจำนวนที่แน่นอนตายตัวในแต่ละเมือง สิ่งอื่นๆ อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงตามศักยภาพและเหตุการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น เครื่องราชบรรณาการ สิ่งของถวาย และสิ่งของเกณฑ์ต่างๆ ที่เมืองหลวงเรียกเกณฑ์และได้รับจากหัวเมืองนั้นล้วนเป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างมากมายภายในเมือง หรือเป็นของที่ผลิตแปรรูปขึ้นและมีชื่อเสียงของเมือง และอาจจะเป็นของที่นำเข้าจากต่างแดนที่นำเข้ามาหรือมีจำหน่ายในเมืองนั้น หรือเป็นของที่เจ้าเมืองกรมการเมืองนั้น ๆ สามารถที่จะจัดซื้อหามาได้จากต่างแดนโดยสะดวกกว่าเมืองอื่น ๆ ก็เป็นไปได้

เครื่องราชบรรณาการและสิ่งของถวายนั้น จัดได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ของผู้คนในเมืองนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี ว่าในแต่ละเมืองมีทรัพยากรเด่นในด้านใด สิ่งของอะไรที่ขึ้นชื่อของเมือง ชาวเมืองมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร มีวิถีทางเศรษฐกิจเป็นอย่าง ผลิตอะไรค้าขายหรือบริโภคสิ่งใด แต่วิถีชีวิตของผู้คนภายในเมืองโดยมองผ่านเหล่าเครื่องราชบรรณาการและของถวายนั้น ไม่สามารถที่จะแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของเมืองได้โดยตรง ต้องอาศัยการวิเคราะห์และตีความ ซึ่งบางครั้งอาจถูกต้องหรือผิดเพี้ยนไปบางตามข้อมูลหลักฐานที่มีและความรู้ความเข้าใจของผู้ทำการศึกษาค้นคว้า ไม่ว่าจะใกล้เคียงหรือห่างไกลความเป็นจริงเพียงใดก็ตาม บทวิเคราะห์วิจารณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมทั้งข้อมูลชั้นต้นที่นำมาแสดง ย่อมจะเป็นจุดกระตุ้นความสนใจของผู้อื่นที่จะให้ทำการศึกษาค้นคว้าต่อไป สำหรับเมืองสงขลานั้นข้อมูลหลักฐานชั้นต้นที่เกี่ยวกับเครื่องราชบรรณาการและของถวายนั้น ยังมีข้อจำกัดอยู่มากเพราะหลักฐานส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 และจะมีมากในช่วงรัชกาลที่ 4 เป็นต้นไป ส่วนในระยะแรกๆ ในสมัยกรุงธนบุรีจนถึงต้นรัชกาลที่ 3 นั้นมีอยู่น้อยมาก แต่สิ่งเหล่านี้ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคในการศึกษาค้นคว้ามากนักเพราะที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่าเครื่องราชบรรณาการและของถวายนั้นมักจะคงที่ไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงมากนัก จึงพอจะอนุมานได้ว่าแม้เวลาผ่านไปหลายสิบปีสิ่งเหล่านี้แทบจะไม่มีการ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เปลี่ยนแปลงหรือมีการเปลี่ยนแปลงไปน้อยมาก ส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนคือเรื่องอากรรังนกเมืองสงขลาที่จีนเหยี่ยงถวายครั้งแรก 50 ชั่ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลยจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับรายการเครื่องราชบรรณาการและของถวายของเมืองสงขลาเท่าที่มีการศึกษาค้นคว้าอยู่มีด้วยกันดังนี้

ดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการ

ดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการ เป็นทั้งพันธะทางเศรษฐกิจและการเมืองในระบบศักดินาที่หัวเมืองจะต้องแสดงถึงความจงรักภักดีต่อเมืองหลวง เจ้าเมืองผู้ช่วยราชการและกรมการเมืองมีหน้าที่โดยตรงในการจัดการทำดอกไม้เงินดอกไม้ทอง และจัดหาเครื่องราชบรรณาการเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย ดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการเป็นสิ่งของที่ผู้ปกครองหัวเมืองต้องจัดทำถวายแก่พระมหากษัตริย์เพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์ตามระบบศักดินา ซึ่งมีความสำคัญในสองลักษณะคือ เป็นสิ่งที่เจ้าเมืองกรมการเมืองในฐานะผู้น้อยมอบให้แก่พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ใหญ่ ผู้ที่ให้ความอุปถัมภ์เลี้ยงดูแก่เจ้าเมืองกรมการเมืองให้มียศถาบรรดาศักดิ์ศักดินาเป็นขุนนาง และเป็นสิ่งที่แสดงว่าเมืองสงขลาในฐานะเมืองบริวารยังมีความจงรักภักดีต่อเมืองหลวง ไม่ได้ปลีกตัวเป็นอิสระหรือคิดกบฏต่อเมืองหลวง ตามพระไอยการกบฏศึกมาตรา 9 กฎหมายตราสามดวงระบุว่า

"...มาตราหนึ่ง หัวเมือง ปากใต้ ฝ่ายเหนือ ซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพมหานครให้มาอ่อนน้อมนำดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการมาถวายตามราชประเพณีแต่ก่อน ถ้าเมืองใดมิทำตามประเพณีแข็งบ้านเมืองไว้เป็นจลาจลในแผ่นดินท่านไซร้ ท่านว่าโทษถึงตาย..." (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4: 29)

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองกับเมืองหลวงในอดีตจึงอยู่ที่ดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการเป็นสิ่งสำคัญ หัวเมืองจะต้องถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการให้แก่เมืองหลวง ส่วนมากจะเป็นหัวเมืองบริวารชั้นนอกและเป็นเมืองชั้นตรีขึ้นไป ไม่ได้ถวายหมดทุกเมืองอย่างเมืองประเทศราช สำหรับเมืองสงขลาซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นโท ทางเมืองหลวงกำหนดให้ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการเข้าไปถวายปีละครั้งเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่นๆ ยกเว้นเมืองนครฯ ที่ต้องส่งปีละ 2 ครั้ง แต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เป็นต้นมาเมืองนครศรีธรรมราชถวายปีละครั้งเช่นเดียวกับเมืองอื่น ๆ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ขนาดและจำนวนของดอกไม้เงินดอกไม้ทอง เมืองหลวงจะเป็นผู้กำหนด โดยกำหนดไว้แน่นอนตายตัวว่าปีหนึ่ง เมืองต่างๆ จะต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองกี่ต้น เมืองสงขลาจะต้องส่งดอกไม้ทอง 6 ต้น หนักต้นละบาท ดอกไม้เงิน 6 ต้น หนักต้นละบาทเช่นกัน สำหรับเครื่องราชบรรณาการสามารถเปลี่ยนแปลงรายการที่จะต้องส่งได้ตามความต้องการของเมืองหลวง แต่ตามปกติแล้วน้อยครั้งมากที่ทางเมืองหลวงจะเปลี่ยนแปลง เพราะเครื่องราชบรรณาการส่วนใหญ่แล้วจะเป็นผลิตผลมีค่าที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณเมืองนั้นๆ จากการศึกษาของสงบ (2522) โดยอ้างถึงเอกสารราชการกรมพระกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 4 เล่มที่ 1-18 เครื่องราชบรรณาการของเมืองสงขลาที่ต้องส่งให้รัฐบาลกลาง มีรายการดังนี้

1. เทียนพนมเล่มละบาท 1,000 เล่ม
2. กันแซงเตยขนาดใหญ่ 8 ผืน ขนาดเล็ก 16 ผืน รวม 24 ผืน
3. ไต้หน้าช้าง 8 ดวง
4. รางปืน 10 ราง
5. ไม้พลองขันข้อ 160 คู้น
6. หวายโป่ง 160 เส้น
7. หวายแซ่ม้า 160 เส้น
8. คลุ้ม 1,000 ซีก

แต่มีเอกสารบางส่วนภายในหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่ได้แสดงถึงจำนวนดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการที่เมืองสงขลาต้องจัดส่งให้รัฐบาลกลาง นอกเหนือจากที่สงบ (2522) ได้นำเสนอไว้แล้วนั้น ดังที่ปรากฏใน เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 เรื่องใบบอกเมืองสงขลานำต้นไม้เงินทองและเครื่องราชบรรณาการ ในปี พ.ศ. 2372 ระบุว่า

"...กรมการเมืองสงขลาขอ... นำกราบเรียน พณ หัวเจ้าท่าน เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีฯ ขอพระราชทานได้นำขึ้นกราบบังคมทูลฯ ด้วยพระยายิหริ่งแต่งให้นายดอน บุตรนายบุญเซ่ง หลานหลวงเมือง ขุนอินทมณเทียร ขุนจิตภาษา กรมการ นาย ๕ ไพร่ ๑๒ คน คุมดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ เข้ามาถึงเมืองสงขลา..."

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เครื่องราชบรรณาการ

๑ . ทองคำทรายหนัก	๕	ตำลึงแขก
๒ . หอกคอทองเถลิงทอง	๒	คู่
๓ . หอคอเงินเถลิงเงิน	๒	คู่
๔. หวายตะค้า	๒๐๐	ขด
๕ . หวายหิน	๒๐๐	ขด
๖ . ผ้าขาวอาสาหาร	๒๐	พับ
๗ . พรหม	๕	ผืน
๘ . กันแชงเตย	๒๕	ผืน

ของถวายกรมพระราชวังบวร ทองคำทรายหนัก ๕ ตำลึงแขก ผ้าขาวอาหรับ ๕๐ ศอก ๖ พับ (หจช,จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่มที่ 12 ใบบอกเมืองสงขลานำต้นไม้เงินทองและเครื่องราชบรรณาการ จ.ศ. 1191)

ในปี พ.ศ. 2383 ปรากฏว่าเจ้าเมืองสงขลาได้เร่งรัดให้พระยาตรังกานู เจ้าเมืองมลายูในปกครอง เรี่ยไรเอาเงินจากไพร่เพื่อนำไปทำดอกไม้เงินดอกไม้ทองทูลเกล้าฯ ถวาย โดยดอกไม้เงินดอกไม้ทองนั้นให้ “แผ่เป็นต้น เป็นใบ เป็นดอก ส่งไปส่วนหนึ่งก่อน ค้างไว้ส่วนหนึ่ง” (หจช, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 179 จ.ศ.1202 หนังสือคำให้การหลวงศรีปะตุกา เรื่องให้เร่งรัดดอกไม้ทองเงินเมืองตรังกานู)

การจัดส่งเครื่องราชบรรณาการแสดงให้เห็นว่า เมืองสงขลาถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงหัวเมืองชั้นโท ที่ได้รับสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 แต่กลับมีบทบาทสำคัญในหัวเมืองปักษ์ใต้เช่นกัน กล่าวคือ แม้ไม่ใช่หัวเมืองชั้นเอกแต่ก็มีบทบาทหน้าที่และได้รับมอบหมายจากรัฐบาลกลางให้ดูแลหัวเมืองประเทศราชและมอบหมายให้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อันเป็นผลประโยชน์ของส่วนกลางเสมอมา เช่นเดียวกับเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นเอก สิ่งของเครื่องราชบรรณาการที่ส่งเข้าเมืองหลวงของเมืองสงขลา และของหัวเมืองมลายูที่เมืองสงขลากำกับดูแลอยู่นั้น จะเห็นได้ว่ามีทั้งของตามธรรมชาติ เช่น พวกไม้พลอง หวาย และคลุ้ม ของบางรายการก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติแต่ต้องนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่ต้องใช้ทักษะพอสมควรในการผลิตก่อนเช่น พวกกันแซงเตย ไต้หน้าช้าง รางปืน เทียนไข และสิ่งของบางอย่างก็เป็นสิ่งของนำเข้าจากต่างแดน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ไม่ว่าจะเป็นผ้า พรหม จึงพอที่จะเห็นได้ว่าภายในเมืองสงขลาและเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองสงขลา มีลักษณะของสิ่งของที่เป็นเครื่องราชบรรณาการ มีลักษณะเป็นของแปรรูปและของนำเข้าจากต่างแดนเป็นส่วนใหญ่ ของที่อยู่ในกลุ่มทรัพยากรที่ยังไม่แปรรูปมีอยู่น้อย เป็นตัวชี้วัดถึงสภาพความเป็นอยู่ของประชากรภายในเมืองที่มีความเป็นอยู่ที่หลากหลาย มีการประกอบอาชีพที่แตกต่างกัน ทั้งการหาของป่า ทำการเกษตร ทำหัตถกรรมและทำการค้าขาย โดยเฉพาะการค้ากับชาวต่างชาติ

ส่วย

ส่วยเป็นรายได้ของรัฐบาลที่เรียกเก็บเฉลี่ยจากราษฎรเป็นรายบุคคล การเก็บส่วยเป็นผลต่อเนื่องมาจากระบบเกณฑ์แรงงาน ตามข้อกำหนดที่ว่า ไพร่ทุกคนในฐานะที่อยู่ภายใต้การคุ้มครองดูแลของมูลนายซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องสละเวลาทำราชการช่วยเหลือรัฐด้วยการเข้าเวรหรือไม่ก็สละแรงงานช่วยทำงานสาธารณูปโภคให้แก่รัฐตามระยะเวลาที่รัฐบาลกำหนด ถ้าหากเป็นไพร่หลวงถูกเกณฑ์ไปทำราชการปีละ 3-4 เดือน (อคิน รพีพัฒ์, ม.ร.ว., 2527: 65-66; ขจร สุขพานิช, 2527: 88-89) ถ้าไม่ทำราชการก็อาจถูกเกณฑ์ไปทำส่วยดีบุก ส่วยฝาง ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าหัวเมืองใดมีทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นที่ต้องการของรัฐบาลกลาง หรือเสียเงินแทนปีละ 18 บาท สำหรับไพร่หัวเมืองที่มีชื่อเรียกเฉพาะว่า เลกสม กำลังเจ้าเมืองกรมการ แบ่งออกเป็น 3 ส่วน 2 ส่วนยกให้เจ้าเมืองกรมการใช้สอยราชการบ้านเมือง อีกส่วนหนึ่งเกณฑ์ตัดกระดาน เรียกว่าส่วยแทนกระดาน พวกส่วยแทนกระดานจะต้องเสียเงินให้รัฐบาลปีละ 7 บาท สำหรับพวกเลกสม ถ้าเป็นพวกขุน หมื่น หรือทาส เสียเพียงคนละ 3 บาท 2 สลึง ในหัวเมืองยังมีไพร่อีกประเภทหนึ่งเรียกว่า เลกส่วยเต็มตัว เป็นไพร่ที่สักหมายหมู่ไว้แน่นอนมีนายหมวดนายกองคอยควบคุมทำราชการต่างๆ ถ้าไม่ทำราชการไพร่พวกนี้จะต้องเสียเงินส่วยปีละ 7 บาท เท่ากับส่วยแทนกระดาน สรุปแล้วแต่ละหัวเมืองจะมีเงินส่วยราษฎรเสียให้แก่รัฐบาล 2 ประเภท คือ ส่วยแทนกระดานหรือส่วยกระดาน และส่วยกองนอกหรือส่วยสรรพเหตุที่เรียกเก็บจากเลกส่วยเต็มตัว

นอกจากนั้นเมืองสงขลา ยังมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเมืองอื่นๆ มีส่วยประเภทหนึ่งเรียกว่า ส่วยทองบุตรจีน มีนายหมวดนายกองควบคุมไว้แน่นอน ราษฎรจะต้องเสียส่วยให้แก่รัฐบาลในรูปของทองคำ แต่ในระยะหลังได้เปลี่ยนแปลงเสียเป็นเงินแทน โดยคิดในอัตราเท่ากับส่วยแทนกระดานคือ ปีหนึ่งคิดเป็นเงิน 7 บาท หรือเป็นทองหนักคนละ 1 สลึง 1 เฟื้อง ราษฎรเมืองสงขลาจึงเสียส่วยให้แก่รัฐบาลกลาง 3 ชนิดด้วยกัน ซึ่งแต่ละชนิดเสียเงินในอัตราที่ใกล้เคียงกัน คือ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

1. ส่วยแทนกระดาน เลกสมเสียเงินคนละ 7 บาทถ้าเป็นพวกขุน หมื่น ทนาย หรือทาสเสียเพียงคนละ 3 บาท 2 สลึง

2. ส่วยสรรพเหตุ เลกสมเสียเงินคนละ 7 บาท ทาสเสียคนละ 3 บาท 2 สลึง

3. ส่วยทองคำบุตรจีน เสียเป็นทองคำคนละ 1 สลึง 1 เฟื้อง หรือคิดเป็นเงิน 7 บาท (หจช.,ร 4 ก.ห. เล่ม 7 จ. ศ. 1216 (2397) ส่งส่วยทองบุตรจีนเมืองสงขลาปีพ.ศ. 2397 และร 5 ม. 1.12ก/ 1 ใบบอกเมืองสงขลา จ. ศ. 1242)

จำนวนเงินส่วยที่ส่งให้แก่รัฐบาลกลาง ในปี พ.ศ.2393 ซึ่งเป็นปีแรกที่ปรากฏตัวเลขจำนวนเงินส่วยแทนกระดาน จำนวนส่วยแต่ละชนิดจะมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นลงอยู่เสมอตามจำนวนเลกส่วย ดังปรากฏตัวเลขเท่าที่พบในตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนเงินส่วยเมืองสงขลา พ.ศ. 2393- 2420

ปี พ.ศ.	ส่วยแทนกระดาน (บาท)	ส่วยสรรพเหตุ(บาท)	ส่วยทองบุตรจีน(บาท)
2393	4,056	-	-
2394	4,769	193	-
2396	-	-	1,274
2397	4,769	-	987
2398	3,493	-	973
2399	5,587	-	945
2400	-	-	861
2402	4,363	178	-
2403	-	-	644
2404	5,600	245	-
2405	5,176	-	-
2418	-	-	1,281
2419	-	-	1,281
2420	-	-	1,281

ที่มา: หจช. ร 4 ก.ห. เล่ม 1-38, ร 5 ก.ห เล่ม 1- 70. และ ร 5 ม. 1.12ก/ 1 (ใบบอกเมืองสงขลา มิ. ย. 90 – ก.ค. 104)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จำนวนเงินส่วยทั้งสามประเภท ปีหนึ่งๆ รัฐบาลจะได้รับในอัตราระหว่าง 6,446 บาท ถึง 9,156 บาท ซึ่งนับว่าเป็นเงินที่มากพอสมควร มากเท่ากับอากรรักนกที่เจ้าเมืองสงขลาจะต้องจัดส่งให้กับรัฐบาลกลาง ซึ่งอากรรังนกถือว่าเป็นแหล่งรายได้สำคัญที่รัฐบาลกลางได้รับจากเมืองสงขลาในระยะเริ่มต้นของเมืองสงขลาในช่วงปี พ.ศ. 2318

นอกจากส่งส่วยเป็นเงินและทองคำแล้ว ทางเมืองหลวงยังให้หัวเมืองสงขลาส่งส่วยเป็นสิ่งของอีก 3 ชนิด คือ กันแซงตัวเปรียะ ผลกระวาน และส่วยดีบุกเมืองยะลา

การจัดเก็บเงินส่วยตามระบบดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความยุ่งยาก 2 ประการ คือ เงินส่วยตกค้างอยู่ตามหัวเมือง และการจัดสรรเลกที่เจ้าเมืองไม่แบ่งว่าเป็นเลกประเภทใดใช้รวมกันหมด ซึ่งก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่เลกทำให้เกิดภาวะข้าหนีเจ้าบ่าวหนีนายขึ้น

เงินผูกปี้จีน

เงินผูกปี้เป็นเงินส่วยที่เรียกเก็บจากคนจีนอพยพ ซึ่งอยู่นอกระบบไพร่เพราะไม่ได้สักข้อมือหมายหมู่เช่นเดียวกับคนไทย หรือชาติอื่นๆ จีนอพยพจึงไม่ถูกเกณฑ์ไปราชการ “ชาวจีนเหล่านี้เข้ามามีภรรยาตั้งบ้านเรือนทำมาค้าขาย ทำสวน ทำนา มีบุตรหลานอยู่ในเมืองไทย แต่ทำตัวเป็นชาวต่างชาติ จะบังคับให้สักข้อมือก็ไม่ได้ เพราะเป็นคนนอกประเทศไปๆ มาๆ แต่ถือว่าเป็นคนที่เข้ามาพึ่งแผ่นดินทำมาหากิน จะปล่อยเสียทีเดียวไม่ได้ จึงต้องมีการเกณฑ์มาใช้ราชการบ้าง เพื่อผ่อนแรงไพร่พลและป้องกันไม่ให้ไพร่คิดหลบหนีราชการปลอมแปลงไว้ผมเป็นจีน จึงมีธรรมเนียมแผ่นดินมาตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วยการขอแรงจีนที่ไม่ได้สัก มาใช้ราชการตามควร คือเว้น 2 ปี ในปีที่ 3 เกณฑ์ทำราชการเดือนหนึ่ง ถ้าจีนคนใดไม่สมัครทำราชการให้เสียเงินค่าแรงคนละ 4 บาท บางครั้งหากต้องการให้งานที่เกณฑ์แรงงานไพร่มาเสร็จเร็วยิ่งขึ้นประกอบกับเป็นงานที่ต้องใช้ทักษะและฝีมือสูง ก็โปรดให้ขอแรงจีนคนละเดือนครึ่ง ไม่มาทำงานให้เสียเงินคนละ 6 บาท หรือบางคราวก็ 2 เดือนหรือเสียเงินคนละ 8 บาท” (หจช, ร 4 ก.ห. เล่ม 9 จ.ศ. 1217 สารตราว่าด้วยให้ข้าหลวงกรมการผูกปี้ข้อมือจีน)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การผูกปี้จีนมีการผูกกัน 3 ปีครั้ง เงินที่ได้จะส่งเข้าเป็นรายได้ของรัฐบาลกลาง การผูกปี้ครั้งหนึ่งในเมืองสงขลาและเมืองจะนะจะได้เงินประมาณ 2,000 - 3,000 บาท เช่น

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนชาวจีนที่มาผูกปี้เมืองสงขลา พ.ศ. 2402 – 2431

ปี พ.ศ.	จำนวนคนจีนที่มาผูกปี้	จำนวนเงิน(บาท)
2402	813	3,252
2408	809	3,236
2431	482	1,932

ที่มา: หจช. ร 4 ก.ห. เล่ม 17 จ.ศ. 1221 เล่ม 29 จ.ศ.1227 และ ร.5 ม 2. 12 ก/2 จ.ศ.1250
ใบบอกเมืองสงขลา

การผูกปี้ในหัวเมืองนั้นจะเริ่มทำการผูกพร้อมๆ กันกับในกรุงเทพฯ ซึ่งจะเริ่มผูกตั้งแต่เดือน 5 ข้างขึ้นเป็นต้นไป ทางฝ่ายรัฐบาลกลางจะเป็นผู้แต่งตั้งข้าหลวงออกไปดำเนินการโดยตรง ข้าหลวงที่ทำหน้าที่ผูกจะถือตราตั้ง ซึ่งถือว่ามีความสำคัญมากกว่าบุคคลในระบบราชการไทยในอดีต กับดวงตราที่ใช้ผูกปี้อีก 2 ชนิด คือ ดวงตรานามเมือง และดวงตารูปสัตว์ประจำเมือง เมืองสงขลา – จะนะ ตรานกเงือก เมืองพัทลุงตราจระเข้ เมืองนครศรีธรรมราชตราม้า และเมืองไชยาตราผึ้ง (หจช,ร 5 ก.ห. เล่ม 21 จ.ศ. 1223 สารตราว่าด้วย ผูกปี้จีนหัวเมืองปักษ์ใต้) เมื่อถึงเวลาผูกข้าหลวงก็บังคับให้เจ้าเมืองกรมการเมืองประกาศป่าวร้องให้หาตัวมูลนายที่เกี่ยวข้องกับคนจีน เช่น เจ้าภาษี นายอากร นายแขวง นายบ้านนายอำเภอมาทำบัญชี รายชื่อจีน และสถานที่อาศัยยื่นต่อข้าหลวงและเจ้าเมือง เจ้าเมืองจึงบังคับให้เจ้าภาษี นายอากร นายแขวง นายบ้านขับไล่จีนมาผูกปี้ข้อมือขึ้นเรียกเงินค่าแรงคนละ 4 บาท จำนวนชาวจีนที่มาผูกปี้นั้น แต่ละปีจะมีจำนวนที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ คือ ชาวจีนมีอิสระในการเดินทางอาจมีการย้ายถิ่นฐานในการทำมาหากินไปตามที่ต่างๆ สามารถเดินทางเข้าออกประเทศได้อย่างเสรี หรืออาจจะเกิดจากการหลบหนีไม่มาผูกปี้ตามที่ทางราชการกำหนด เป็นต้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อให้ข้าหลวงทำการผูกปี้ข้อมือจีนโดยเรียบร้อย ในสารตราตั้งข้าหลวงออกไปผูกปี้จีนที่มีไปยังเมืองสงขลา ได้อธิบายระเบียบในการผูกปี้ไว้ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ถ้าจีนหลีกเลี่ยงไม่มาผูกปี้ข้อมือตามกำหนด หรือทำตราปลอมผูกข้อมือจับได้ ให้ปรับไหม 10 เท่าเป็นเงิน 10 ตำลึง และลงโทษอย่างหนัก

2. คนจีนที่สักข้อมือแล้ว ถึงแม้จะมีลักษณะเป็นจีนอยู่ ก็ไม่ต้องผูกข้อมือ เพราะได้ใช้ราชการตามที่สักไว้แล้ว

3. นักโทษจีนตั้วเหียที่เคยสักหน้าประจาน ถ้าได้รับการปล่อยตัวออกมาก็ให้เอามาผูกข้อมือเรียกเงินค่าแรงเช่นเดียวกับคนอื่นๆ ทั่วไป

4. ข้าหลวง เจ้าเมืองกรมการเมือง จะต้องอ่านท้องตราให้เข้าใจ ถี่ถ้วนดีก่อนแล้ว จึงผูกปี้ข้อมือจีนให้ถูกต้องตามท้องตรา

5. ให้ข้าหลวงเรียกค่ากระดานดินสอ และเบี้ยเลี้ยงจากจีนที่มาผูกปี้คนละ 2 สลึง ห้ามไม่ให้เรียกเกินกว่าที่กำหนดไว้

6. ให้เจ้าเมืองกรมการ นายบ้าน นายอำเภอช่วยกันขับไล่จีน ให้มาผูกปี้ข้อมือให้สิ้น อย่าให้จีนข้อมือเปล่าหลบหลีกหลงเหลืออยู่แต่คนหนึ่งได้ และให้ผูกเชือกข้อมือให้ตึงอย่าให้หลวมหลุดได้

7. ห้ามไม่ให้ข้าหลวง เจ้าเมืองกรมการทำปี้ฎีกามอบให้กรมการนายบ้าน นายอำเภอไปผูกปี้ข้อมือจีนโดยลำพังเด็ดขาด

8. ในฎีกาที่มอบให้ไว้กับจีนที่เสียเงินค่าแรงแล้ว ให้บอกรูปพรรณ ตำหนิ แผลปาน ไฝ ตำบลบ้านบอกไว้ชัดเจน อย่าให้ทำปลอมได้

9. ห้ามไม่ให้ข้าหลวงเจ้าเมืองกรมการ เอาเงินค่าแรงจีนไปใช้ราชการอื่นโดยเด็ดขาด ให้รีบแต่งกรมการคุมเงินค่าแรงจีนไปส่งเดือนละครั้งจนกว่าจะหมด

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

10. เมื่อผูกข้อมือจีนเสร็จแล้ว ให้เจ้าเมืองกรมการบอกส่งจำนวนเงินจีน ส่งเงินและดวงตราให้ข้าหลวงกรมการคุมเข้าไปส่ง ณ กรุงเทพฯ (หจช, ร 4 ก.ห. เล่ม 9 จ.ศ. 1217 สารตราว่าด้วยให้ข้าหลวงเจ้าเมืองกรมการผูกปี้ข้อมือจีน)

การเกณฑ์แรงงาน

ในสังคมศักดินาไทย แรงงานเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด เป็นที่มาของอำนาจทางการเมืองและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ การเกณฑ์แรงงานนับได้ว่าเป็นพันธกรณีประการหนึ่งระหว่างรัฐบาลและราษฎรตามระบบศักดินา การที่ราษฎรได้อาศัยแผ่นดินทำมาหากินมีความสันติสุข ราษฎรจึงมีหน้าที่จะต้องสละแรงงานช่วยเหลือราชการแผ่นดินเป็นการทดแทน การเกณฑ์แรงงานจึงมีที่มาในลักษณะเดียวกับส่วย แต่มีข้อแตกต่างตรงที่กิจการบางอย่างจะต้องอาศัยไพร่พลทำ จะเอาเงินส่วยไปจ้างก็ไม่ได้เพราะอาจจะไม่มีคนรับจ้าง หรือเป็นงานประเภทที่จ้างวานไม่ได้ เพราะเกี่ยวกับความมั่นคงปลอดภัย หัวเมืองชั้นในที่อยู่ใกล้เมืองหลวงจะถูกเกณฑ์มากกว่าหัวเมืองชั้นนอกที่ห่างไกลออกไป เมืองสงขลาในฐานะหัวเมืองชั้นนอก และเมืองปลายพระราชอาณาเขตที่ล่อแหลมอันตราย จึงมีความรับผิดชอบในเรื่องนี้ต่อรัฐบาลกลางน้อยมาก แต่ไม่ได้หมายความว่าราษฎรชาวเมืองสงขลาจะไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเลย ราษฎรยังต้องถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานต่าง ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ของรัฐบาลกลางโดยตรงและเป็นประโยชน์ของเมืองสงขลาด้วย เช่น เกณฑ์ต่อเรือส่งให้แก่รัฐบาลกลาง และเกณฑ์ไปประจำเรือลาดตระเวนโจรสลัด เป็นต้น

การเกณฑ์ต่อเรือ นับได้ว่าเป็นงานที่สำคัญที่สุดของเมืองสงขลา เพราะการเกณฑ์แต่ละครั้งใช้คนจำนวนมากเป็นพัน ๆ คน สาเหตุที่รัฐบาลกลางเกณฑ์เมืองสงขลาต่อเรือมีเหตุผล 3 ประการ คือ

กลุ่มผู้ปกครองเมืองสงขลา มีเชื้อสายจีน มีธุรกิจเกี่ยวกับการค้าเรือสำเภา ย่อมมีความชำนาญเกี่ยวกับกิจการดังกล่าว ซึ่งเจ้าเมืองสงขลาทุกคนจะต่อเรือสำเภาหรือกำปั่นไว้สำหรับค้าขายหรือใช้ในราชการของเมืองเสมอมา (กรมศิลปากร, 2526: 246) ซึ่งนอกจากจะเกณฑ์ให้ต่อเรือแล้ว เมืองสงขลายังมีบทบาทสำคัญที่มีส่วนช่วยเหลือรัฐบาลกลางในเรื่องที่เกี่ยวกับกิจการเดินเรือและการค้าทางทะเล บทบาทดังกล่าวเท่าที่ปรากฏในเอกสารชั้นต้นมีดังนี้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ความชำนาญในการต่อเรือและซ่อมแซมเรือของเจ้าเมืองสงขลาเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป แม้แต่สำเภาหลวงที่ผุก็ทรงโปรด ฯ ให้พระยาสงขลาซ่อมแซมและนำไปขาย ดังที่จดหมายเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาสงขลา ระบุว่า

“แต่สำเภานั้น นายสำเภาลาตาต้นหนคนงานว่าสำเภาครากรั่วนัก…ทรงพระกรุณาเหนือเกล้าสั่งว่าให้พระยาสงขลาจัดแจงแปลงซ่อมแต่พอพาสำเภาเข้าไปได้ แล้วให้แต่งกรมการคุมเอาสำเภาเข้าไปส่ง ณ กรุงเทพฯจะได้จัดแจงผ่อนขายให้แก่จีนลูกค้าตามสมควร” (หจช, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 5 จ.ศ. 1182 “ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาเพชรบุรีฯ” ๒ จดหมายเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาสงขลา)

นอกจากความชำนาญในการต่อเรือของเมืองสงขลาแล้ว ในเรื่องการค้าทางทะเลเมืองสงขลาก็มีบทบาทสำคัญในเรื่องนี้เหมือนกัน โดยพิจารณาจากท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาสงขลา เกี่ยวกับเรือสินค้าที่บรรทุกสินค้าหลวงไปขายที่เมืองเอ้หมึง ระบุว่า

“พระยาสงขลาแต่งเรือออกไปค้าขายที่เมืองเอ้หมึง เมื่อปี พ.ศ. 2363 สินค้าที่นำไปจำหน่ายในครั้งนั้นมี ดีบุก ฝาง ไม้แดง และเปลือกปรงซึ่งเป็นสินค้าของหลวง” (หจช,จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 5 จ.ศ.1182 ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึงพระยาสงขลาด้วยบอกหนังสือแต่งให้หมื่นเสนถือเข้าไปว่าแต่งสำเภาบรรทุกสินค้าไปจำหน่ายเมืองเอ้หมุย กลับมาถึงเมืองสงขลา)

หลักฐานสำคัญอีกประการหนึ่งที่แสดงถึงความชำนาญทางทะเลของเมืองสงขลา คือ มีบุคลากรที่รอบรู้ในด้านการค้าโดยเฉพาะในการตีราคาสินค้า แม้แต่ทางรัฐบาลกลางจะจัดส่งสินค้าไปขายยังต่างประเทศยังต้องเรียกหาคนจากเมืองสงขลาขึ้นไปตีราคาสินค้า ดังที่ระบุในจดหมายเหตุว่า

“อนึ่งจีนจันเซง ซึ่งพญาสงขลาแต่งให้เป็นนายเรือคุมทางออกไปจำหน่าย ณ เมืองเทศนั้น เห็นจะรู้จักราคาสินค้าชัดเจน จีนจันเซงอยู่แขวงเมืองตรัง ได้มีตราออกมาให้พญาศรีสมบัติจัดคนเร่งออกไปเอาตัวจีนจันเซงส่งเข้าไปให้ถึงกรุงเทพมหานครแต่ ณ เดือนสิบเอ็ด ข้างแรม จะได้ไถ่ถามราคาและตาชั่งให้เป็นแน่นอนจึงจะได้ตีราคาทุนตามสมควร ถ้าขุนหมื่นมีชื่อซึ่งพญาศรีสมบัติให้ไปเอาตัวจีนจันเซงกลับมาถึงเมืองนคร จะไปลงเรือเมืองสงขลาเห็นจะไม่ทันเทศกาลลม ก็ให้พญานครกรมการจัดเรือแลคนให้เอาตัวจีนจันเซงเข้าไปส่งให้ถึงกรุงเทพพระมหานคร ตรมกำหนด

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ออกมาให้จงได้ ” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 12 จ.ศ. 1175 “ท้องตราถึงพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่อง ให้ส่งตัวจีนจันเซงเข้าไปช่วยตีราคาสินค้ากรุงเทพฯ”)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าเจ้าเมืองสงขลาจะมีบทบาทสำคัญในทางการค้ากับต่างประเทศ แต่บางครั้งก็ได้รับคำตำหนิจากรัฐบาลกลางเหมือนกัน ซึ่งเป็นผลมาจากการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (น้อย) กล่าวคือ

“พระยานครทำการกว้างขวาง ชักเอากำปั่นเข้ามารับช้างได้ถึง 2-3 ลำ แล้วเมืองแขกทั้งปวงก็ชอบพอนับถือกันเป็นผู้ใหญ่ได้ พระยาสงขลา ทำราชการคับแคบหากว้างขวางเหมือนเมืองนครไม่ ทำเป็นเสียแต่ลูกค้าฝ่ายเดียว” (หจช, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 10 จ.ศ.1174)

คำตำหนิดังกล่าวเมื่อมาพิจารณาให้ดีโดยเฉพาะที่ขีดเส้นใต้ไว้โดยผู้วิจัยนั้นจะเห็นว่าเมืองสงขลาทำเป็นเสียแต่ลูกค้าฝ่ายเดียว หมายถึงการค้าขายในส่วนของตนเองโดยที่มิได้ช่วยทางรัฐบาลกลางค้าขายเท่าที่ควรอย่างที่เมืองนครศรีธรรมราชดำเนินการอยู่ ดังที่ปรากฏให้เห็นจากเอกสารชั้นต้น ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ระบุว่า

“...ให้เจ้าพระยาไทร จัดข้าวบรรทุกสิ่งของ ซึ่งควรที่จะเอามาทางบกได้เข้ามาส่ง ณ เมืองสงขลา ข้าหลวงจะได้บรรทุกเรือคุมเข้าไป ณ กรุงโดยเร็ว...

...ให้พระยานครมีหนังสือฯ ถึงพระยาไทร อย่าให้มีความรังเกียจสิ่งหนึ่งสิ่งใด... ช่วยบรรทุกสิ่งของเข้าไปส่ง ณ เมืองสงขลา ถ้าถึงมรสุมกำปั่นจะเข้าไป ณ กรุง...” (หจช,จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 2 จ.ศ.1177 ท้องตราถึงพระยาศรีธรรมโศกราชตอบรับใบบอก 6 ฉบับ)

ในปี พ.ศ. 2395 ปรากฏว่าบ่าวคนหนึ่งของเจ้าเมืองนครฯ ได้ออกไปซื้อข้าวสารและผ้าจากเมืองชุมพร เพื่อบรรทุกเรือออกไปค้า ณ เมืองสงขลา (หจช, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 62 จ.ศ. 1214 ศุภอักษรเมืองอุดงมีไชยฯ)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เมืองสงขลามีสถานที่หลายแห่งเหมาะสำหรับการค้าทางทะเลและเป็นท่าเรือที่ดีโดยเฉพาะในบริเวณปากทะเลสาบ และปากน้ำต่างๆ โดยเฉพาะที่ปากน้ำเทพา ซึ่งเอกสารชั้นต้นในหอจดหมายเหตุแห่งชาติและบันทึกการเดินทางของชาวต่างชาติ ได้ระบุถึงความสำคัญของปากน้ำเมืองสงขลา ไว้ดังนี้

จากคำอธิบายจดหมายบอกข่าวถึงเจ้าพระยานคร ฯ ในประชุมพงศาวดารเล่ม 31 ระบุว่า

"...ฝ่ายข้างเมืองสงขลาทำเลเหมาะแก่การค้าขายทางทะเลด้วยอยู่ปากน้ำ สินค้าจากเมืองพัทลุงแลเมืองนครข้างฝ่ายใต้ต้องออกทางนั้น สกุล ณ สงขลาเป็นพ่อค้า เข้าใจแสวงหาผลประโยชน์ทั้งที่จะได้จากการค้า และเกลี้ยกล่อมพลเมืองที่อยู่ใกล้เคียงเข้าไปตั้งภูมิลำเนาในพื้นเมืองมากขึ้น..." (กรมศิลปากร, 2512: 26-27)

และจากบันทึกการเดินทางของ ร้อยโทเจมส์ โลว์ (Lieutenant James Lowe) ผู้แทนรัฐบาลอังกฤษ ในการเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้บันทึกเกี่ยวกับปากแม่น้ำที่สำคัญของสยามว่า

"...ถ้าหากแม่น้ำเจ้าพระยา (Me Nam) หรือแม่น้ำสายสำคัญของประเทศสยาม ปากน้ำนคร ปากน้ำสงขลา หรือปากน้ำของทะเลสาบน้ำกร่อย ซึ่งเป็นทางออกสู่ทะเล และเมืองท่าปัตตานีถูกยึดครองแล้ว การค้าขายของประเทศสยามจะต้องหยุดลงอย่างสิ้นเชิง..." (กรมศิลปากร, 2542: 116)

3. สามารถจัดหาไม้เนื้อแข็งสำหรับต่อเรือได้ง่ายเพราะการต่อเรือส่วนใหญ่จะต่อที่ปากน้ำเมืองสงขลา หรือไม่ก็ที่ปากน้ำเมืองเทพา ซึ่งในบริเวณปากน้ำทั้งสองแห่งนี้ บริเวณคลองต้นน้ำจะเป็นภูเขาที่มีไม้เนื้อแข็งอยู่อย่างหนาแน่น สามารถที่จะตัดและลำเลียงมาสู่สถานที่ต่อเรือบริเวณปากน้ำได้ง่ายโดยใช้ลำคลองที่ไหลลงสู่ปากน้ำเป็นตัวช่วยในการขนย้าย เช่น ที่ควนเคี่ยมแขวงเมืองพัทลุง ซึ่งอยู่ใกล้ทะเลสาบ และป่าไม้บนภูเขาเมืองเทพา (กรมศิลปากร, 2526: 214) เมืองสงขลาถูกเกณฑ์ต่อเรือไม่ต่ำกว่า 4 ครั้งในรอบ 20 ปีเป็นจำนวนเรือไม่ต่ำกว่า 62 ลำ ซึ่งมีตัวอย่างรายละเอียดแต่ละครั้งดังต่อไปนี้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 4 แสดงการต่อเรือของเมืองสงขลา พ.ศ. 2327-2396

ปี พ.ศ.	รายละเอียดของเรือ	จำนวนเรือที่เมืองสงขลาต่อ(ลำ)	จำนวนคนที่ใช้ (คน)	หมายเหตุ
2327	เรือหูช้างปากกว้าง 2 วา ยาว 9 วา	30	-	ตัดไม้ที่ควนเคี่ยมเมืองพัทลุงมาต่อที่ปากน้ำสงขลา
2363	-	-	-	มีข่าวศึกพม่า เร่งเกณฑ์ต่อเรือที่สตูลแต่พม่าไม่มาตามข่าว
2371	เรือศรียะเง้า	30	1,000	ไปต่อเรือที่เทพา
2396	เรือลาดตระเวนขนาดใหญ่ไล่จีนสลัด	2 จาก 6 ที่หัวเมืองปักษ์ใต้สร้าง	2,712	เกณฑ์ราษฎรประจำเรือลำเล็ก 100 คนลำใหญ่ 200 คน

ที่มา: ศึกษาภัณฑ์พานิชย์ ประชุมพงศาวดารเล่ม 30 หน้า 191, 211, 214 และ หจช. ร 4 ก.ห. เล่ม 5 จ.ศ. 1215 (2396) เกณฑ์เลกหัวเมืองปักษ์ใต้ต่อกำปั่นลาดตระเวนเพื่อป้องกันสลัดจีน, สารตราว่าด้วยยกเลกใหม่ให้เป็นเลกสำหรับเรือลาดตระเวน 2 ลำ 300 คน

เกณฑ์กำลังพลหรือกำลังรบ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบการปกครองอยู่แล้วที่เมื่อเมืองหลวงมีภัยคุกคามกำลังพลจากหัวเมืองจะต้องยกกองกำลังไปช่วย สำหรับเมืองสงขลานั้นจากพงศาวดารเมืองสงขลาและหลักฐานชั้นต้นปรากฏว่าเมืองสงขลาถูกเกณฑ์กองทัพจากเมืองสงขลาไปช่วยเมืองหลวงเพียงครั้งเดียวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่ในครั้งที่เจ้าอนุวงศ์ก่อการกบฏ ในปี พ.ศ. 2370 พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) ยกกองทัพที่มีกำลังมากกว่า 1,000 คนไปช่วยสู้ศึกเจ้าอนุวงศ์ แต่การเดินทางไปครั้งนั้นของพระยาวิเชียรคีรี(เถี้ยนเส้ง) เมื่อถึงกรุงเทพมหานครปรากฏว่ากบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทร์ถูกปราบลงแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพเมืองสงขลาไปก่อป้อมที่ปากน้ำเมืองสมุทรปราการซึ่งน่าจะเป็นป้อมผีเสื้อสมุทร ใช้เวลาในการก่อสร้างถึงหนึ่งปีเต็มกว่าที่ป้อมจะเสร็จ (กรมศิลปากร, 2545: 272) ในการถูกเกณฑ์ให้สร้างป้อมที่ปากน้ำเมืองสมุทรปราการในครั้งนี้ กองทัพเมืองสงขลาจำนวนกว่าพันคนใช้เวลาในการก่อสร้างกว่าหนึ่งปี คนพันกว่าคนย่อมจะต้องอาศัยอยู่กันเป็นชุมชนขนาดใหญ่และอาจจะถูกเรียกว่าชุมชนสงขลา ตามแหล่งที่มาของผู้คนและเมื่อก่อสร้างป้อมเสร็จแล้วกองทัพเมืองสงขลายกกองทัพกลับไปยังเมืองสงขลา บริเวณดังกล่าวน่าจะมีการตั้งถิ่นฐานต่อกันมาจนถึงปัจจุบันในชื่อหมู่บ้านสาขลา ตำบลนาเกลือ อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ คำว่าสาขลา น่าจะเพี้ยนมาจากบ้านสงขลา เพราะในบริเวณนั้นเป็นที่ตั้งของป้อม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ซึ่งมีสภาพที่สมบูรณ์อยู่จนถึงปัจจุบันน่าจะเป็นป้อมที่กองทัพจากเมืองสงขลาก่อสร้างขึ้นใน ปี พ.ศ. 2370

การเกณฑ์สิ่งของ

นอกจากเสียเงินส่วยและถูกเกณฑ์แรงงานแล้ว ทางฝ่ายรัฐบาลกลางยังมีสิทธิที่จะเรียกเกณฑ์เอาสิ่งของต่างๆ ที่มีตามธรรมชาติ หรือคิดประดิษฐ์ผลิตขึ้นในเมืองสงขลาอีกด้วย การเกณฑ์สิ่งของต่างๆ จะมีมากช่วงที่บ้านเมืองสงบสุข ราษฎรมีความเป็นอยู่อย่างอุดมสมบรูณ์ นอกจากนั้นบางครั้งที่เจ้าเมืองมีความสนิทสนมกับพระมหากษัตริย์มากเป็นพิเศษ ก็จะมีการประดิษฐ์ผลิตสิ่งของถวายเพื่อแสดงความจงรักภักดีเป็นการส่วนพระองค์อีกด้วย ตลอดระยะเวลาของเจ้าเมืองในตระกูล ณ สงขลา ทางรัฐบาลกลางได้เรียกเกณฑ์สิ่งของเล็กๆ น้อยๆ อยู่เป็นประจำซึ่งมีตัวอย่างรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 5 แสดงรายการเกณฑ์สิ่งของเมืองสงขลา ระหว่างปีพ.ศ. 2361- 2402

ครั้งที่	ปี พ.ศ.	จำนวนสิ่งของที่เกณฑ์ถวาย และประโยชน์ใช้สอย
1	2361	เกณฑ์ให้พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) เอาเงินภาษีซื้อเหล็กฝากที่เมืองเกาะหมาก ขนาดยาว 8 ศอก จำนวน 1,271 ซีก
2	2364	เกณฑ์เมืองสงขลา จัดทำผ้าสบง 300 ผืนเพื่อใช้ในงานทอดผ้ากระฐิน
3	2364	พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) ส่งเงินค่าสินค้าของหลวง 5,158 เหรียญ 2 สลึง และเครื่องแก้วจำนวน 20 ใบ
4	2365	เกณฑ์เมืองสงขลาส่งหวายหินไม่ปรากฏจำนวน
5	2395	เกณฑ์ทำกันแซงตัวเปียะสูง 10 ศอก ยาว 3 วา 8 ผืนและสูง 8 ศอก ยาว 10 วา 8 ผืนรวม 16 ผืน
6	2396	เกณฑ์เมืองสงขลาจัดหาลิงเผือก นกล่องลอย ไก่หงอนและเนื้อลายอย่างเสือตลับเข้าไปเลี้ยงในกรุงเทพฯ
7	2397	เกณฑ์เมืองสงขลาทำกระเบื้องหน้าวัวปูพื้น 50,000 แผ่นใช้ปูบริเวณรอบพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม และวัดเขมาภิรตาราม
8	2398	พระยาสงขลา (บุญสังข์) ส่งผ้ายกทองเข้าไปถวาย 4 ผืน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 5 (ต่อ)

ครั้งที่	ปี พ.ศ.	จำนวนสิ่งของที่เกณฑ์ถวาย และประโยชน์ใช้สอย
9	2399	เกณฑ์เมืองสงขลา จัดหานกกระหรอดเทศ สำหรับขังในกรุงริมพระที่นั่งดุสิตาภิรมณ์
10	2399	พระยาสงขลา(บุญสังข์) ส่งทองคำก้อนหนัก 11 ตำลึง 2 บาท 1 เฟื้อง กระเป๋าทองคำ 4 เถา เถาละ 3 ใบรวม 12 ใบและเครื่องกาไหล่ทองสำรับหนึ่งเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย
11	2399	พระราชทานไหมบวรไหมทองออกมาให้พระยาสงขลา (บุญสังข์) ทอผ้ายกทอง 7 ผืน
12	2401	เมืองสงขลาส่งเครื่องถมเกณฑ์ ไม่ปรากฏจำนวนถวาย
13	2401	บอกส่งดาบด้ามถม ฝักถมเกณฑ์สำหรับพระราชทานข้าทูลละออง 10 เล่ม และเกณฑ์ให้ทำอีก 5 เล่ม
14	2401	เกณฑ์เมืองสงขลาให้ส่งหนังแพะอย่างดี 50 ผืนสำหรับทำกลองรำมะนา(กลองแขก)
15	2402	เกณฑ์เมืองสงขลาส่งดินเกาะยอ 200 ก้อน ดินบ่อพลับ 200 ก้อน เพราะเป็นดินดีเนื้อละเอียดเหมาะสำหรับทำอั้งโล่จับเจี๋ยวและของเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ

ที่มา: หจช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2- 3 และ ร 4 ก.ห. เล่ม 1-38

จะเห็นได้ว่าสิ่งของส่วนใหญ่เป็นของเล็กๆ น้อยๆ ที่พระมหากษัตริย์ต้องพระราชประสงค์ไม่ค่อยมีราคามากนักนอกจากรายการใหญ่ๆ จำพวกกระเบื้องปูพื้น กระเบื้องมุงหลังคา อิฐ เครื่องถมและผ้ายก ซึ่งถือว่าเป็นของสำหรับชนชั้นสูงและมีราคาแพง การเกณฑ์สิ่งของเหล่านี้ทางเมืองหลวงยินยอมให้หักภาษีเป็นค่าจ้าง จึงไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่หัวเมืองมากนัก และเมื่อมาพิจารณาถึงสิ่งของที่เรียกเกณฑ์นั้นพอที่จะจัดเป็นกลุ่มได้ดังนี้

กลุ่มสัตว์มีชีวิตและผลิตภัณฑ์จากสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นลิงเผือก นกล่องลอย ไก่หงอน เนื้อลายอย่างเสือตลับ นกกระหรอดเทศ และหนังแพะ สิ่งมีชีวิตเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่ได้มีอยู่ในตัวเมืองสงขลาทั้งหมด ส่วนใหญ่จะมีแหล่งกำเนิดมาจากเมืองต่าง ๆ รอบเมืองสงขลาที่เต็มไปด้วยป่าเขา คาดว่าเมืองสงขลามีหน้าที่ในการรวบรวมสิ่งเหล่านี้มากกว่าโดยผู้ที่จะต้องไปจัดหาคือเจ้าเมือง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กรมการเมืองที่เป็นเมืองขึ้นของเมืองสงขลา ซึ่งอาจจะได้แก่หัวเมืองมลายู เมืองเทพา อันเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้และสัตว์ป่าชนิดต่างๆ

กลุ่มหัตถกรรม งานฝีมือ เช่น ผ้าสบง กันแซงตัวเปียะ ผ้ายกทอง กระเบื้องหน้าวัว เครื่องถม ซึ่งเชื่อว่าน่าจะถูกทำขึ้นภายในเมืองสงขลาเอง และอยู่ภายใต้การดูแลอย่างใกล้ชิดของเจ้าเมืองกรมการเมืองสงขลา เพราะของที่ต้องทำส่งเมืองหลวงทุกอย่างนั้นย่อมเป็นสิ่งที่มีค่ามีราคาและต้องอาศัยทักษะความชำนาญเฉพาะด้าน ช่างเหล่านี้น่าจะอยู่ภายในตัวเมืองที่เจ้าเมืองสามารถเรียกใช้ได้เสมอ และส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผู้ผลิตสินค้าที่สำคัญของเมืองด้วย ส่วนหัตถกรรมอื่นๆ ที่เป็นของใช้พื้นบ้านพื้นเมืองนั้นอาจจะเกณฑ์จากเมืองขึ้นรอบๆ เมืองสงขลา

กลุ่มสินค้าต่างประเทศ เป็นสิ่งที่เมืองหลวงต้องการโดยจะให้ทางเมืองสงขลาจัดหาให้ทางเมืองหลวงก็จะให้เมืองสงขลาหักเงินภาษีไว้เป็นค่าใช้จ่าย สำหรับของที่ให้จัดซื้อผ่านเมืองสงขลาไปนั้น น่าจะเป็นของที่เมืองสงขลามีความชำนาญในการซื้อขายและจัดหามากกว่าเมืองอื่น เช่น เหล็กฝากที่เมืองเกาะหมาก ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญในการต่อเรือ แสดงให้เห็นถึงความสามารถของเมืองสงขลาทั้งในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ และความชำนาญในการต่อเรือ

กลุ่มวัตถุดิบตามธรรมชาติ เช่น หวายหิน ดินเกาะยอ ดินบ่อพลับ สิ่งที่มีในเขตตัวเมืองสงขลาเพียงอย่างเดียวคือ ดินอย่างดีสำหรับทำเครื่องปั้นดินเผาทั้งที่บ่อพลับ และที่เกาะยอ ส่วนสิ่งของอย่างอื่นนั้นเป็นสิ่งที่ต้องจัดหารวบรวมมาจากหัวเมืองใกล้เคียงทั้งสิ้น ที่ทางเมืองหลวงต้องการดินจากเมืองสงขลานั้นเพราะดินเหนียวทั้งสองแหล่งนั้นเป็นดินเนื้อดีใช้ทำเครื่องปั้นดินเผาที่มีลักษณะสวยงามคงทน เป็นอุตสาหกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของเมืองสงขลา และเป็นของเกณฑ์ที่จะต้องนำส่งเมืองหลวงเสมอมา ทั้งในรูปของดินดิบและในรูปของผลิตภัณฑ์ที่สมบูรณ์แล้ว

ภาษีอากรต่างๆ

เมืองสงขลาจะต้องส่งภาษีอากรให้แก่รัฐบาลกลาง 6 ประเภทด้วยกัน คือ อากรรังนก อากรค่านา อากรบ่อนเบี้ย อากรเตาสุรา ภาษีฝิ่น ภาษีร้อยชักสาม และภาษีผลประโยชน์

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อากรรังนก

รังนกเป็นสินค้าที่มีค่าและหายาก จึงมีราคาแพง ความเป็นมาของอากรรังนกในเมืองสงขลามีความเกี่ยวพันกับตระกูล ณ สงขลาอย่างมาก เพราะจีนเหยี่ยง ต้นตระกูล ณ สงขลา ขอทำรังนกเกาะสี่เกาะห้าในทะเลสาบโดยจะถวายเงิน 50 ชั่งต่อปี ซึ่งนับว่าเป็นภาษีอากรที่มีความสำคัญมากที่สุดของเมืองสงขลาและเป็นกิจการที่มีส่วนทำให้ฐานะของตระกูล ณ สงขลาเจริญมั่นคงผูกขาดการทำอากรรังนกมาตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ลักษณะการทำภาษีรังนกในเมืองสงขลา คล้ายกับภาษีอื่นๆ ที่มีการประมูลกันในกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นวิธีการในสมัยการปฏิรูปการปกครองแต่ก่อนหน้านั้นอากรรักนกถูกผูกขาดโดยเจ้าเมืองเพียงผู้เดียว ผู้ที่ประมูลสูงกว่าคนอื่นก็จะได้รับการแต่งตั้งเป็นนายอากรรังนก หรือที่เรียกกันว่าเจ้าภาษี เจ้าภาษีมีสิทธิทำรังนกติดต่อกันนาน 3 ปี และจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ควบคุมเลก ซึ่งประจำอยู่ในหมู่เกาะรังนกจำนวนทั้งหมด 239 คน ที่จะคอยหมุนเวียนทำหน้าที่เก็บรังนก ฐานะความเป็นอยู่เลกพวกนี้ดีกว่าเลกทั่วๆ ไป เพราะได้รับการเอาใจใส่จากเจ้าภาษี ใครก็ตามที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีจะต้องอาศัยเลกหมู่ดังกล่าว เลกหมู่นี้จะได้รับส่วนแบ่งจากการทำรังนกเป็นจำนวนเงินที่แน่นอนตามรายการ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 6 แสดงจำนวนเลกที่ใช้ในการเก็บรังนก

ลำดับ	ตำแหน่ง	จำนวน คน	ได้รับเงินคนละ (เหรียญ)/เดือน	รวม (เหรียญ)
1	รองผู้แทนนายอากร	1	45	45
2	ผู้ตรวจการชั้นใน	4	13	52
3	นายรองผู้ตรวจการ	4	11	44
4	นายกองตระเวนชั้นนอก	6	26	156
5	ไพร่ตระเวน	40	7	280
6	คนหาฟืน	2	7	14
7	คนรักษาหอชั้นล่าง	2	7	14
8	คนรักษาหอชั้นบน	1	30	30
9	คนแทงรังนก	6	19	114

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 6 (ต่อ)

ลำดับ	ตำแหน่ง	จำนวน คน	ได้รับเงินคนละ (เหรียญ)/เดือน	รวม (เหรียญ)
10	คนเก็บรังนก	6	16	96
11	คนรักษาถ้ำรังนก	6	9	54
12	กุลีทำงานต่าง ๆ	42	7	294
รวม		**120**	**-**	**1,193 (1,988 บาท)***

ที่มา: หจช ร 5 ม 47 / 19 รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช 10 มิ.ย ร.ศ. 113 – 5 ต.ค. 129

***** อัตราการแลกเปลี่ยนในขณะนั้น 3 เหรียญต่อ 5 บาท

จำนวนเงินที่ได้รับจากการทำรังนกทั้งหมดไม่ปรากฏหลักฐาน จึงไม่สามารถทราบได้ ทราบแต่จำนวนเงินที่เป็นภาษีหรืออากรรังนก ตัวเลขที่พบครั้งแรกในปี พ.ศ. 2312 เป็นเงิน 50 ชั่ง หรือ 4,000 บาทต่อปี เจ้าภาษีซึ่งได้แก่เจ้าเมืองสงขลาจะส่งเงินภาษีในอัตราดังกล่าวมาร่วมร้อยปี ถึงตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเพิ่มขึ้นเป็น 75 ชั่ง หรือ 6,000 บาทต่อปี ในปี พ.ศ. 2426 จึงได้มีการประมูลใหม่อีกครั้ง ซึ่งปรากฏว่ามีการสู้ประมูลกันระหว่าง หลวงสวัสดิ์บุรีรมณ์ (เล็ก) บุตรพระยาสมบัติภิรมย์ (ชุ่ม) ผู้ช่วยราชการรักษาราชการเมืองสงขลา กับหลวงวิเศษภักดี(ชม)ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา หลวงสวัสดิ์บุรีรมณ์(เล็ก) ประมูลได้โดยส่งเงินภาษีปีละ 400 ชั่ง หรือ 32,000 บาทสูงกว่าเดิม 5 เท่าตัว (หจช, ร 5 ก.ห. เล่ม 40 จ.ศ. 1245 (2426) เรื่องตั้งนายอากรรังนกเมืองสงขลา) ซึ่งทำให้เกิดประเด็นในการพิจารณาว่า ก่อนปี พ.ศ. 2426 เจ้าเมืองสงขลาคงได้กำไรจากการทำอากรรังนกปีหนึ่งๆ เป็นเงินหลายหมื่นบาท เมื่อเปรียบเทียบระหว่างภาษีเดิมก่อนปี พ.ศ.2426 กับหลังจากปี พ.ศ. 2426 แล้วแตกต่างกันถึง 26,000 บาท ซึ่งเงินดังกล่าวเป็นผลประโยชน์ของเจ้าภาษีทั้งสิ้น จึงเป็นการไม่ผิดนักที่จะกล่าวว่าความมั่นคงและมั่งคั่งทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจของเจ้าเมืองสงขลาในตระกูล ณ สงขลามาจากการผูกขาดทำอากรรังนกมาเป็นเวลานานกว่าร้อยปี

จากข้อสังเกตดังกล่าวทำให้เกิดข้อสงสัยต่อไปว่าเหตุใดในระยะเวลากว่าร้อยปีที่ผ่านมานายอากรรังนกเมืองสงขลาจึงตกอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าเมืองสงขลาตลอดมา ซึ่งเป็นไปได้ว่าอากรรังนกเป็นอากรชนิดแรกที่เจ้าเมืองสงขลาได้รับพระราชทานให้เป็นนายอากรตั้งแต่ พ.ศ. 2318 ซึ่งถือเป็นสิทธิของเจ้าเมือง ดังนั้นจึงไม่มีผู้ใดคิดจะมาประมูลแข่งกับเจ้าเมืองสงขลา แต่ใน พ.ศ. 2426 นายอากรรังนกเมืองสงขลาเปลี่ยนจากเจ้าเมืองสงขลามาเป็นบุคคลอื่นๆ ซึ่งบุคคล

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อื่นที่ว่านี้ก็ไม่ใช่ใครที่ไหน แต่กลับเป็นลูกหลานในตระกูล ณ สงขลานั้นเอง ถึงแม้ว่านายอากรรังนกเมืองสงขลาจะไม่ใช่เจ้าเมืองอีกต่อไป แต่ตำแหน่งนายอากรรังนกเมืองสงขลาก็ยังอยู่คู่กับตระกูล ณ สงขลามาอีกยาวนาน ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความสามารถในการทำธุรกิจเกี่ยวกับรังนกของคนในตระกูล ณ สงขลา นอกเหนือจากนั้นการเปลี่ยนแปลงตัวผู้เป็นนายอากรรังนกเมืองสงขลาในปี พ.ศ. 2426 เกิดจากผลประโยชน์ในธุรกิจรังนก จึงทำให้มีผู้กล้าเข้ามาประมูลแข่งกับเจ้าเมืองสงขลาและให้ราคาที่สูงกว่าหลายเท่าตัว รังนกจึงเป็นแหล่งผลประโยชน์ที่สำคัญของรัฐบาลกลาง ทำให้มีการประกาศกฎระเบียบเกี่ยวกับการทำรังนกที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องตั้งนายอากรรังนกเมืองสงขลา พ.ศ. 2426

อากรค่านา

อากรค่านาเป็นรายได้ที่สำคัญของเมืองหลวงมาอย่างยาวนาน ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าจ้าอยู่หัว เมืองหลวงเคยเก็บค่านาเป็นหางข้าว โดยเก็บไร่ละ 2 ถัง และได้บังคับซื้อข้าวจากราษฎรในราคาถูกอีกไร่ละ 2 ถัง ข้าวทั้ง 4 ถังดังกล่าวราษฎรจะต้องขนไปส่งที่ฉางหลวงหรือฉางหัวเมืองตามที่เจ้าพนักงานกรมเกษตราธิการจะกำหนด ราษฎรที่เป็นชาวนาจึงได้รับความเดือดร้อนมาก มีการร้องทุกข์กล่าวโทษข้าหลวงเสนาและเจ้าพนักงานบ่อยครั้ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงยกเลิกเก็บหางข้าวค่านาและบังคับซื้อข้าวราคาถูก โปรดฯ ให้มีพระราชบัญญัติเรียกค่านาไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง เท่ากันทั้งหมดทั้งนาคู่โค (นาหว่าน) และนาน้ำฝนฟางลอย (นาดำ) (หจช, ร 4 ก.ห. เล่ม 2 จ.ศ. 1214 (2395) สารตราตั้งข้าหลวงเสนาประเมินนาหัวเมือง) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พ.ศ. 2395 ทรงมีพระราชดำริว่า นาคู่โค ต้องเสียค่านาไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง ตามตราแดงเสียเปรียบนาปักดำ หรือนาฟางลอย เพราะนาฟางลอยได้รับความเสียหายน้อยกว่าเมื่อเกิดน้ำท่วมหรือฝนแล้งนาฟางลอยก็ไม่ต้องเสียค่านา ทรงโปรดฯ ให้ลดค่านาตราแดงคู่โคเหลือเพียงไร่ละ 1 สลึง นาฟางลอยคงเก็บเท่าเดิม (หจช, ร 4 ก.ห. เล่ม 5 จ.ศ. 1215 (2396) สารตราว่าด้วยตั้งข้าหลวงเสนาประเมินนาหัวเมือง) การเสียค่านาตามกฎหมายใหม่นี้ราษฎรไม่ต้องเสียเวลาเดินทางไปยังเมืองหลวงหรือหัวเมือง เพราะเมื่อถึงระยะเก็บเกี่ยว รัฐบาลก็จะส่งข้าหลวงเสนา พร้อมด้วยเจ้าเมืองกรมการออกไปเก็บค่านาตามตำบลต่างๆ โดยทั่วถึง (หจช, ร4 ก.ห. เล่ม 5 จ.ศ. 1215 (2396) สารตราว่าด้วยตั้งข้าหลวงเสนาประเมินนาหัวเมือง) ข้าหลวงที่ออกมาประเมินเก็บค่านา ทางหัวเมืองภาคใต้มีเป็นชุดตามราชทินนาม เช่น ขุนแก้วเสนา ขุนเทพเสนา ขุนศรีมงคลเสนา อย่างไรก็ตามการตั้งข้าหลวงเสนาออกไปประเมินนาหัวเมือง มักจะเกิดปัญหาต่างๆ ตามมาเช่น การยักยอกเงินค่านา การประเมินนาไม่ทันตามกำหนด และเงินค่านาขาดค้างล่วง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

งวดล่วงปี ทำให้บางครั้งรัฐบาลกลางแต่งตั้งข้าหลวงเสนาคนใหม่ที่ซื่อสัตย์ไว้วางใจได้ไม่ทัน จึงมอบให้เจ้าเมืองแต่งกรมการที่ไว้ใจได้ออกไปประเมินนาแทน ทำให้เกิดปัญหาใหม่ตามมาอีก คือเมื่อประเมินนาเสร็จแล้วเจ้าเมืองไม่ส่งเงินค่านาให้ครบตามที่เก็บไว้รัฐบาลกลางจึงต้องมีตราออกมาเร่งค่านาบ่อยๆ ในการประเมินค่านาแต่ละครั้งรัฐบาลกลางจึงมีสารตราตั้งข้าหลวงออกมาประเมินนา และวางระเบียบปฏิบัติในการเก็บค่านาไว้รัดกุมมาก

แต่เมื่อมาพิจารณาถึงข้อมูลนาเมืองสงขลาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากตารางที่ 7 จะพบว่ามีข้อมูลจำนวนที่นา น่าจะน้อยกว่าความเป็นจริงและเงินค่านาที่เก็บได้กับจำนวนเงินค่านาที่จะต้องส่งให้เมืองหลวงนั้นมีจำนวนที่แตกต่างกันมาก ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะมาจากที่นาของเจ้าเมืองกรมการเมืองไม่ต้องจ่ายค่านา เรื่องที่นาเมืองสงขลาอาจจะมีจำนวนที่ไม่มากนักเพราะจากพงศาวดารของเมืองสงขลาเกิดภาวะขาดแคลนข้าวบริโภคถึงสองครั้งด้วยกัน จนทางเมืองหลวงต้องส่งข้าวออกมาช่วย

จำนวนนาและจำนวนเงินค่านาที่เก็บได้ในเมืองสงขลาเท่าที่ปรากฏในใบบอกเมืองสงขลาสมัยรัชกาลที่ 5 มีรายการดังนี้

ตารางที่ 7 แสดงจำนวนเงินค่านาเมืองสงขลา ปี พ.ศ. 2420 – 2430

ปี พ.ศ.	นาเจ้าเมืองกรมการและราษฎร (ไร่)	นาขึ้นวัด (ไร่)	จำนวนเงินที่ส่งรัฐบาล (บาท / สตางค์)	เงินค่านาที่เหลือ (บาท / สตางค์)
2420	13,367	71	29. 25	5,102.75
2425	19,915	116	47. 50	7,468
2426	24,174	270	80. 75	9,191.75
2428	15,685	137	53. 75	5,802
2430	12,991	37	15. 50	5,204

ที่มา: หจช. ร 5 ม 2. 12 ก / 2 ใบบอกเมืองสงขลา มิ.ย. 90 – ก.ค. 104.

เงินค่านาที่จัดเก็บถวายวัดมีอยู่ 2 แห่งคือ วัดพะโค๊ะ และวัดสทิงพระ วัดพระโค๊ะเป็นวัดเก่าแก่มีนามากกว่าวัดสทิงพระจึงได้ส่วนแบ่งเงินค่านามากกว่าเกือบเท่าตัว ดังเช่นในปี พ.ศ. 2426 เก็บเงินค่านาถวายวัดได้ 19 ตำลึง 1 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง ถวายพระครูรัตนโมฬีวัดพระโค๊ะ 13

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตำลึง 8 สลึง 1 เฟื้อง และถวายพระครูวิโนมัทศรี เจ้าอธิการวัดสทิงพระ 6 ตำลึง 10 สลึง 1 เฟื้อง (หจช, ร 5 ม 1. 12 ก/1 ใบบอกเมืองสงขลา จ.ศ. 1245)

อากรสุรา และอากรบ่อนเบี้ย

ตั้งแต่สมัยโบราณเป็นต้นมา รัฐบาลกลางพยายามที่จะควบคุมการผลิตและจำหน่ายสุราด้วยการผูกขาด ราษฎรคนใดต้องการที่จะผลิตสุราจำหน่ายต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาลเสียก่อน โดยการประมูลแข่งขันกันทั้งในกรุงเทพมหานคร และตามหัวเมืองต่างๆ ผู้ที่ประมูลได้ส่วนใหญ่เป็นคนจีน เจ้าเมืองหรือกรมการเมือง ผู้ที่ได้เป็นนายอากรสุราเมืองสงขลาคือเจ้าเมืองหรือไม่ก็เป็นคนของเจ้าเมือง เพราะไม่มีผู้ใดกล้าประมูลแข่ง ผู้ที่ประมูลอากรสุราได้ต้องมาสร้างโรงงานสำหรับผลิตสุราขึ้นจำหน่ายในเมืองสงขลาเอง และให้จำหน่ายได้เฉพาะในเขตเมืองสงขลา– จะนะเท่านั้น

สำหรับนายอากรบ่อนเบี้ยก็เช่นเดียวกัน นายอากรจะต้องมาจัดตั้งบ่อนเล่นเอง แต่บ่อนเบี้ยเมืองสงขลานายอากรจะใช้วิธีตั้งบ่อนขึ้นมาเฉพาะ แต่จะใช้วิธีอนุญาตให้จีนมีชื่อผูกช่วงไปเปิดบ่อนตามอำเภอต่างๆ โดยเสียเงินค่าอนุญาตให้แก่นายอากรอีกต่อหนึ่ง ในปี พ.ศ. 2433 จีนผูกช่วงจะเสียเงินให้แก่นายอากรตามแขวงอำเภอต่างๆ ดังนี้ กำนันที่เมืองเงิน 58 เหรียญ ที่นาเงิน 107 เหรียญ ที่วังเงิน 90 เหรียญ ที่พะวงเงิน 36 เหรียญ ที่จะทิ้งพระเงิน 32 เหรียญ ที่พะโคะเงิน 32 เหรียญ ที่ระโนดเงิน 340 เหรียญ ที่วังชิงเงิน 45 เหรียญ ที่กำแพงเพชรเงิน 40 เหรียญ ที่รัตภูมิเงิน 63 เหรียญ ที่พะตงเงิน 58 เหรียญ ที่การำเงิน 50 เหรียญ ที่พะเกิดเงิน 10 เหรียญ และที่จะนะเงิน 240 เหรียญ สำหรับบริเวณกลางเมืองสงขลาหรือกำนันที่คลัง นายอากรอนุญาตให้ราษฎรปูเสื่อเล่นที่ไหนก็ได้ตามความพอใจนายอากรทำหน้าที่เป็นเพียงผู้คอยเรียกเก็บหัวเบี้ยเท่านั้น (หจช.,ร 5 ม 2. 12 ก / 2 ใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ. 109)

จำนวนเงินอากรเตาสุราและบ่อนเบี้ยเมืองสงขลาที่จัดส่งไปยังกรุงเทพฯ ปรากฏตัวเลขครั้งแรกในปี พ.ศ. 2352 พระยาสงขลา(เถียนเจ๋ง) รับทำอากรสุราส่งปีละ 20 ชั่ง หรือ 1,600 บาท และจีนลาวรับทำอากรบ่อนเบี้ยปีละ 10 ชั่ง หรือ 800 บาท (หจช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171) หลังจากนั้นไม่ปรากฏตัวเลขเกี่ยวกับภาษีอากรทั้งสองประเภทหลายปี ปรากฏอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 4 ระหว่างปี พ.ศ. 2395 ถึงปี พ.ศ. 2409 เจ้าเมืองสงขลาเป็นผู้ประมูลทำภาษีอากรทั้งสองประเภท จึงทำให้เงินภาษีคงเดิม อากรสุราจะขึ้นลงอยู่ระหว่างปีละ 860 - 1,132 บาท อากรบ่อนเบี้ยขึ้นลงระหว่าง 1,080 – 1,086 บาท ตลอดสมัยรัชกาลที่ 4 (หจช, ร 4 ก.ห. เล่ม 1- 38)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อย่างไรก็ตาม การที่รัฐบาลเปิดให้มีการผลิตสุราและตั้งบ่อนเบี้ยขึ้นอย่างแพร่หลายในเมืองสงขลา ย่อมทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาโดยเฉพาะบ่อนเบี้ยทำให้เกิดปัญหามากกว่า ผลประโยชน์ที่เป็นเงินภาษีที่รัฐบาลได้รับมากมายหลายเท่า เพราะผลจากการเปิดบ่อนเบี้ยทำให้ชาวเมืองมั่วสุมกันเล่นพนัน และทุกแห่งที่เปิดบ่อนเบี้ยจะมีผู้ตั้งบ่อนไก่ชนควบคู่ขึ้นด้วย เพื่อจูงใจให้คนมาเล่น แตกต่างไปจากบ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯ หรือหัวเมืองฝ่ายเหนือที่มีละครเพลงไว้สำหรับก่อให้คนมาเล่นเบี้ย แต่ทางใต้โดยเฉพาะเมืองสงขลาใช้บ่อนไก่แทนละคร (หจช, ร 5 ม 47 / 14 เรื่อง ผลประโยชน์และการจัดการต่างๆ ในเมืองสงขลา พัทลุงและนคร 16 เม.ย- 20 ต.ค. 115) บ่อนเบี้ยและโรงสุรายังทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับโจรผู้ร้ายและปัญหาเกี่ยวกับหนี้สินเป็นหนี้แล้วไม่จ่ายเงิน เช่น ใน ปี พ.ศ. 2431 ถมยาบุตรพระยาสงขลา (ชุ่ม) ได้ทำเรื่องฟ้องร้องอำแดงเฟี้ยน เรื่องยืมเงินไปเล่นโปที่บ้านพระยาวิเชียรคีรี (ชม) แล้วไม่จ่ายเป็นเงิน 420 เหรียญ (หจช. ร 5 ม 2. 12 ก / 2 ใบบอกเมืองสงขลา จ.ศ. 1251) ดังนั้นในสารตราตั้งนายอากรเตาสุรา และนายอากรบ่อนเบี้ยจึงได้วางระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการทำภาษีอากรทั้งสองชนิดไว้อย่างรุนแรงมาก (ภาคผนวก ข)

จากสารตราข้างต้นที่เกี่ยวกับบ่อนเบี้ยซึ่งเป็นสารตราในสมัยรัชกาลที่ 5 และลงรายละเอียดทั้งหมดไว้ ก็เพราะว่าต้องการแสดงให้เห็นถึงวิธีการและขั้นตอนในการปฏิบัติเพื่อให้เห็นถึงสภาพของผู้คนที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ซึ่งระยะเวลาในช่วงที่ทำการศึกษากับช่วงเวลาดังกล่าวมีความแตกต่างกันไม่มากนักและส่วนใหญ่เป็นพัฒนาการที่เกิดขึ้นต่อจากช่วงเวลาที่ได้ทำการศึกษา นอกจากนั้นแล้วยังมีบันทึกของชาวต่างชาติที่แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการเล่นพนันและจำนวนเงินรายได้ที่มาจากการพนัน ซึ่งผู้ที่มีชื่อท่านหนึ่งในเรื่องของการพนันตามบันทึกดังต่อไปนี้คือ เจ้าเมืองสงขลา เนื้อหาของบันทึกที่เกี่ยวกับการพนันมีดังนี้

กล่าวกันว่าพระยาสงขลาเพิ่งจะแพ้พนันต่อกรมหมื่นสุรินทร์ (กรมหมื่นสุรินทรรักษ์) และเจ้านายในราชสำนักอื่นๆ ต้องเสียเงินแท่งไป 500 ชั่งจีน แต่ความจริงข้าพเจ้าเชื่อว่า พระยาสงขลาเสียเงินไปก็เพื่อติดสินบนข้าราชการเหล่านั้น เพื่อจะได้รับอนุญาตให้กลับบ้านเมืองของตนได้ อย่างไรก็ตามการพนันก็เป็นอบายมุขอย่างหนึ่งที่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และเสนาบดีสยามทั้งหลายเล่นกันจนติด บ่อนการพนันในกรุงเทพฯ ทำรายได้ได้มากเท่าๆ กับโรงเหล้า กล่าวคือ ได้เงินแท่งปีละ 1,500 ชั่งจีน หรือประมาณปีละ 120,000 บาท ในระหว่างเทศกาลประจำปี ก็จะมีการเปิดบ่อนฟรีสำหรับให้คนทั่วๆ ไป ทุกๆ คืน ใครใคร่เล่นมากน้อยเพียงใดก็ได้ตามความประสงค์ตลอดเวลาเทศกาล และพระคลังก็จัดงานเลี้ยงที่บ้านมีการพนันขันต่อเป็นเงินจำนวนสูงๆ ตลอดทั้งคืน” (เบอร์นี่, 12- 13)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จากข้อมูลข้างต้น เป็นการบันทึกโดยชาวต่างชาติ โดยให้รายละเอียดและทรรศนะซึ่งแตกต่างจากเอกสารของไทย แต่มีความน่าเชื่อถือและความเป็นไปได้สูง เนื่องจากหลักฐานดังกล่าวนั้นเห็นได้ว่า พระยาสงขลาเล่นพนันและการพนันนั้นก็มีจำนวนเงินพนันที่สูงมากแสดงให้เห็นว่าการพนันมีอยู่ทั่วไป และพระยาสงขลาจะต้องมีฐานะทางการเงินที่ดีมากถึงสามารถเล่นพนันในจำนวนเงินที่สูงเช่นนั้น และทั้งๆ ที่มีกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ 1 ห้ามขุนนางเข้าไปเล่นเบี้ยในบ่อนผู้เล่นจะถูกถอดเป็นไพร่ แต่การเล่นพนันดังกล่าวเล่นกันในงานเลี้ยงซึ่งคงถือว่าไม่ได้เข้าไปเล่นในบ่อนจึงไม่ผิดกฎหมาย

ภาษีกุ้งแห้ง

เป็นภาษีเก่าแก่ชนิดหนึ่งที่รัฐบาลได้รับจากเมืองสงขลา เจ้าเมืองสงขลาผูกขาดการทำภาษีกุ้งแห้งมาตลอด ส่งภาษีปีละ 5 ชั่ง หรือ 400 บาท ในปี พ.ศ. 2388 เพิ่มขึ้นเป็นปีละ 630 บาท จัดเก็บในอัตรานี้เรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. 2423 รัฐบาลกลางได้ประกาศจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นเพื่อเก็บรวบรวมภาษีประเภทต่างๆ เข้าด้วยกัน ซึ่งเรียกว่าภาษีผลประโยชน์ โดยได้รวมภาษีกุ้งแห้งเข้าไปด้วย และได้กำหนดระเบียบในการจัดเก็บไว้ดังนี้

1. ให้เจ้าภาษีเรียกภาษีกุ้งแห้งจากราษฎรลูกค้าผู้ขาย ตามที่เจ้าภาษีคนก่อนๆ เคยเรียก อย่าให้เจ้าภาษีเรียกภาษีให้เหลือเกินด้วยพิกัด ให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน

2. เมื่อเจ้าภาษีเรียกภาษีแก่ราษฎรเป็นจำนวนเงิน และสิ่งของมากน้อยเท่าใด ก็ให้เจ้าภาษีทำตั๋วฎีกาประทับตราประจำปีประจำเงิน ให้ไว้แก่ราษฎรเป็นคู่มือทุกราย เจ้าภาษีกับราษฎรจะได้ไม่วิวาททุ่มเถียงกันห้ามไม่ให้เจ้าภาษีเรียกภาษี ล่วงแขวงล่วงอำเภอเหลือเกินผิดด้วยพิกัดให้ราษฎรได้ความเดือดร้อนเป็นอันขาด (หจช, ร5ก.ห.เล่ม 42 จ.ศ. 1246 สารตรานำตั้งเจ้าภาษีผลประโยชน์เมืองสงขลา – เมืองจะนะ

กล่าวได้ว่าภาษีกุ้งแห้งเป็นภาษีที่เก็บจากสินค้าพื้นเมืองที่มีขายในเมืองสงขลา และน่าจะเป็นสินค้าที่ขึ้นชื่อมีผู้ผลิตกันมาก ซึ่งอาจจะอยู่ในลักษณะอุตสาหกรรมขนาดเล็ก ด้วยมีการทำกุ้งแห้งการค้าขายอย่างแพร่หลายภาษีชนิดนี้จึงเกิดขึ้น ระเบียบวิธีในการจัดเก็บเป็นการจัดเก็บในลักษณะไม่ซับซ้อน ไม่มีระเบียบอะไรที่ยุ่งยากหลายข้อเหมือนภาษีชนิดอื่นๆ ข้างต้น และเชื่อว่าธุรกิจการทำกุ้งแห้งหรืออาจจะรวมไปถึงธุรกิจที่เกี่ยวกับการแปรรูปอาหารทะเลจะเป็นอุตสาหกรรมที่ขึ้นชื่อมากของเมืองสงขลา และมีการดำเนินกิจกรรมที่ต่อเนื่องและยาวนานมาก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพราะในช่วงปี พ.ศ. 2425 ในงานฉลองกรุงเทพครบ 100 ปี เมืองต่างๆ ได้ส่งสิ่งของที่มีในเมืองไปแสดงที่กรุงเทพมหานคร เมืองสงขลาได้ส่งไปด้วยเช่นกัน ซึ่งในจำนวนของหลายร้อยชิ้นนั้นมีกุ้งแห้งและผลิตภัณฑ์ที่แปรรูปจากทะเลรวมอยู่ด้วยและมีการแจกแจงรายละเอียดในการซื้อขายไว้ชัดเจน

นอกจากนี้ยังมีเอกสารที่เกี่ยวกับอัตราการเก็บส่วย ราษฎรในเมืองสงขลา สมัยที่พระยาวิเชียรคีรีเป็นเจ้าเมือง ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังจากที่ทำการศึกษาแต่เป็นข้อมูลที่น่าสนใจ เป็นเรื่องเกี่ยววิธีการและรายละเอียดในการเก็บส่วยราษฎร ซึ่งมีรายละเอียดและวิธีการที่ซับซ้อนมีการจำแนกผู้ที่จะต้องจ่ายส่วยไว้อย่างละเอียด จำนวนเงินที่จะต้องเสียก็มาก คนไทยและคนไทยเชื้อสายจีนจ่ายในอัตราที่แตกต่างกัน มีการเรียกเก็บในอัตราที่เกินอัตราในการจัดเก็บ เจ้าเมืองสงขลาเก็บในอัตราหนึ่งแล้ว แม่กองในการจัดเก็บก็มีการเก็บเพิ่มอีก ทำให้ราษฎรต้องจ่ายจำนวนที่เกินพิกัดอัตราซึ่งปรากฏชัดเจนในรายงานตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.113 ของพระยาสฤษดิ์พจน์

ตารางที่ 8 อัตราเก็บส่วยรายเฉลี่ย สำหรับคนไทย แขวงเมืองสงขลา

ลำดับที่	ชนิดของคนที่เสี่ยส่วย	อัตราพระยาวิเชียรฯ		แม่กองเก็บเพิ่ม		รวมเงินที่ต้องเสีย	
		บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
1.	ขุนหมื่นคนละ	1	43		35	2	14
2.	ชายมีครัวมีทาส	1	43		35	2	14
3.	ชายมีครัวไม่มีทาส	1	43		4	1	47
4.	ชายหม้ายมีทาส	1	28		12	1	40
5.	ชายหม้ายไม่มีทาส	1	4		36	1	40
6.	หญิงหม้ายมีทาส	1	28		12	1	40
7.	หญิงหม้ายไม่มีทาส	1	4		36	1	40
8.	ชายโสด	-	52		52	1	40
9.	หญิงโสด	-	52		52	1	40
10.	ทาสในเรือนเจ้าเงิน	1	4		36	1	40

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 8 (ต่อ)

ลำดับที่	ชนิดของคนที่เสี่ยส่วย	อัตราพระยาวิเชียรฯ		แม่กองเก็บเพิ่ม		รวมเงินที่ต้องเสีย	
		บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
11.	ทาสชายหม้ายอยู่ในเรือนเจ้าเงิน	-	52		52	1	40
12.	ทาสหญิงหม้ายอยู่ในเรือนเจ้าเงิน	-	52		52	1	40
13.	ทาสนอกเรือนเจ้าเงิน	1	12		28	1	40
14.	ทาสชายหม้ายนอกเรือนเจ้าเงิน	-	58		46	1	40
15.	ทาสหญิงหม้ายนอกเรือนเจ้าเงิน	-	58		46	1	40

ที่มา: หจช ร 5 ม 2 .14 / 22 รายงานของพระยาสฤษดิ์พจน์ตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.113

ตารางที่ 9 อัตราเก็บส่วยรายเฉลี่ย บุตรหลานจีน แขวงเมืองสงขลา

ลำดับที่	ชนิดของคนที่เสี่ยส่วย	อัตราพระยาวิเชียรฯ		แม่กองเก็บเพิ่ม		รวมเงินที่ต้องเสีย	
		บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
1.	จีนมีครัวมีทาส	5	20		-	5	20
2.	จีนมีครัวไม่มีทาส	5	-		10	5	10
3.	จีนหม้ายมีทาส	4	18		-	4	18
4.	จีนหม้ายไม่มีทาส	3	22		-	3	22
5.	จีนมีครัวแต่เป็นทาส	1	55		-	1	55
6.	จีนมีครัวแต่เป็นทาสนอกเรือนเจ้าเงิน	2	31		-	2	31

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ลำดับที่	ชนิดของคนที่เสี่ยส่วย	อัตราพระยาวิเชียรฯ		แม่กองเก็บเพิ่ม		รวมเงินที่ต้องเสีย	
		บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
7.	จีนพ่อหม้ายเป็นทาสนอกเรือนเจ้าเงิน	1	20		20	1	40
8.	จีนโสด	1	55		-	1	55
9.	แม่หม้ายภรรยาจีนมีทาส	3	22		-	3	22
10.	แม่หม้ายภรรยาจีนไม่มีทาส	-	36		28	1	-
11.	แม่หม้ายภรรยาจีนเป็นทาสนอกเรือนเจ้าเงิน	-	58		46	1	40
12.	แม่หม้ายภรรยาจีนเป็นทาสอยู่ในเรือนเจ้าเงิน	-	52		-	-	52
13.	จีนโสดเป็นทาส	1	12		28	1	40
14.	จีนหม้ายเป็นทาส	1	12		28	1	40

ที่มา: หจช ร 5 ม 2 .14 / 22 รายงานของพระยาสฤษดิ์พจน์ตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.113

จากตารางที่ 8 และที่ 9 ข้างต้นได้แสดงข้อเท็จจริงบางประการที่จะชี้ให้เห็นถึงสภาพทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาได้ว่า ผู้มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจและมีรายได้สูงของเมืองสงขลา คือ กลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน ความเข้มงวดในการเก็บส่วยของเจ้าเมือง มีการระบุประเภทของราษฎรที่ต้องจ่ายส่วยไว้อย่างละเอียด ซึ่งจะสังเกตได้ว่า ผู้ที่ต้องจ่ายส่วยคือ กลุ่มที่มีครอบครัว ถ้ามีครอบครัวและมีทาสด้วยจะต้องจ่ายมากกว่ากลุ่มที่มีครอบครัวแต่ไม่มีทาส โดยรวมแล้วชาวจีนจะจ่ายมากกว่าคนไทย และคนที่มีครอบครัวมีทาสจะจ่ายมากกว่าคนโสด แสดงให้เห็นอย่างหนึ่งว่านอกจากความสามารถในการหารายได้ที่ชาวจีนดีกว่าคนไทย เกณฑ์อีกอย่างในการเรียกเก็บส่วยคือจำนวนคนในครอบครัว ถ้ามีมากเท่ากับว่ามีแรงงานในการทำกิจกรรมต่าง ๆ มากต้องจ่ายส่วยในอัตราที่มากขึ้น และเป็นการให้ความสำคัญกับผู้ชายในฐานะหัวหน้าครอบครัว ถ้าผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวตายไป ภรรยาที่เป็นหม้ายจะจ่ายส่วยในอัตราที่ต่ำลงมา และที่สำคัญคือ มีส่วย 2 อัตรา อัตราที่เจ้าเมืองเรียกเก็บและที่แม่กองเก็บเพิ่ม แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนที่ราษฎรต้อง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รับภาระที่หนักขึ้นจากการขูดรีดจากกลุ่มผู้ปกครอง อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกไม่ไว้วางใจและหวาดกลัวชนชั้นปกครองในที่สุด

บทบาทในการค้าต่างประเทศของเมืองสงขลา

เป็นการช่วยเมืองหลวงในการหารายได้ ที่สำคัญทางหนึ่ง ซึ่งบทบาทในการค้ากับต่างประเทศของเมืองสงขลามีอยู่ไม่น้อยทีเดียว โดยที่สามารถพิจารณาได้จากพื้นฐานเดิมของตระกูล ณ สงขลาที่เป็นชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพมาจาก เมืองแอมุ่ย หรือเอ้หมึง ซึ่งเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญของจีน และเป็นเมืองท่าที่สยามส่งกองเรือสำเภาออกไปค้าขายอยู่เสมอตามที่ปรากฏอยู่ในเอกสารชั้นต้นที่ได้นำเสนอไปแล้วข้างต้น ส่วนการทำอากรรังนกของตระกูล ณ สงขลา รังนกเป็นของมีค่าและหายากมากในช่วงเวลาดังกล่าว ชาติที่มีความต้องการรังนกเป็นอย่างมากในขณะนั้นคือจีน เพราะเชื่อว่าเป็นยาชูกำลัง เป็นอาหารบำรุงอย่างดี ตลาดเมืองจีนจึงเป็นแหล่งส่งออกรังนกที่สำคัญแหล่งหนึ่งในขณะนั้น นอกจากนั้นหากพิจารณาจากพงศาวดารเมืองสงขลาและรายการของบรรณาการและของถวายจากเมืองสงขลานั้น จะเห็นได้ว่ามีสิ่งของจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งของนำเข้ามาจากเมืองจีน และภายในเมืองสงขลาเองมีตุ๊กตาจีนอยู่หลายแหล่งด้วยกัน แหล่งหนึ่งที่พบมากคือบริเวณวัดมัชฌิมาวาส หรือวัดกลาง วัดประจำเมืองสงขลามีทั้งตัวตุ๊กตาจีน ของตกแต่งที่ทำจากหินจากเมืองจีน วัตถุโบราณต่าง ๆ ที่ค้นพบภายในเมืองสงขลาและตั้งจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัดสงขลา อาทิ เครื่องถ้วยชาม บานประตูหน้าต่าง เครื่องประดับตกแต่งอาคารที่ทำจากไม้ เครื่องประดับตกแต่งอาคารที่ทำจากหิน เป็นสิ่งของที่นำเข้าจากเมืองจีนทั้งสิ้น

ความชำนาญในการต่อเรือสำเภาของเมืองสงขลา ในประวัติของพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) ในพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้กล่าวถึงว่าพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) เป็นผู้ที่ชำนาญการค้าขาย และได้ต่อสำเภาเพื่อการค้าในสมัยของท่านถึง 3 ลำ จากการศึกษาของ วราภรณ์ ทินานนท์ เรื่องการค้าสำเภาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากหลักฐานชั้นต้นที่นำมาเสนอนั้นผู้มีบทบาทสำคัญคนหนึ่งในการดูแลสำเภาหลวง และมีการกล่าวถึงในเอกสารชั้นต้นนั้นคือเจ้าเมืองสงขลา และที่สำคัญที่สุดคือเรื่องการหาตัวบุคคลไปทำหน้าที่ตีราคาสินค้าในการส่งสำเภาไปขายยังเมืองจีน ทางเมืองหลวงยังต้องเรียกใช้ตัวชาวจีนที่ทำงานกับพระยาสงขลาไปช่วยในการตีราคาสินค้าให้ จีนคนดังกล่าวคือ จีนจังเซง ซึ่งเนื้อหาในเอกสารชั้นต้นนั้นได้กล่าวไว้แล้วในข้างต้น องค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้ทำให้พอที่จะมองเห็นถึง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สภาพและบทบาทของเมืองสงขลาในการทำหน้าที่ติดต่อค้าขายกับต่างประเทศได้เป็นอย่างดี ทั้งการค้าส่วนตัวของเจ้าเมืองสงขลาเอง หรือบทบาทการค้าของหลวงให้กับเมืองหลวง แต่บางครั้งแทนที่จะทุ่มเทให้กับการค้าต่างประเทศของหลวง เจ้าเมืองสงขลาก็มุ่งแต่ทำการค้าของตนเองเสียมากกว่า เมื่อเทียบกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว เจ้าเมืองสงขลาจึงมักได้รับการตำหนิจากเมืองหลวงเช่นกันตามที่กล่าวอ้างไว้แล้วข้างต้นว่า

"...พระยานครทำการกว้างขวาง ชักเอากำปั่นเข้ามารับช้างได้ถึง 2-3 ลำ แล้วเมืองแขกทั้งปวงก็ชอบพอนับถือกันเป็นผู้ใหญ่ได้ พระยาสงขลา ทำราชการคับแคบหากว้างขวางเหมือนเมืองนครไม่ ทำเป็นเสียแต่ลูกค้าฝ่ายเดียว..." (หจช, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 10 จ.ศ.1174)

ผลประโยชน์ของเจ้าเมืองกรมการเมือง

ผลประโยชน์ของเจ้าเมืองกรมการเมือง เป็นตัวชี้วัดที่จะแสดงให้เห็นถึงสภาพทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดีอีกส่วนหนึ่งด้วย เพราะผลประโยชน์ต่างเหล่านี้เกิดขึ้นจากกิจกรรมของประชาชนแทบทั้งสิ้น เจ้าเมืองสงขลาได้รับผลประโยชน์จากการปฏิบัติงานในฐานะที่เป็นเจ้าเมืองหลายประเภทด้วยกัน ผลประโยชน์ส่วนใหญ่เป็นผลประโยชน์ที่ได้รับพระราชทาน หรือได้รับอนุญาตจากรัฐบาลกลางให้จัดเก็บเป็นผลประโยชน์เจ้าเมืองหรือกรมการเมือง มีส่วนน้อยที่เป็นผลประโยชน์จากการลงทุนหรือดำเนินกิจการต่างๆ ของเจ้าเมือง เจ้าเมืองมีผลประโยชน์ประเภทต่างๆ ดังนี้

1. จากการผูกขาดอากรบางชนิด เช่น อากรรังนก ภาษีกุ้งแห้ง บ่อนเบี้ย เตาสุรา และภาษีฝิ่น ซึ่งบางชนิดทำเฉพาะช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น เช่น บ่อนเบี้ย เตาสุรา และภาษีฝิ่น

2. จากส่วนแบ่งของส่วยและภาษีอากร ที่ทางรัฐบาลพระราชทานให้แก่เจ้าเมืองกรมการเมือง เอาใจใส่ในราชการดังกล่าว เช่น อากรค่านา ส่วยแทนกระดาน และเงินผูกปี้จีน

3. จากการออกใบอนุญาตในกิจกรรมบางอย่าง เช่น หนังสือเดินทาง ตั๋วโค กระบือ ใบอนุญาตนำสัตว์จำพวกโคกระบือ แพะ แกะ เป็ดไก่ ออกจากเมืองสงขลารวมทั้งเงินพินัยศาล

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

4. จากส่วย และภาษี ในบริเวณหัวเมืองขึ้น รวมทั้งจะนะ และบริเวณเจ็ดหัวเมือง (หจช , ร 5 ม 47/ 14 เรื่องผลประโยชน์ และการจัดการต่างๆ ในเมืองสงขลา พัทลุง และนคร)

5. แรงงานไพร่สมในหัวเมือง ที่ทางฝ่ายรัฐบาลกลางแบ่งให้เจ้าเมืองกรมการใช้ราชการต่าง ๆ ทั้งเป็นราชการหัวเมือง และกิจกรรมส่วนตัวของเจ้าเมืองกรมการด้วย จำนวนสองส่วนในสามส่วนของไพร่สมทั้งหมดในหัวเมือง (หจช ,ร 5 ม 47/ 18 เรื่องราชการต่าง ๆ ฝ่ายหัวเมืองปักษ์ใต้)

6. จากการลงทุนกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นกิจการส่วนตัวของเจ้าเมือง ได้แก่ การค้า การทำ นา ทำสวน

อย่างไรก็ตามรายได้จากรายการดังกล่าวเป็นรายได้ระยะที่เมืองสงขลาได้เจริญเต็มที่แล้ว โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4 – 5 ก่อนหน้านั้นเมืองสงขลามีรายได้ตามรายการข้างต้นเพียงบางประเภทก่อน แล้วค่อย ๆ ได้รับเพิ่มขึ้นจนกระทั่งเต็มที่ มีรายได้บางอย่างที่มีส่วนสำคัญทำให้ตระกูล ณ สงขลามั่งคั่งร่ำรวยมีฐานะมั่นคง เช่น รายได้จากการผูกขาดทำอากรรังนก เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2438 พระวิจิตวรสาสน์ (ปั้น สุขุม) ข้าหลวงพิเศษเมืองสงขลาได้สำรวจผลประโยชน์ของเจ้าเมืองสงขลา เพื่อทำรายงานไปยังกระทรวงมหาดไทยปรากฏว่าปีหนึ่งๆ เจ้าเมืองสงขลามีรายได้ประมาณ 35,909 บาทดังรายการต่อไปนี้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 10 แสดงรายได้เจ้าเมืองสงขลาในปีพ.ศ. 2438

ลำดับที่	รายการผลประโยชน์ที่เจ้าเมืองสงขลาได้รับพระราชทาน	จำนวนเงิน (บาท)
1.	จากส่วยแทนกระดานเมืองสงขลา	13,180
2.	หนังสือเบิกร่องเรือ	333
3.	หนังสือเดินทาง	478
4.	ใบรวมโคกระบือ	144
5.	ตั๋วโคกระบือออกจากเมือง	2,286
6.	ค่าตรวจโค กระบือ แพะ แกะ เป็ด ไก่	1,903
7.	ภาษีร้อยชักสาม	166
8.	เงินพินัย	363
9.	ภาษีผลประโยชน์	1,598
10.	เงินผูกปี้จีน	270
11.	ค่าสวนเจ้าเมือง ข้าหลวง	2,431
12.	ส่วยแทนกระดานที่กะลาพอ และจะแหน่	274
13.	ส่วยแทนกระดานที่หนองจิก และยีหริ่ง	1,119
14.	อากรบ่อนเบี้ยเมืองตานี	500
15.	ส่วยแทนหวายเมืองยะลา	866
16.	ภาษีฝิ่น อาการบ่อนเบี้ยเมืองยะลา	666
17.	ส่วยแทนกระดานเมืองจะนะ	4,333
18.	ส่วยยางไม้เมืองยะลา	166
19.	ค่าขนอนตำบลท่าสาบ เมืองยะลา	333
20.	ค่าเช่าเหมืองดีบุกเมืองยะลา	4,500
รวม		**35,909**

ที่มา: หจช ร 5 ม 47/ 14 เรื่องผลประโยชน์ และการจัดการต่างๆ ในเมืองสงขลา พัทลุงและนคร (2439)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ถ้าพิจารณาดูรายการรายได้ของเจ้าเมืองสงขลาจากตารางที่ 10 แล้ว จะพบว่าเป็นรายได้ในฐานะที่รับราชการเป็นเจ้าเมืองเท่านั้น ในรายงานของพระยาสฤษดิ์พจน์ ได้กล่าวถึงผลประโยชน์ทั้งหมด ที่เจ้าเมืองสงขลาได้รับซึ่งรวมทั้งผลประโยชน์ที่ได้รับพระราชทานจากรัฐบาลกลางที่กล่าวแล้วข้างต้นกับผลประโยชน์ที่ได้รับจากการดำเนินกิจการอื่นๆ ด้วยดังนี้

1. สรรพอาหารทั้งปวง และสิ่งใช้สอย ถ้าเป็นของมีในพื้นบ้านเมืองแล้วไม่ต้องซื้อมา

2. เงินพินัยจากคดีที่เกิดในโรงศาล

3. ผลประโยชน์ในส่วยรายเฉลี่ย(เดิมเรียกว่าส่วยแทนกระดาน) ซึ่งเก็บอย่างแรง และบังคับให้ราษฎรเสียเพิ่มตามความต้องการเป็นครั้งคราว

4. เป็นผู้ทำภาษีอากรทั้งปวง ในพื้นบ้านเมือง

5. ทำการค้าระหว่างสงขลากับกรุงเทพฯ และสเตรทเสตเติลเมนท์

6. มีที่นา และที่สวนมากมายไม่ต้องเสียค่าที่ดิน เวลาทำไร่นาก็อาศัยแรงราษฎร

7. เกณฑ์ไพร่ในเมืองสงขลาใช้งานส่วนตัวได้ไม่ต้องเสียค่าจ้าง

8. เงินสิบลดค่านาในเมืองสงขลา

9. ส่วนแบ่งค่าธรรมเนียมที่เก็บจากโรงศาล

10. สิ่งของที่ทำโดยแรงนักโทษ

11. ค่าตลาดและค่าเช่าที่ดินในบริเวณเมืองสงขลา (หจช, ร 5 ม 2 14/ 22 รายงานพระยาสฤษดิ์ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จากการประเมินรายได้ทั้งหมดของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ในรายงานฉบับเดียวกันกล่าวว่า ปีหนึ่งๆ พระยาวิเชียรคีรี (ชม) มีรายได้ไม่ต่ำกว่า 50,000 บาท มีทรัพย์สมบัติอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 10,000 ชั่ง หรือ 800,000 บาท เงินจำนวน 50,000 บาท ถ้าเทียบกับเงินปัจจุบันคงจะเป็นจำนวนเพียงเล็กน้อย แต่ถ้าเทียบกับงบประมาณแผ่นดินในปีพ.ศ. 2438 ซึ่งมีจำนวน 18,075,000 บาท (อัญชลี สุสายัณห์, 2524 อ้างถึง หจช,ร.5.1/20 งบประมาณแผ่นดินศก 122)คงเป็นจำนวนเงินไม่ใช่น้อย เพราะมีจำนวนถึงร้อยละ 0.27 ของงบประมาณแผ่นดิน และเปรียบเทียบกับรายได้ทั้งหมดของเมืองสงขลาจำนวนประมาณ 172,794 บาท จะมีจำนวนถึงร้อยละ 28 ของรายได้ทั้งหมดของเมืองสงขลา ดั้งนั้นฐานะทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาจึงมั่นคง และสามารถรักษาอำนาจทางการเมืองมาได้ตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีผลประโยชน์ในเมืองสงขลาหลายอย่างที่ควรจะตกเป็นผลประโยชน์แผ่นดิน แต่เจ้าเมืองสงขลาได้รับพระราชทานเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว เช่น ส่วยรายเฉลี่ยและผลประโยชน์ที่ได้จากหัวเมืองทั้งเจ็ด จึงทำให้ในเรื่องผลประโยชน์ของเจ้าเมืองสงขลากลายเป็นปัญหาติดขัดที่รัฐบาลกลางต้องคิดมากเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังปรากฏในข้อความในรายงานของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดี กระทรวงมหาดไทยตรวจราชการหัวเมืองภาคใต้ในปี พ.ศ. 2439 ว่า

ในเรื่องภาษีอากรผลประโยชน์เมืองสงขลาที่จะจัดทำนุบำรุงขึ้นดังกราบทูลมานี้ มีปัญหาเห็นด้วยเกล้าว่า ควรจะพิจารณาข้อหนึ่งกล่าวคือ ผลประโยชน์ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองซึ่งเคยได้รับพระราชทานอยู่ทุกวันนี้ และจะได้รับพระราชทานต่อไปข้างหน้า ผลประโยชน์ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาได้รับพระราชทานมาแต่ก่อนโดยรัฐบาลอนุญาตนั้นมีอยู่หลายอย่าง มีตัวอย่างซึ่งจะยกขึ้นได้คือ ส่วยรายเฉลี่ยอย่างหนึ่ง ส่วยรายเฉลี่ยนี้เก็บจากพลเมืองทั้งไทยและจีน แต่เดิมเก็บอย่างหัวเมืองฝ่ายเหนือ กล่าวคือส่งเข้ามากรุงเทพฯ ตามจำนวนเงินที่เก็บได้มากบ้างน้อยบ้าง และติดคั่งค้างอยู่ตามเจ้าหมู่นายกองบ้าง ภายหลังมีตราราชสีห์มอบส่วยนี้ เหมาในผู้สำเร็จราชการเมือง มีกำหนดให้ส่งเข้ามากรุงเทพฯ ปีละเท่านั้น ถ้าเก็บได้ไม่ถึงเท่านั้นเป็นพ้นในผู้สำเร็จราชการเมืองจะต้องส่งให้ครบตามจำนวน ผู้สำเร็จราชการเมืองได้อำนาจดังนี้ ออกไปจัดเก็บได้กำไรปีหนึ่ง ประมาณ 120 ชั่ง สืบต่อมาหลายชั่วผู้สำเร็จราชการเมืองจนทุกวันนี้

ผลประโยชน์ในผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ซึ่งจะยกเป็นตัวอย่างได้อีกจำนวนหนึ่งคือ ผลประโยชน์ที่ได้รับจากหัวเมืองแขกทั้งเจ็ดมีเงินภาษีอากร ซึ่งผู้ว่าราชการเมืองแขกทั้งเจ็ดแบ่งส่วนให้ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาเป็นธรรมเนียมมาแต่เดิม ผลประโยชน์ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาได้ในทางเหล่านี้ประมาณปีละ 300 ชั่ง ได้มาตั้งแต่ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาแต่ก่อนๆ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จนกระทั่งพระยาวิเชียรคีรีคนนี้ก็ได้รับพระราชทานเป็นผลประโยชน์อยู่จนทุกวันนี้..." (หจช, ร 5 ม 2 14/ 74 เสนาบดีมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้)

ในปี พ.ศ. 2439 รัฐบาลต้องการจะโอนผลประโยชน์ต่างๆ ในเมืองสงขลาเป็นผลประโยชน์แผ่นดิน พระราชทานเงินเดือนให้แก่เจ้าเมือง ทางฝ่ายรัฐบาลพบว่าเจ้าเมืองสงขลาได้รับผลประโยชน์ในตำแหน่งเจ้าเมืองสูงมาก ถ้าลดลงมาเป็นเงินเดือนในอัตราที่ต่ำลงจากผลประโยชน์เดิม ก็จะเป็นการลดผลประโยชน์ของเจ้าเมืองสงขลาลงโดยไม่มีเหตุ ถ้าเอาผลประโยชน์ที่เคยได้ตั้งเป็นเกณฑ์พระราชทานเงินเดือนให้เท่ากัน เงินเดือนก็จะสูงกว่าเงินเดือนของผู้ว่าราชการเมืองอื่นๆ มาก ในที่สุดรัฐบาลกลางต้องใช้วิธีการประนีประนอม คือให้เจ้าเมืองสงขลาได้รับเงินเดือนเท่ากับเจ้าเมืองอื่นๆ แต่แบ่งส่วนผลประโยชน์ที่รัฐบาลเก็บได้ จากเมืองสงขลาอีกจำนวนหนึ่งมอบให้แก่เจ้าเมืองสงขลา (หจช, ร 5 ม 2 14/ 74 เสนาบดีมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้) ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการประนีประนอมที่ดีที่สุด ต่างฝ่ายต่างก็ไม่ได้เสียกันมากนัก เป็นข้อยืนยันถึงความสามารถของชนชั้นผู้ปกครองไทย ตั้งแต่อดีตมาจนกระทั่งปัจจุบันว่า "เป็นนักประนีประนอมที่สามารถ" แม้ว่าจะมีปัจจัยต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในการที่จะต้องมีการประนีประนอมก็ตาม แต่ถ้ามองในลักษณะของความผูกพันตามระบบราชการบรรณาการ จะเห็นว่ามีลักษณะที่ไม่ต่างกัน เจ้าเมืองอยู่บนสุด อาจจะไม่ใช่ผู้ขูดรีดหรือครอบครองส่วนเกินในการผลิตเสียทีเดียว และอาจจะเป็นเจ้าของกิจการด้วย เพราะการเรียกเก็บภาษีในจำนวนที่มากถ้าเมือง ประชากรในเมืองและระบบเศรษฐกิจของเมืองไม่สมบรูณ์จริงระบบทุกอย่างก็ยากที่ดำรงอยู่ได้

บทบาททางสังคมของเมืองสงขลา

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะและโครงสร้างทางสังคมของเมืองสงขลาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นสังคมที่มีความหลากหลายของกลุ่มคนซึ่งมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน กลุ่มคนหรือกลุ่มวัฒนธรรมเหล่านี้ประกอบด้วย กลุ่มวัฒนธรรมจีน กลุ่มวัฒนธรรมมุสลิม และกลุ่มวัฒนธรรมพุทธศาสนา ในการออกชื่อเรียกขานกลุ่มคนเหล่านี้แม้แต่หลักฐานที่เป็นเอกสารทางราชการไม่ว่าจะเป็นสารตรา หนังสือราชการ และพงศาวดารเมืองสงขลาเองก็ตาม มีการกล่าวถึงราษฎรในเมืองสงขลา ทั้งสามกลุ่มวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้นว่า พวกจีน พวกไทย และพวกแขก เช่นในข้อความจากพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับเจ้าพระยาวิเชียรคีรีศรีสมุทร (บุญสังข์) ความว่า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

"...พระสงขลากราบทูลลามาเมืองสงขลาขึ้นอยู่บ้านแหลมสน พระสงขลานอกราชการขึ้นอยู่บ้านหัวเขา พวกจีนไทยแขกเมืองสงขลาเข้าหาพระสงขลาทั้งสิ้น..." (กรมศิลปากร, 2538: 265)

และจากศิลาจารึกบริเวณคลองสำโรง ซึ่งจารึกขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการกล่าวถึงคนทั้งสามกลุ่มไว้ว่า

"...จึงชักชวนวงศาคณาญาติข้าราชการ บ้านชาวไทย จีน แขก ที่มีศรัทธา ได้โมทนาบริจาคธนทรัพย์ ไว้สำหรับจะใช้จ่าย ประมวลได้ประมาณสองพันสามร้อยสิบสองเหรียญ 3 สลึง..." (สุชาติ รัตนปราการ, 2528: 12-25)

จากเนื้อหาที่แสดงในข้างต้นนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและการดำรงอยู่ของคนแต่ละกลุ่มที่จะต้องกล่าวถึงแยกเป็นกลุ่มๆ ไป ไม่ได้กล่าวรวมในลักษณะทั่วไปว่าเป็นประชากรเมืองสงขลา กลุ่มคนแต่ละกลุ่มที่กล่าวถึงนั้น ส่วนหนึ่งแสดงเอกลักษณ์ให้เห็นอยู่แล้วในลักษณะของชื่อกลุ่มที่ใช้เรียกขานกัน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มจีน กลุ่มไทย กลุ่มแขกหรือกลุ่มมุสลิมตามลักษณะทางวัฒนธรรมที่กลุ่มคนเหล่านั้นยึดถือปฏิบัติกันอยู่เป็นประจำ แต่ถ้าจะกล่าวให้ชัดเจนลงไปอีกกลุ่มคนจีนในเมืองสงขลานั้น ไม่ได้หมายความเฉพาะกลุ่มคนที่มาจากเมืองจีนเท่านั้นแต่รวมไปถึงลูกหลานที่เกิดในเมืองสงขลาและคนที่เข้าไปร่วมวัฒนธรรมเช่นเดียวกับชาวจีน มีความเชื่อและวิถีชีวิตที่บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของการเป็นชาวจีน เป็นการเรียกโดยยึดถือตามวัฒนธรรมความเชื่อและความเป็นอยู่มากกว่าที่จะเน้นหลักไปทางเชื้อชาติหรือสัญชาติของบุคคล ซึ่งจะอยู่ในลักษณะเดียวกันกับการเรียกขานกลุ่มแขกหรือกลุ่มมุสลิม อันหมายถึงกลุ่มคนที่ใช้ชีวิตตามความเชื่อของศาสนาอิสลาม และกลุ่มไทยก็คือกลุ่มที่ใช้ชีวิตตามความเชื่อทางศาสนาพุทธ โดยที่ไม่ได้หมายถึงประชากรของประเทศไทย อย่างความหมายในปัจจุบัน เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่มีชื่อของประเทศไทยเกิดขึ้น จะมีอยู่บ้างก็คือคำว่า ไท หรือ ไทย ที่หมายถึงการเป็นอิสระแก่ตัวไม่ได้หมายถึงชื่อที่ใช้เรียกขานประเทศและประชากร ส่วนชื่อเรียกขานที่ใช้กันในอดีตนั้นทั้งที่ต่างชาติออกชื่อเรียกขาน และใช้ชื่อแทนตัวเองนั้นจะใช้คำว่า สยาม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ซึ่งหากพิจารณาถึงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลาที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 นั้น ก็จะเป็นสิ่งที่ยืนยันได้อย่างชัดเจนถึงความหลากหลายของกลุ่มประชากรในเมืองสงขลา ความหลากหลายของกลุ่มประชากรในเมืองสงขลานั้น ประชากรแต่ละกลุ่มไม่ได้ ดำรงอยู่เพียงเพื่อว่ามีกลุ่มของพวกเขาเหล่านั้นอยู่ในเมืองสงขลาด้วยเท่านั้น คนกลุ่มต่างๆ ในเมืองสงขลาไม่ว่าจะเป็น กลุ่มชาวมุสลิม กลุ่มชาวจีน และกลุ่มชาวพุทธ ต่างมีบทบาทสำคัญต่อเมืองสงขลามาแล้วทั้งสิ้น ที่สมัยหนึ่งในระยะเริ่มแรกของเมืองสงขลาถูกก่อตั้งและพัฒนาขึ้นมาด้วยบทบาทการนำของกลุ่มชาวมุสลิม ในระยะต่อมากลุ่มชาวพุทธก็เข้ามามีบทบาทนำในทางการเมืองแทนที่กลุ่มชาวมุสลิมที่หมดบทบาทไปจากสงครามระหว่างเมืองสงขลากับอยุธยาในปี พ.ศ.2223 และหลังจากนั้นเมื่อเหตุการณ์ต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปกลุ่มชาวจีนก็เข้ามามีบทบาทสำคัญในทางการเมืองที่มีผลต่อการพัฒนาเมืองสงขลาในระยะต่อมา เป็นการเข้ามามีบทบาทต่อเมืองสงขลาของทั้งสามกลุ่มอย่างต่อเนื่องกัน ในจุดนี้อาจกล่าวได้ว่าเมืองสงขลาถูกก่อตั้งขึ้นและพัฒนามาได้โดยกลุ่มคนถึงสามกลุ่ม ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงของคนทั้งสามกลุ่ม โดยที่นำเสนอในรูปแบบของตารางเปรียบเทียบโดยสังเขปอันจะหยิบยกลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์บางประการเพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ขอกลุ่มต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งรายละเอียดบางอย่างไม่ได้กล่าวถึงลึกลงไปในส่วนที่เกี่ยวข้อง (สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์,2548) เพียงแต่นำคำสำคัญบางส่วนมาเท่านั้น ซึ่งพอที่จะแสดงให้เห็นได้ดังนี้

ตารางที่ 11 ลักษณะโดยสังเขปของกลุ่มคนในวัฒนธรรม จีน พุทธ มุสลิม

ลักษณะ	จีน	พุทธ	มุสลิม
ลักษณะทางกายภาพ	ผิวขาว/ลักษณะชาวจีนในปัจจุบัน/ คงลักษณะเดิมไว้เพราะส่วนใหญ่คนจีนจะแต่งงานในกลุ่มเดียวกันส่วนน้อยที่จะแต่งงานกับกลุ่มอื่นๆ	ผิวดำแดง/ ลักษณะคนใต้ในปัจจุบัน	ผิวดำแดง/ คล้ายชาวอาหรับ/ลักษณะของมุสลิมในปัจจุบัน
	ลักษณะทางกายภาพของคนทั้งสามกลุ่มนั้นบางส่วนมีความแตกต่างกันพอที่จะแยกแยะได้อย่างชัดเจนว่าเป็นกลุ่มใด		

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 11 (ต่อ)

ลักษณะ	จีน	พุทธ	มุสลิม
ศาสนา/ความเชื่อ	ขงจื้อ/เทพต่าง ๆ	พุทธศาสนา	ศาสนาอิสลาม
วิถีชีวิต	การไว้เทพเจ้าในเทศกาลต่าง ๆ /การถือศีลกินเจ/ไม่ทานเนื้อวัว	ศีล/เข้าวัดวันพระ/	การละหมาด/การถือศีลอด/การจารึกแสวงบุญที่เมกกะ/ไม่รับประทานเนื้อหมู/ไม่เลี้ยงสุนัข
ภาษา	จีน	ไทย	มลายู
การแต่งกาย	เครื่องแต่งกายเอกมีลักษณ์คล้ายกับในเมืองจีน	เสื้อผ้าที่หาได้ทั่วไป	เสื้อผ้าทั่วไป/ข้อกำหนดทางศาสนา/การคลุมผมของผู้หญิง
สถานที่สำคัญ	ศาลเจ้า/ที่บ้านจะมีศาลและหิ้งบูชา/สุสาน	วัด/สถานที่สำคัญตามความเชื่อ/หิ้งบุชาที่บ้าน/ป่าช้า	มัสยิด/กุโบร์
	เมื่อพิจารณาในส่วนของความเชื่อทั้งสามกลุ่มแล้วแต่ละกลุ่มจะมีลักษณะเฉพาะด้านที่แตกต่างกันออกไป โดยที่กลุ่มไทยพุทธสามารถปรับตัวเข้ากับกลุ่มต่างๆได้ง่ายกว่ากลุ่มอื่น ๆ จะปรับตัวเข้าหากัน		
อาชีพที่อยู่อาศัย	ส่วนใหญ่ค้าขายในเมือง	ส่วนใหญ่เกษตรกรรมชานเมือง	ส่วนใหญ่ประมงชายทะเล/ปากน้ำ

ประชากรเมืองสงขลา: ความเชื่อและวิถีชีวิต

วัฒนธรรมกลุ่มชาวพุทธ

กลุ่มชาวพุทธ หมายถึง กลุ่มคนที่นับถือพุทธศาสนาเป็นกลุ่มคนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่บริเวณนี้มาแต่เดิม รอบๆ เมืองสงขลาทั้งแหลมสนและ ที่บ่อยาง ประกอบอาชีพเกษตรกรรม บางส่วนประกอบอาชีพประมง ค้าขาย ทำสวนผลไม้ที่เกาะยอ มีความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งสถานที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมคือ วัด วัดในตัวเมืองสงขลามีวัดถึง 20 วัด เป็นวัดที่อยู่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ภายในกำแพงเมืองสงขลาซึ่งมีพื้นที่ประมาณหนึ่งตารางกิโลเมตรมีวัดถึง 6 วัด คือ วัดโพธิ์ปฐมาวาส วัดมัชฌิมาวาส วัดดอนแย้ วัดเลียบ วัดยางทอง วัดดอนรัก ส่วนอีก 14 วัด อยู่นอกกำแพงเมือง คือ วัดแจ้ง วัดชัยมงคล วัดตีนเมรุ วัดไทรงาม วัดเพชรมงคล วัดโรงวาส วัดสระเกศ วัดหัวป้อมใน วัดหัวป้อมนอก วัดอุทัย วัดศาลาหัวยาง วัดแหลมทราย วัดนาถม และวัดชายน้ำ การที่ในตัวเมืองสงขลามีวัดมากมายหลายวัดนั้นนอกจากจะเป็นเครื่องแสดงถึงความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาแล้วยังเป็นดัชนีชี้วัดที่สำคัญอันที่จะแสดงให้เห็นถึง ความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง การอยู่ดีกินดีของราษฎรที่สามารถจะอุปภัมภ์บำรุงศาสนาได้

วัดที่สำคัญที่สุดในเมืองสงขลาคือ วัดกลาง ซึ่งเป็นวัดที่เก่าแก่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ผู้สร้างวัดคือ นางศรีจันทร์ เมื่อครั้งที่ย้ายเมืองสงขลามาอยู่ที่ตำบลบ่อยางในปี พ.ศ. 2385 วัดนี้ได้รับการยกฐานะให้มีความสำคัญ โดยใช้เป็นสถานที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาทุกปี และใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น สวดชยันโตต้นไม้ทองเงินก่อนที่จะนำส่งไปยังกรุงเทพฯ เดิมวัดนี้เรียกว่าวัดยายศรีจันทร์ แต่ชาวบ้านมักจะเรียกว่า วัดกลาง เพราะตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างวัดดอนแย้กับวัดโพธิ์ปฐมาวาส ต่อมาในปี พ.ศ. 2431 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อครั้งเป็นที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เสด็จประพาสเมืองสงขลา ทรงเปลี่ยนเป็นชื่อ วัดมัชฌิมาวาส ครั้นถึงปี พ.ศ. 2460 ได้รับการยกฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร นับเป็นพระอารามหลวงแห่งเดียวในจังหวัดสงขลา

วัฒนธรรมกลุ่มชาวจีน

เป็นกลุ่มคนที่อพยพจากเมืองจีนมาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลาหรืออาจจะถือกำเนิดที่เมืองสงขลาโดยมีรูปร่างหน้าตาเป็นชาวจีนและมีวิถีชีวิตตามความเชื่อในลัทธิขงจื๊อ โดยตั้งบ้านเรือนรวมตัวอยู่กันอย่างหนาแน่นในบริเวณที่เป็นย่านการค้าของเมืองสงขลา เพื่อสะดวกในการประกอบกิจกรรมทางการค้า กลุ่มคนจีนตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นย่านการค้า ซึ่งได้แก่อาณาบริเวณถนนนครนอกและถนนนครใน ในปัจจุบันกลุ่มคนจีนมักจะสร้างที่อยู่อาศัยมีลักษณะเป็นตึกทรงจีนเรียงอยู่เป็นแถวตลอดสองฟากถนน ส่วนการประกอบอาชีพของกลุ่มคนจีนโดยส่วนใหญ่มักจะประกอบการค้า แต่มีอยู่บ้างที่ประกอบอาชีพทำประมง เกษตรกรรม และทำกระเบื้อง อิฐ เครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงของเมืองสงขลา โดยมีโรงจับเจี๋ยวตั้งอยู่ริมน้ำห่างจากกำแพงเมืองไปทางใต้ประมาณ 20 เส้น ล้วนแต่ปั้นกระเบื้อง ปั้นอิฐอย่างละเอียดอย่างดี เพราะมีดินเหนียวเนื้อละเอียด นอกจากนั้นยังมีบริเวณที่มี

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ชื่อเสียงในการปั้นหม้อ ปั้นอิฐ และปั้นกระเบื้องก็คือที่บ่อพลับ เช่น กระเบื้องมุงหลังคา จับเจี๋ยว กระโถน กระถาง (หจช.ร.5ม.2.12ก / 1. ใบบอกเมืองสงขลาเรื่องรายการสิ่งของที่ส่งมาร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพฯครบรอบ 100 ปี)

สำหรับคนจีนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเกาะยอมักจะประกอบอาชีพตั้งโรงปั้น – เผาหม้อไห โอ่งต่างๆ บริเวณหัวแหลมทิศเหนือจากวัดแหลมภอ ส่วนที่จะทิ้งพระมีการปั้นเครื่องปั้นดินเผาประเภทต่าง ๆ เช่น เผลง กะลอม หม้อข้าว หม้อแกง สวดนึ่งข้าว เป็นต้น โดยที่วิถีชีวิตของชาวจีนจะผูกพันอยู่กับความเชื่อตามลัทธิขงจื๊อ นอกจากนี้ชาวจีนมีวันสำคัญที่จะต้องทำพิธีกรรมตามความเชื่ออยู่มากในแต่ละเดือน โดยมีสถานที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้อยู่ที่ศาลเจ้าภายในเมืองสงขลามีศาลเจ้าที่สำคัญๆ อยู่หลายแห่งด้วยกัน มีสามแห่งซึ่งตั้งอยู่บนถนนนางงามในปัจจุบัน ศาลเจ้าทั้งสามแห่งคือ ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ถือว่าสำคัญที่สุดและเป็นศูนย์กลางของเมือง สร้างภายหลังจากที่ได้มีการฝังเสาหลักเมือง ศาลเจ้าล่ำเล้งเตียนหรือศาลเจ้าพ่อกวนอู สร้างขึ้นภายหลังศาลเจ้าพ่อหลักเมือง 37 ปี และศาลเจ้าตั้งเซ้งอ๋อง ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด แต่ได้รับการยืนยันว่ารูปเทพเจ้าตั้งเซ้งอ๋องที่ประดิษฐานอยู่ในศาลนี้ถูกนำมาจากเมืองจีนพร้อมๆ กับการอพยพของชาวจีนในเมืองสงขลา

นอกจากนี้ยังมีศาลเจ้าที่ ถนนหนองจิก คือศาลเจ้าปุนเถ้ากั๋ง ไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างขึ้นมาในสมัยใดแต่สันนิษฐานว่าก่อน พ.ศ. 2427 เพราะปรากฏว่ามีศาลเจ้านี้อยู่แล้วเมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชเสด็จเมืองสงขลา และได้ทรงบันทึกไว้ว่า “...ที่หลังตลาดนั้นมีศาลเจ้าเทพารักษ์จีนหลังหนึ่งเป็นตึกทำนองจีนชั้นเดียว เป็นศาลปุนเถ้ากั๋ง...” (สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพงศ์วงศ์วรเดช, 2504: 61)

ส่วนที่ถนนยะลาเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าโป้อันเตียน สร้างขึ้นมาในระยะเวลาเดียวกันกับศาลเจ้าปุนเถ้ากั๋ง นอกจากนี้ยังมีศาลเจ้าปุนเถ้ากั๋ง ที่สำโรงเพื่อคุ้มครองผู้เดินทาง

วัฒนธรรมกลุ่มมุสลิม

เป็นกลุ่มคนไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม ส่วนมากตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มบริเวณบ้านบ่อพลับหรือที่เรียกว่า “บ้านบน” ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของย่านชุมชนการค้าขายของกลุ่มชาวจีน กลุ่มคนแขกส่วนมากประกอบอาชีพประมง และมีอยู่บ้างที่ประกอบอาชีพค้าขาย นอกจากนั้นยังอยู่กันอย่าง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หนาแน่นที่ฝั่งแหลมสนบริเวณตั้งแต่ตำบลใต้บ้านเจ้าเมืองไปจนถึงช่องเขาเขียว (สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพงศ์วงศ์วรเดช, 2504: 69) ซึ่งคนเหล่านี้ไม่ได้ย้ายมาอยู่ที่เมืองสงขลาบ่อยาง โดยกลุ่มที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองสงขลาที่บ่อยาง ได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณกำแพงเมืองทางทิศใต้ โดยได้เรียกบริเวณนั้นว่าบ้านบนเช่นเดียวกัน มีสถานที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา คือ มัสยิดบ้านบน หรือ มัสยิดอุสาสนอิสลามสร้างเสร็จเรียบร้อยในสมัยรัชกาลที่3 ปี พ.ศ.2390 โดยนายช่างที่ก่อสร้างเป็นนายช่างจากกรุงเทพมหานคร และเป็นผู้ที่ได้ก่อสร้างอุโบสถวัดมัชชิมาวาส ซึ่งมัสยิดหลังนี้มีความแปลกกว่ามัสยิดอื่นๆ ตรงที่ช่างที่ก่อสร้างเป็นช่างที่สร้างวัด สร้างโบสถ์ วิหาร ลักษณะของมัสยิดที่ออกมาจึงมีลักษณะคล้ายศาลาที่ปรากฏอยู่ตามวัดต่างๆ มากกว่า แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงตรัสถามว่าคือสถานที่ใด เมื่อคราวที่เสด็จประพาสเมืองสงขลาในปี พ.ศ. 2402 ดังที่ปรากฏในพงศาวดารว่า “ ถึงโรงสุเหร่าตรัสถามว่านี่โรงอะไร กราบทูลว่ากฎีมลายู” (กรมศิลปากร, 2538: 302-303) แสดงให้เห็นว่ามัสยิดบ้านบน มีสถาปัตยกรรมที่แปลกตาอาจทำให้คนที่ไม่คุ้นเคยไม่คิดว่าเป็นมัสยิด ศาสนสถานที่สำคัญของศาสนาอิสลาม หรืออาจจะมองอีกมุมหนึ่งถึงความกลมกลืนทางวัฒนธรรมทางสถาปัตยกรรมที่มีการยอมรับกันนำมาใช้ซึ่งกันและกัน

สำหรับกลุ่มคนทั้งสามกลุ่มในเมืองสงขลาที่กล่าวถึงแล้วนั้น หากพิจารณากันเพียงผิวเผินอาจจะคิดได้ว่ากลุ่มคนจีนซึ่งอยู่นอกเหนือระบบไพร่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย น่าจะเป็นฐานหลักสำคัญในการเรียกเก็บภาษีจากรัฐบาล ส่วนกลุ่มอื่นๆ ทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิม ซึ่งเป็นประชากรที่ติดอยู่ในระบบไพร่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร น่าจะเป็นผู้ที่ต้องจ่ายภาษีให้รัฐบาลน้อยกว่ากลุ่มชาวจีนมาก แต่จากข้อมูลอัตราการเก็บส่วยรายเฉลี่ยภายในเมืองสงขลาจากรายงานการตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.130 ของพระยาสฤษดิ์พจน์ ซึ่งนำเสนอแล้วในตารางที่ 8 และตารางที่ 9

ถึงแม้ว่ารายงานตรวจราชการฉบับนี้เป็นการตรวจราชการที่เกิดขึ้นภายหลังระยะเวลาที่ทำการศึกษาหลายปี แต่ข้อมูลที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปได้ว่ามีการจัดเก็บส่วยรายเฉลี่ยในลักษณะดังกล่าวมาอย่างช้านานแล้ว ซึ่งจากข้อมูลในตารางจะเห็นได้ว่า อัตราส่วยรายเฉลี่ยระหว่างชาวจีนและไทย (รวมทั้งกลุ่มมุสลิมด้วย) นั้นมีอัตราที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ในระดับราษฎรทั่วไป คือ พวกชาย/หญิง โสด ชาย/หญิงที่มีครอบครัว พวกทาส ซึ่งมีทั้งคนไทยและจีน ต้องจ่ายส่วยรายเฉลี่ยในอัตราที่ใกล้เคียงกันคือ ประมาณ 1 บาท 40 อัฐ แต่มีชาวจีนอยู่สี่กลุ่มที่ต้องจ่ายส่วยรายเฉลี่ยในอัตราที่มากกว่ากลุ่มต่าง ๆ ถึงเกือบสามเท่าตัว กลุ่มต่าง ๆ เหล่านั้น ได้แก่ จีนมีครัวมีทาส จีนมีครัว

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ไม่มีทาส จีนหม้ายมีทาส จีนหม้ายไม่มีทาส จะต้องจ่ายส่วยรายเฉลี่ยสูงที่สุด คือ จีนมีครัวมีทาส จะต้องเสียภาษีสูงถึง 5 บาท 20 อัฐ จีนมีครัวไม่มีทาส 5 บาท 10 อัฐ จีนหม้ายมีทาส 4 บาท 18 อัฐ จีนหม้ายไม่มีทาส 3 บาท 22 อัฐ

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าถ้าเป็นคนจีน และอยู่อาศัยกันหลายคนจะต้องจ่ายส่วยรายเฉลี่ยมากกว่าอาศัยอยู่คนเดียว ซึ่งเป็นไปในลักษณะเดียวกับอัตราไทย ในอัตราไทยคนที่มีครอบครัวจะต้องจ่ายส่วยรายเฉลี่ยมากกว่าคนที่ไม่มีครอบครัวเช่นกัน ต่างกันเพียงแต่จำนวนเงินเท่านั้น น่าจะเป็นไปได้ว่าเกณฑ์ในการพิจารณาเก็บส่วยรายเฉลี่ยอยู่ที่จำนวนคนในครอบครัว โดยเฉพาะถ้าเป็นจีน ถ้าคนในครอบครัวมีมากจะต้องจ่ายส่วยรายเฉลี่ยมากตามไปด้วย โดยการที่มีจำนวนคนในครอบครัวมากจะทำให้สามารถที่จะกิจการงานต่างๆ ได้มากมีรายได้ที่มากกว่า ซึ่งเป็นแนวคิดพื้นฐานของระบบศักดินา และจากข้อมูลขั้นต้นแสดงว่าพลเมืองสงขลา จะต้องมีรายได้ที่พอสมควร เพราะจะต้องจ่ายภาษีหลายส่วนด้วยกันให้กับรัฐบาลกลาง ส่วนส่วยรายเฉลี่ยหรือส่วยสรรพเหตุ เป็นเพียงเงินภาษีที่เจ้าเมืองเรียกเก็บซึ่งถือเป็นส่วนเล็กๆ เท่านั้น เมื่อเทียบกับส่วยแทนกระดาน ซึ่งเป็นเงินที่ต้องจ่ายให้รัฐแทนไม้กระดานที่ต้องส่งให้รัฐ และส่วยทองบุตรจีน ซึ่งเป็นเงินที่บุตรหลานของชาวจีนที่เกิดในเมืองสงขลาต้องจ่ายให้กับรัฐ

อัตราส่วยเฉลี่ยเมืองสงขลาเป็นการสะท้อนรายได้ขั้นต่ำๆ ที่ทุกคนต้องมี เช่น ถ้าเป็นจีนมีครอบครัว ก็จะต้องจ่ายส่วยทองบุตรจีน 7 บาท ส่วยตามลักษณะอาชีพอีกส่วนหนึ่ง และส่วยรายเฉลี่ย อีก 5 บาท 20 อัฐ รวมเงินที่จะต้องจ่ายส่วยไม่ต่ำกว่าปีละ 12 บาท 20 อัฐ ถ้าเป็นราษฎรที่ไม่ได้เป็นจีน จะต้อยจ่าย 7 บาท ในส่วนของส่วยแทนกระดาน หรือส่วยสรรพเหตุแล้วแต่ใครสังกัดเลกหมู่ใด ส่วยตามลักษณะอาชีพอีกส่วนหนึ่ง และส่วยรายเฉลี่ย อีก 2 บาท 14 อัฐ รวมเงินที่จะต้องจ่ายส่วยไม่ต่ำกว่าปีละ 9 บาท 14 อัฐ ซึ่งเป็นจำนวนเงินที่ไม่น้อย และอีกประการหนึ่งเมื่อพิจารณาดูจากสภาพบ้านเมืองและตลาดเมืองสงขลาเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองสงขลานั้น สภาพตลาดที่ครึกครื้น มีสินค้าจำหน่ายหลายอย่าง ซึ่งบางอย่างไม่มีขายในกรุงเทพฯ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลา ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ผู้คนทำมาหากินได้อย่างสะดวก ปัญหาความขัดแย้งการแย่งชิงกันจึงไม่เกิดขึ้น เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้กลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันถึงสามกลุ่มสามารถที่จะอยู่ร่วมตัวกันได้อย่างปกติสุข

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กลุ่มคนทั้งสามกลุ่มนี้ต่างก็พึ่งพาอาศัยและติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันโดยผ่านทางด้านการค้าที่มีคนจีนเป็นตัวเชื่อมประสาน เพราะคนแต่ละกลุ่มต่างมีความเชี่ยวชาญต่างกัน คือ คนไทยเด่นด้านการทำนา ทำไร่ คนจีนเด่นทางด้านการค้า และคนมุสลิมเด่นทางด้านการประมง และได้มีการติดต่อไปมาค้าขายระหว่างเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนและบ่อยางกันมาโดยตลอด แม้ว่าจะย้ายศูนย์กลางของเมืองสงขลามายังตำบลบ่อยางแล้วก็ตาม ส่วนที่จะแสดงให้เห็นถึงการยอมรับกันและอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติบนพื้นฐานของการเสนอจุดร่วมสงวนจุดต่างที่สำคัญคือจากพงศาวดารเมืองสงขลา ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองสงขลาในปี พ.ศ.2402 ขณะที่พระองค์เสด็จทอดพระเนตรภายในเมืองสงขลา ว่า

"ข้ามตะพานคลองขวางมาถึงน่าวัดดอนแย้ ตรัสถามว่าพระครูหมีอยู่นีฤา แล้วเสด็จมาถึงน่า**วัดมัชฌิมาวาศ** ทรงทอดพระเนตรดูพระอุโบสถแล้วตรัสว่าช่อฟ้าดูไม่ได้ ให้ช่างกรุงมาแก้เสียใหม่ ถึงโรงสุเหร่าตรัสถามว่านี่โรงอะไร กราบทูลว่า**กฎีมลายู** แล้วเสด็จเลี้ยวลงทางตลาดใหญ่ ตรัสว่าตึกร้านบ้านตลาดค้าขายสนุกสนาน พวกชาวบ้านชาวเมืองตั้งโตกบูชาประกวดขันกันแข็งแรง เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรดูสองข้างทางถึงศาล**เจ้ามาจ่อ** ตรัสถามพระนายศรีสรรเพธว่าโรงอะไร กราบทูลว่าโรงศาลเจ้ามาจ่อ" (กรมศิลปากร, 2538: 302-303)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จผ่านศาสนสถานที่สำคัญของทั้งสามศาสนาซึ่งอยู่ในบริเวณที่ใกล้กันมาก แสดงว่าคนทั้งสามกลุ่มอยู่ร่วมกันได้โดยที่ยอมรับซึ่งกันละกัน การอยู่ร่วมกันของคนทั้งสามกลุ่มนั้นได้แสดงให้เห็นจากอีกเหตุการณ์หนึ่งคือการร่วมงานทำบุญที่มรหุ่ม ซึ่งเป็นที่ฝังศพของสุลตานสุไลมาน เป็นการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวมุสลิม โดยที่ปรากฏอยู่ในบันทึกของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพงศ์วงศ์วรเดช เมื่อคราวที่เสด็จเมืองสงขลาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

> ... ถึงฤดูเทศกาลเดือน 10 พวก แขกพร้อมกันทำบุญสมะยังที่มรหุ่มนั้น ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาต้องเป็นธุระช่วยการนี้ด้วยเป็นอันมาก ผู้สำเร็จราชการต้องออกเงินแจกให้กับโต๊ะต่วนที่มาทำพิธีนี้ คนละครึ่งเหรียญ 50 คน และต้องล้มสัตว์ 4 เท้า 2 เท้า บูชาเลี้ยงแขกนี้ด้วยในเทศกาลนี้ ฝ่ายไทยผู้สำเร็จราชการกรมการต้องมีการทำบุญเหมือนกัน ได้ปลูกโรงที่ริมหาดทรายตรงปลายถนนนี้ นิมนตร์พระสงฆ์ 50 รูป มาถวายจังหันแล้วพากันก่อพระเจดีย์ทราย และเลี้ยงดูกันบางที่ก็มีการฉลองมีละคร งิ้ว เป็นต้น..." (สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพงศ์วงศ์วรเดช,2504. 56)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

และนอกเหนือไปจากนั้นภายในเมืองสงขลายังมีหลักฐานที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุอีกหลายชิ้น อันเป็นเครื่องยืนยันถึงความสัมพันธ์ของคนทั้งสามกลุ่มที่มีต่อกันและบทบาทความสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลสำคัญอย่างมากในการพัฒนาเมืองสงขลาในทุกๆ ด้าน โบราณวัตถุและโบราณสถานต่างๆ ที่เป็นเครื่องแสดงถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนสามกลุ่มในเมืองสงขลานั้นบางส่วนเสื่อมสลายและสูญหายไปตามกาลเวลา บางส่วนขาดการดูแลละเลยไม่ให้คุณค่า ทำให้มองดูแล้วดูเหมือนจะไร้ค่า ไร้ความสำคัญ หรือบางส่วนก็ให้ความสำคัญที่ผิดเพี้ยนไปจากวัตถุประสงค์ดั้งเดิมของสิ่งเหล่านั้น ทำให้ความเข้าใจที่มีต่อประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปจากความเป็นจริงที่เกิดขึ้น แต่หลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุบางชิ้นในเมืองสงขลาไม่ต้องประสพชะตากรรมเช่นนั้น เพราะบางส่วนได้รับการศึกษาค้นคว้าไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนโดยนักวิชาการผู้รักษ์และให้ความสำคัญกับท้องถิ่น โดยที่ปัจจุบันน้อยคนจะเข้าใจและกล่าวถึงข้อมูลในส่วนนี้ ซึ่งได้แก่

ศิลาจารึก สามภาษาที่สำโรง

ปัจจุบันตั้งอยู่ในบริเวณโรงพยาบาลจิตเวชสงขลาราชนครินทร์ ริมถนนไทรบุรี ใกล้สามแยกสำโรง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา มีศาลเทพารักษ์ ในศาลมีศิลาจารึก สามหลัก จารึกเป็นภาษาไทย 1 หลัก ภาษาจีน 1 หลัก และจารึกด้วยอักษรยาวี เป็นภาษามาเลย์ 1 หลัก ศิลาที่ใช้จารึกเป็นหินแกรนิต ขนาดประมาณ กว้าง 75 เซนติเมตร สูง 150 เซนติเมตร หนา 15 เซนติเมตร สาระสำคัญของทั้งสามภาษาตรงกัน

ศิลาจารึกที่เป็นภาษาไทยบอกศักราชไว้ว่า จารึกขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2388 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บอกสาเหตุการจารึกไว้ว่า พระสุนทรานุรักษ์ (บุญสังข์) ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา คิดจะบำเพ็ญกุศลสร้างสาธารณประโยชน์ คือสร้างถนน บ่อน้ำ และสะพานข้ามคลองสำโรง จึงได้นำความขึ้นกราบเรียนพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) เมื่อได้รับความเห็นชอบแล้ว ได้ชักชวนข้าราชการและชาวเมืองสงขลา ทั้งพุทธ จีน และมุสลิม ร่วมกันบริจาคทรัพย์ได้รวมกัน 2,312 เหรียญ 3 สลึง ให้ช่างจัดการก่อสร้างสิ่งดังกล่าวจนเสร็จเรียบร้อย แล้วจึงทำการฉลองเป็นการใหญ่และได้ทำศิลาจารึกไว้เป็นอนุสรณ์

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลาจารึกหลักที่จารึกด้วยภาษาไทยมีเนื้อความว่า

...ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้วสองพันสามร้อยแปดสิบแปดพระวสา สุขปักษ์วันเสาร์ เดือนสิบ ขึ้นแปดค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก พระสุนทรานุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา มีอนุสรณ์เจตนาเป็นมหากุศลพร้อม โสภณญาณสัมปะยุติจิตต์คิดถึงพุทโธวาทว่า บุคคลเป็นนักปราชญ์อาจรู้ซึ่งประโยชน์สองประการ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันอย่างหนึ่ง รู้ประโยชน์อันพึงจะได้ผลในภพเบื้องหน้าเป็นที่สอง จึงร้องเรียกว่านักปราชญ์ เมื่อนมัสการถึงพระพุทธโอวาทฉะนี้แล้ว เพราะเจตนาปรารถนาต่อการทำทานทำกุศล คือถนนและบ่อน้ำ สะพานข้ามคลอง ศาลาสำนักนี้ ศาลเทพารักษ์เป็นห้าประการ ให้มีความสุขเป็นทาแก่สมณชีพราหมณ์ ประชาชน กุลบุตรเป็นต้น ถึงสัตว์เดียรัจฉาน จะได้ดับร้อนรำคาญอันบังเกิดในกายแลจิตต์แห่งมหาชน อนึ่งจะเป็นที่เจริญกุศลสิ้นกาล ข้าพเจ้าจึงนำเอาเรื่องความทำสะพานศิลาข้ามคลองขึ้นกราบเรียน ฯพณฯ พระยาวิเชียรคีรีศรีสมุทรวิสุทธิศักดามหาสงครามรามภักดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ เจ้าคุณเมืองสงขลา ก็เลื่อมใสยอมอนุโมทนา จึงชักชวนวงศาคณาญาติข้าราชการ บ้านชาวไทย จีน แขก ที่มีศรัทธา ได้โมทนาบริจาคธนทรัพย์ ไว้สำหรับจะใช้จ่าย ประมวลได้ประมาณสองพันสามร้อยสิบสองเหรียญ 3 สลึง ครั้งถึงวันพุธ เดือนยี่ ขึ้นแปดค่ำ ปีมะเสง สัปตศก มรรคนายกจัดแจงการก่อสะพานพื้นศิลา ...ข้างทักษิณศาลเทพยดา ไว้บูชาแขก จีน ไทย...โรงทาน แขก จีน ไทย หญิงชายไซร้สิ้นด้วยกัน หมื่นแปดพันสี่ร้อยห้าสิบหกไว้ในศาล ให้มีการมหรสพสีสรรคครบทุกสิ่งสรรพ์... (สุชาติ รัตนปราการ, 2528: 12-25)

จากเนื้อหาในศิลาจารึก แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในประเด็นดังต่อไปนี้

1. ความสำคัญของคนทั้งสามกลุ่มที่ผู้ปกครองให้ความสำคัญ ชักชวนให้มาร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ ซึ่งเมื่องานสาธารณะประโยชน์ที่ทำเสร็จสิ้นด้วยดี ก็ไม่ลืมที่จะกล่าวถึงสิ่งที่กลุ่มคนทั้งสามกลุ่มได้ทำไว้ ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนจากตัวศิลาจารึก ที่จารึกไว้ทั้งสามภาษาด้วยเนื้อหาที่เหมือนกัน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2. ความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลของคนทั้งสามกลุ่มที่ร่วมมือกันถึงแม้ว่าจะเป็นงานสาธารณะประโยชน์ที่ทุกคนจะได้ใช้ร่วมกันก็ตามที่ทั้งสามกลุ่มร่วมมือกันก่อสร้างสิ่งต่างๆ จนสำเร็จ หรือแม้กระทั่งกิจกรรมฉลองความสำเร็จในงานที่เกิดขึ้นคนทั้งสามกลุ่มก็ยังให้ความร่วมมือกันอย่างเต็มที่ ทั้งที่เอกลักษณ์และความแตกต่างระหว่างกลุ่มน่าจะเป็นอุปสรรคต่อปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น

3. ผู้ปกครองมีความสามารถชักจูงกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันถึง 3 กลุ่มให้มาร่วมทำกิจกรรมด้วยกันได้ ซึ่งส่วนหนึ่งเหมือนที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่าคนทั้ง 3 กลุ่ม มีความสัมพันธ์ในทางเศรษฐกิจอย่างแน่นแฟ้น กลุ่มพุทธและมุสลิมส่วนใหญ่เป็นผู้ผลิตกลุ่มชาวจีนเป็นพ่อค้าคนกลาง การพบปะติดต่อกันทำให้เกิดความสัมพันธ์ขึ้นอย่างหนึ่ง อีกทั้งผู้ปกครองเมืองสงขลาในขณะนั้นเป็นคนจีน การประสานงานของคนทั้งสามกลุ่มจึงเป็นเรื่องที่ง่ายในการชักชวนเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ ด้วยกัน

ภาพที่ 1 มัสยิดอุสาสนอิสลาม มัสยิดประจำเมืองสงขลา
ที่มา: สิทธิพร ศรีผ่อง (2554)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ภาพที่ 2 ศาลาการเปรียญในวัดมัชฌิมาวาส
ที่มา: สิทธิพร ศรีผ่อง (2554)

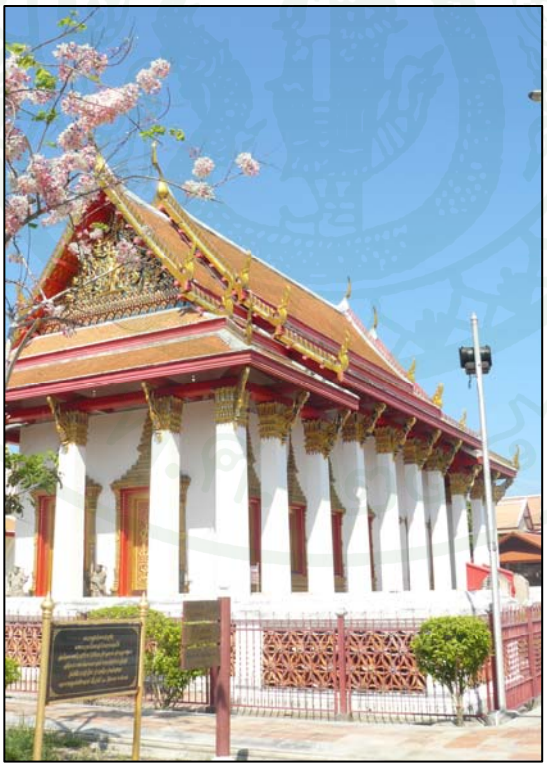

ภาพที่ 3 อุโบสถ์วัดมัชฌิมาวาส
ที่มา: สิทธิพร ศรีผ่อง (2554)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

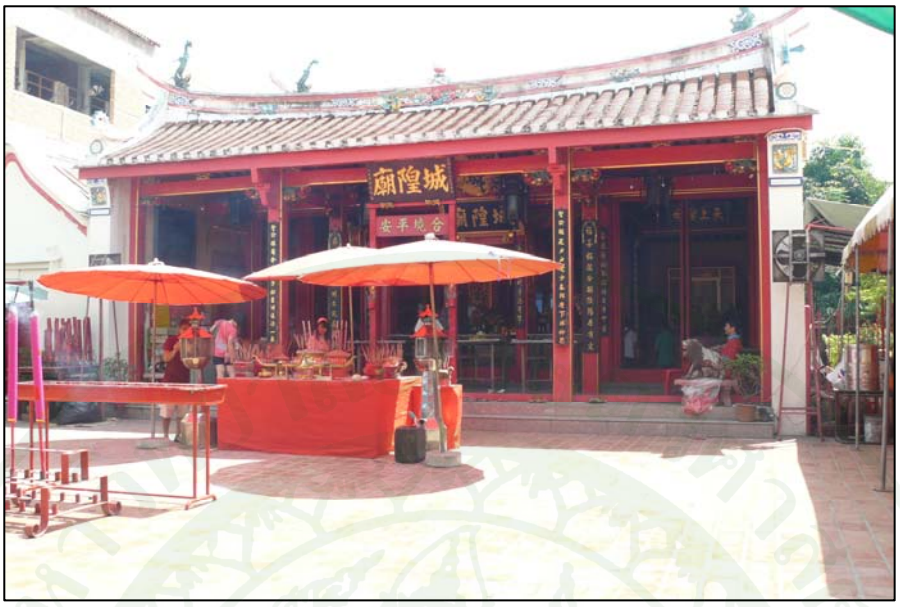

ภาพที่ 4 ศาลหลักเมืองสงขลา
ที่มา: สิทธิพร ศรีผ่อง (2554)

ลักษณะของเงินตราที่ใช้ในเมืองสงขลา

เรื่องเกี่ยวกับเงินตราที่ใช้ในเมืองสงขลานั้นเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ของคนกลุ่มต่างๆ ในเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดี โดยเปรียบเทียบกับเมืองอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งเอกสารที่บันทึกเกี่ยวกับการใช้เงินเหรียญของหัวเมืองต่างๆ ทางภาคใต้ที่แสดงให้เห็นภาพอย่างชัดเจนคือ พระนิพนธ์ของสมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังสีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เรื่องชีวิวัฒน์เที่ยวในที่ต่างๆ พระองค์ทรงแต่งในลักษณะเป็นรายงานการเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ ทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีวอก พ.ศ.2427 ในบทพระนิพนธ์ ได้กล่าวถึงสภาพของผู้คน บ้านเมือง ตลาดการค้า เงินตราของท้องถิ่นต่าง ๆ ดังนี้

> ...ที่เกาะสมุย ใช้เบี้ยดีบุกกงสีใช้สอยแลกเปลี่ยนของ เบี้ยนั้นกลมเจาะรูกลางกลมศูนย์กลางนิ้วกึ่งกับกระเบียดน้อยรูกลางกว้างกระเบียดใหญ่ มี 2อย่าง อย่างหนึ่งหน้าหนึ่ง มีอักษรไทยว่า อาลีกงสี 10 อันก้อน หน้าหนึ่งเป็นอักษรจีน 4 ตัว เป็นอักษรจีนตรากด 2 ตัว อีกอย่างมีหนังสือจีน 4 ตัว ทั้งสองข้าง เบี้ยอย่างนี้ใช้ 10 อันก้อน 4 ก้อนเป็น 1 บาท ...

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

...จำนวนเงินตราที่ใช้ในเมืองสงขลานี้ เป็นเงินเหรียญแมกซิกัน และใช้เบี้ยตะกั่วเป็นรูกลาง ที่เก็บไว้ได้มีอยู่ 6 ชนิด กลมคล้ายแปะจีน กว้างสูญไส้ 2 นิ้ว ย่อมกระเบียดน้อย รูกลางกว้าง สูญไส้กึ่งนิ้วบ้าง ไม่กึ่งนิ้วบ้าง กึ่งนิ้วกระเบียดน้อยบ้าง อย่างหนึ่ง หน้าหนึ่งมีอักษรไทย ข้างบนว่า สง ข้างล่างว่า ขลา มีอักษรแขกอยู่ 2 ข้าง ด้านหนึ่งมีอักษรจีน 4 ตัว อย่างหนึ่ง เหมือนกัน แต่อักษรเล็กอย่างหนึ่ง หน้าหนึ่งข้างบนมีอักษรไทยว่า สงขลา ข้างล่างว่าศักราช 1241 มีอักษรแขกอยู่ 2 ข้าง ด้านหนึ่งมีอักษรจีน 4 ตัว อย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่เปลี่ยนศักราช 1242 อย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่อักษรเล็ก อย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่เปลี่ยนศักราช 1243 ราคาเบี้ย 120 เป็นก้อน 5 ก้อน เป็นโขก 2 โขก เป็นเหรียญแมกซิกัน เงินบาทก็ใช้ได้เหมือนกันแต่ไม่ใคร่จะมีเงินบาทและอัฐใช้...

...จำนวนเงินที่ใช้ในเมืองนครนี้ ใช้เงินบาทอัฐก็ได้ ใช้เงินเหรียญแมกซิกัน ใช้เงินรูเปีย ซึ่งชาวเมืองเรียกว่า ยำไป ก็ได้ และมีเบี้ยตะกั่วใช้สำหรับเมือง รูปกลม มีรูกลางเป็นเหลี่ยมสองอย่าง อย่างหนึ่งกลมสองนิ้ว รูกลางกว้างระเบียดใหญ่ มีอักษรจีนสี่หน้าทั้งสองข้างข้างหนึ่งมีอักษรจีนตรากดอีก 2 ตัว อย่างนี้ใช้กันสิบอันก้อน สามอันเป็นยำไป หกก้อนครึ่งเป็นเหรียญแมกซิกัน อย่างหนึ่งกว้างกลมนิ้วกึ่งกระเบียดน้อย กว้างกระเบียดใหญ่หน้าหนึ่งมีอักษรจีน 4 ตัว และอักษรเป็นตรากด 3 ตัว หน้าหนึ่งเป็นอักษรแขก 2 ตัว ใช้กันสองอันเป็นเบี้ยอันใหญ่หนึ่ง ยี่สิบอันเป็นก้อน...

...จำนวนเงินที่ใช้ในเมืองกาญจนดิฐ ใช้เงินบาทอัฐก็ได้ ใช้เงินเหรียญแมกซิกันก็ได้เงินยำไปที่เรียกว่ารูเปียก็ใช้ได้ ในเมืองใช้เบี้ยดีบุกเป็นเบี้ยแทนอัฐ เป็นรูปกลมมีรูกลางคล้ายแปะจีน กว้างกลมนิ้ว 1 กับ 3 กระเบียดใหญ่ รูกลางกว้างกระเบียดเล็ก หน้าหนึ่งมีอักษรไทยเป็น 4 มุม แยกอักษรเป็น 4 ทิศ อ่านว่า กาญจนดิฐ หน้าหนึ่งมีอักษรจีน 4 ตัว และมีอักษรตีกดประจำอีก 2 ตัว ใช้ 10 อัน เป็นก้อน 3 อัน เป็นยำไป 6 ก้อนเป็นเหรียญแมกซิกัน... (สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพงศ์วงศ์วรเดช, 2504)

จากเนื้อหาในข้างต้นจะเห็นได้ว่าทุกเมืองที่กล่าวถึงมีการใช้เงินเหรียญที่จารึกอักษรจีนทุกเมือง ซึ่งเป็นเงินเหรียญที่ทำขึ้นใช้เองภายในเมืองหรือในกลุ่มธุรกิจ และที่เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองกาญจนดิฐ มีการใช้เงินเหรียญของชาติอื่นๆ ด้วย คือใช้ทั้งเหรียญแมกซิกันและเงินเหรียญรูเปีย แต่เงินบาทและอัฐซึ่งเป็นสกุลเงินตราของรัฐบาลในขณะนั้นไม่ค่อยเป็นที่นิยมใช้เท่าใดนัก เหตุที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นไปได้ว่า เมืองต่างๆ เหล่านี้รวมทั้งเมืองสงขลาด้วย เป็นเมือง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ท่าการค้าที่สำคัญ มีพ่อค้าและนักเดินทางแวะเวียนเข้ามาติดต่อค้าขายอย่างไม่ขาดสาย ทำให้เงินตราสกุลต่างๆ เข้ามาหมุนเวียนอยู่ในเศรษฐกิจของเมืองต่างๆ ข้างต้นเป็นอย่างมาก

และนอกเหนือจากนั้นจะเห็นได้ว่ามีอยู่สองเมืองคือ ที่เมืองนครศรีธรรมราชและที่เมืองสงขลานอกจากภายในเงินเหรียญที่จารึกเป็นภาษาจีนแล้วยังมีการจารึกเป็นภาษามลายูอีกภาษาหนึ่งบนเงินเหรียญ แต่สำหรับเงินเหรียญที่ใช้ในเมืองสงขลาพิเศษกว่าเมืองอื่นๆ ตรงที่มีการใช้เงินเหรียญที่มีการจารึกภาษาถึงสามภาษาไว้บนเงินเหรียญ ทั้งภาษาจีน ภาษาไทย และภาษามลายู จากการศึกษาของคุณเพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ สันนิษฐานว่าน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว โดยพิจารณาได้จากอักษรที่ปรากฏอยู่บนตัวเงินเหรียญมีอักษรยาวีปรากฏ ซึ่งในสมัยอยุธยา เจ้าเมืองที่ปกครองเมืองสงขลามีเชื้อสายมลายู ได้ปกครองเมืองมาช้านานเป็นเวลากว่า 40 ปี ย่อมได้รับอิทธิพลจากพวกมุสลิมได้ ส่วนตัวหนังสือจีนที่ปรากฏนั้นสันนิษฐานว่าเมืองสงขลาตามประวัตินั้นเติบโตขึ้นด้วยความสามารถของชาวจีนตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ตั้งตนเป็นหลักเป็นฐานได้ด้วยความสามารถของชาวจีน นับเป็นต้นตระกูล ณ สงขลา ซึ่งเป็นเจ้าปกครองเมืองนี้ เพราะฉะนั้นการเขียนอักษรจีนในเงินเหรียญอาจจะมีมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาหรือต้นสมัยธนบุรีก็ได้ (เพียงแข, 2522) อย่างไรก็ตามแม้ว่าไม่อาจทราบกำหนดเวลาที่แน่นอนว่าเมืองสงขลาเริ่มมีการผลิตเหรียญขึ้นใช้เมื่อใดก็ตาม แต่การพบเงินเหรียญก็เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดี

เงินเหรียญสามภาษาไม่ว่าจะเกิดขึ้นในช่วงสมัยใดเป็นการแสดงให้เห็นถึงภาวการณ์ของการติดต่อค้าขายภายในเมือง การติดต่อค้าขายกับชาติตะวันออกด้วยกันเอง หรือแม้แต่ชาติทางฝั่งตะวันตกก็ตาม ปฏิสัมพันธ์ที่มีมากขึ้นส่งผลให้เกิดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในทางภาคใต้ที่อยู่ในเส้นทางการเดินทางที่สำคัญ ระหว่างมหาสมุทรอินเดียและแปซิฟิก ทั้งยังเป็นหัวเมืองในราชอาณาจักรสยามที่มีอาณาเขตติดต่อสัมพันธ์กับอาณานิคมของชาติตะวันตกมากที่สุด ซึ่งก็คือสิงคโปร์ในปัจจุบัน อาณานิคมที่เป็นจุดเชื่อมทางการค้าที่สำคัญของชาติตะวันตกในเส้นทางระหว่างมหาสมุทรอินเดียและแปซิฟิก อย่างไรก็ตามไม่ว่าเงินเหรียญเหล่านั้นจะเริ่มผลิตขึ้นใช้เมื่อใด เป็นเรื่องที่จะต้องค้นคว้าหารายละเอียดกันต่อไป หากแต่ว่าขณะนั้นเงินเหรียญสามภาษาเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์และความสำคัญของกลุ่มคนทั้งสามกลุ่มภายในเมืองสงขลา ที่มีความสำคัญและปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน โดยที่เจ้าเมืองหรือรัฐบาลกลางเองก็ตามไม่สามารถจะละเลยกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไปได้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จะเห็นได้ว่าประชากรของเมืองสงขลาประกอบด้วยกลุ่มคนถึงสามกลุ่มด้วยกัน ทั้งสามกลุ่มก็มีความแตกต่างกันทั้ง รูปร่างหน้าตา คติความเชื่อ การใช้ชีวิต ภาษา ตลอดจนถึงการประกอบอาชีพ แต่ทั้งสามกลุ่มสามารถที่จะอาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน แต่ทั้งสามกลุ่มก็ยังคงเอกลักษณ์เฉพาะตัวไว้อย่างเหนียวแน่น ส่วนใดที่พอจะร่วมกิจกรรมกันได้ทั้งสามกลุ่มก็จะร่วมมือร่วมใจกันทำ แต่ถ้าเป็นกิจกรรมเฉพาะกลุ่ม เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มต่างกลุ่มจะดำเนินกิจกรรมกันเองภายในกลุ่ม สังคมเมืองสงขลาจึงเป็นสังคมที่หลากหลายมีคนหลายกลุ่มหลายวัฒนธรรมอยู่อาศัยด้วยกัน ต่างกลุ่มต่างยอมรับในตัวตนของกันและกัน รวมกันเป็นพหุสังคมในลักษณะของการเสนอจุดร่วมสงวนจุดต่าง

การย้ายที่ตั้งเมืองสงขลา

เมื่อมีกลุ่มคนอาศัยอยู่ในเมืองเป็นจำนวนมากหลากหลายวัฒนธรรม ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจทำให้ประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทั้งราษฎรภายในเมืองสงขลาและผู้ที่เข้ามาติดต่อค้าขาย สาธารณูปโภค ความสะดวกในด้านต่างๆ ทั้งในเรื่องของการบริหารจัดการ เรื่องของความมั่นคงปลอดภัย ไม่สามารถที่จะจัดการได้อย่างสะดวกบนพื้นที่ที่จำกัดอย่างพื้นที่ราบระหว่างเขาอันเป็นที่ตั้งขณะนั้นของเมืองสงขลา ซึ่งตั้งอยู่บริเวณแหลมสนซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของหัวเขาแดง ที่ตั้งเมืองสงขลาในสมัยแรกเริ่มมีลักษณะเป็นปลายแหลม และที่ตั้งเมืองสงขลาที่แหลมสน ก็มีลักษณะเป็นที่ราบปลายแหลมด้านหลังติดภูเขา แหล่งน้ำจืดมีจำกัด พื้นที่ไม่สอดรับกับการขยายตัวของเมืองได้อีกต่อไป

ความคิดในการย้ายที่ตั้งเมืองสงขลาเริ่มขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2375 เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) เริ่มทำการก่อสร้างเมืองใหม่ โดยย้ายจากฟากแหลมสน มาตั้งที่บ้านบ่อยาง ซึ่งอยู่คนละฟากกับปากทะเลสาบสงขลาและเป็นที่ตั้งเมืองสงขลาในปัจจุบัน การย้ายที่ตั้งของเมืองนั้นมีสาเหตุมาจากที่ตั้งของเมืองเดิมที่ฟากแหลมสนมีพื้นที่คับแคบ ไม่รองรับในการขยายตัวของเมืองและไม่มีแหล่งน้ำจืดเพียงพอในการบริโภค เป็นการขยายเมืองเพื่อรองรับกับความเจริญเติบโตของเมืองต่อไปในอนาคต โดยที่เมืองหลวงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการย้ายที่ตั้งเมืองสงขลาในครั้งนี้อาจจะมากกว่าตัวเจ้าเมืองสงขลาเองด้วยซ้ำ เพราะการสร้างเมืองสงขลาที่บ้านบ่อยางใช้เวลาในการก่อสร้างถึง 10 ปี สร้างเสร็จได้โดยการอาศัยแรงงานจากกองทัพหลวงที่มาจากกรุงเทพมหานคร ในคราวที่ลงมาช่วยเมืองสงขลาต่อสู้กับกบฏจากหัวเมืองมลายูในปีพ.ศ. 2381 โดยสร้างเสร็จเรียบร้อยในช่วงปี พ.ศ. 2385 และเมื่อสร้างที่ตั้ง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เมืองใหม่เสร็จเรียบร้อยดีแล้วพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ส่งไม้ชัยพฤกษ์หลักชัยเมือง เทียนชัย และเครื่องไทยทานอื่นๆ พระราชทานให้แก่พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) เพื่อใช้ในพิธีวางหลักชัยประจำเมืองสงขลาในปี พ.ศ.2385 ซึ่ง มีปรากฏอยู่ในพงศาวดารเมืองสงขลาดังนี้

“ครั้น ณ ปีขาลจัตวาศก ศักราช 1204 โปรดเกล้าฯ ให้จัดการฝังหลักชัยเมืองสงขลา พระราชทานไม้ชัยพฤกษ์หลักชัยต้นหนึ่งกับเทียนชัยเล่มหนึ่งพร้อมด้วยเครื่องไทยทานต่างๆ และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอุดมปิฎก ประธานสงฆ์ฐานานุกรมเปรียญ 8 รูปออกมาเป็นประธานกับพระราชครูอัษฎาจารย์พราหมณ์กับพราหมณ์แปดนายออกมาเป็นประธานฝังหลักชัย พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) ได้กะเกณฑ์กรมการ และไพร่จัดการทำเป็นโรงพิธีสี่ทิศคือที่ป้อมเสร็จแล้ว ครั้นเดือนสี่ขึ้น 7 ค่ำ ปีขาลจัตวาศก พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง)ให้จัดตั้งกระบวนแห่หลักชัยไม้ชัยพฤกษ์กับเทียนเป็นการใหญ่ คือจัดกระบวนแห่ทั้งพวกจีนและพวกไทยเป็นที่ครึกครื้นเอิกเกริกมาก ตั้งกระบวนแห่หลักชัยไม้ชัยพฤกษ์กับเทียนไปเข้าโรงพิธี แล้วพระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมเจริญพระปริตรพระครูพราหมณ์ก็สวดตามไสยเวท

ครั้นเดือนสี่ ขึ้น 10 ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่งกับสิบนาที ได้อุดมฤกษ์พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) ได้จัดการสมโภชหลักเมืองเป็นการเอิกเกริกอีก 5 วัน 5 คืน คือละครหรือโขนร้องโรงหนึ่ง หุ่นโรงหนึ่ง งิ้วโรงหนึ่ง ละครชาตรีสี่โรง พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) ได้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสงฆ์ 22 รูป กับเครื่องราชบริขารภัณฑ์ต่างๆ แก่พระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญและพระราชครูอัษฎาจารย์พราหมณ์เป็นอันมากเสร็จแล้ว ครั้งเสร็จการฝังหลักเมืองพระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) จัดเรือสำเภาลำหนึ่งส่งพระราชาคณะกับพระราชครูอัษฎาจารย์พราหมณ์เข้าไป ณ กรุงเทพฯ แล้วพระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) ได้ให้ช่างก่อตึกคร่อมหลักเมืองไว้สามหลังเป็นตึกจีน กับศาลเจ้าเสื้อเมืองไว้หลังหนึ่งด้วย ” (กรมศิลปากร,2511.) สิ่งก่อสร้างต่างๆ ในข้างต้นนั้นได้รับการปรับปรุงในบางช่วงเวลา ทำให้ในปัจจุบันยังคงปรากฏอยู่ให้เห็นเช่นเดิมในศาลหลักเมืองสงขลา บนถนนนางงาม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

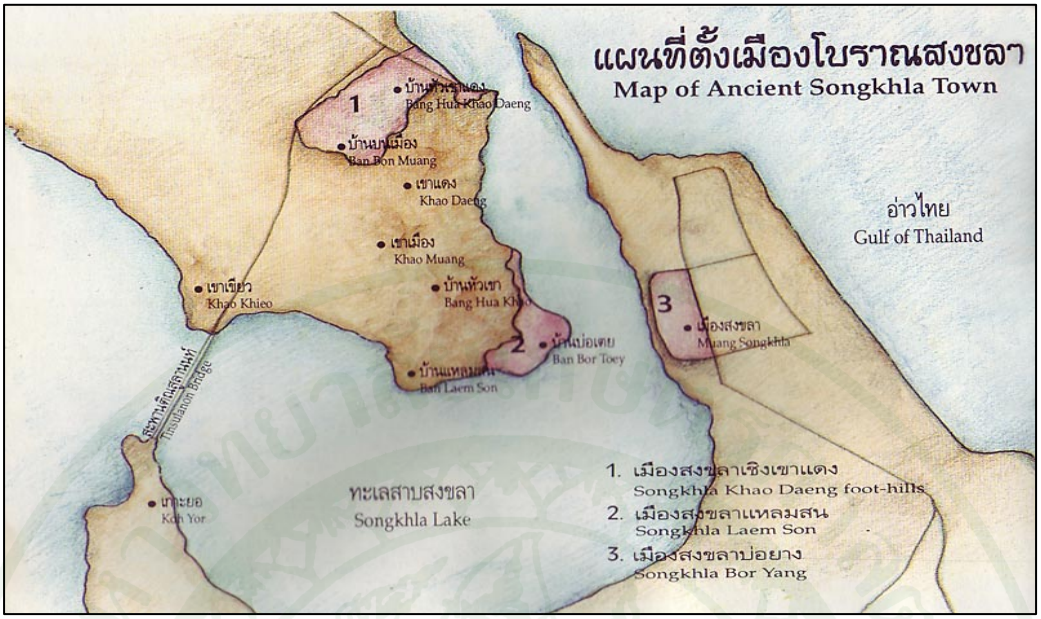

ภาพที่ 5 แสดงที่ตั้งของเมืองสงขลาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2148 – พ.ศ. 2385
ที่มา: รักษ์สงขลา (ม.ป.ป.)

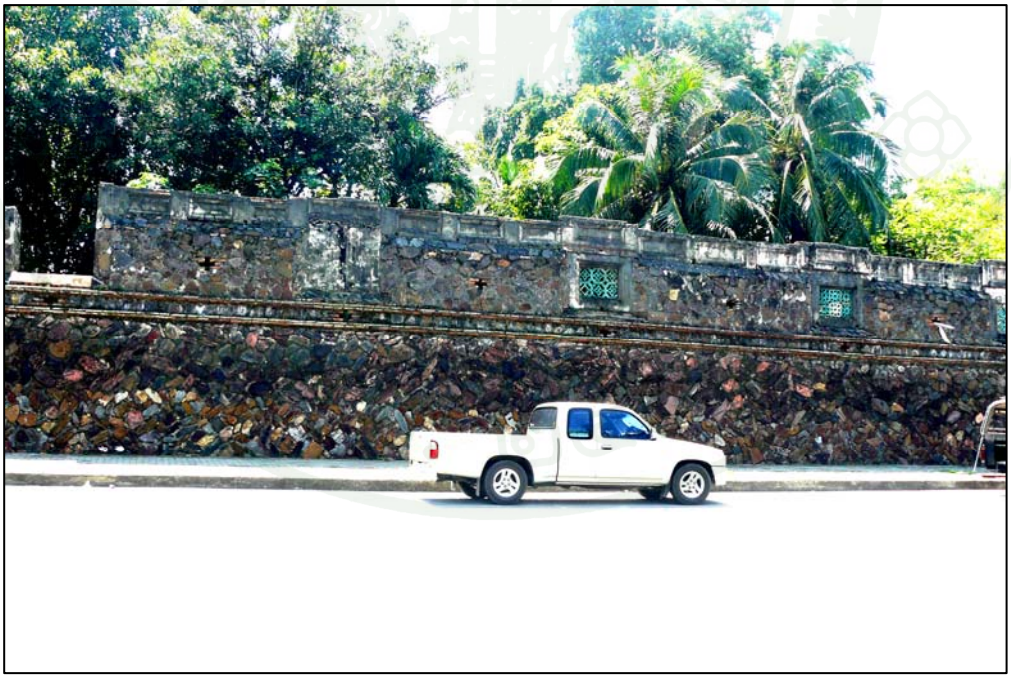

ภาพที่ 6 กำพงเมืองสงขลาฝั่งบ่อยาง
ที่มา: สิทธิพร ศรีผ่อง (2554)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ภาพที่ 7 ป้อมเมืองสงขลาสมัยดาโต๊ะ โมกอล
ที่มา: สิทธิพร ศรีผ่อง (2554)

ปัญหาต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมของเมืองสงขลา

เป็นธรรมดาในแต่ละเมืองที่จะมีปัญหาเกิด ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละเมืองนั้นส่วนหนึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นสภาพของผู้คนในเมือง สะท้อนภาพของผู้ปกครองในเมืองและเมืองหลวงในการบริหารจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ดีในระดับหนึ่ง อันจะส่งผลต่อการรับรู้และเข้าในสภาพสังคมได้ดีขึ้นในระดับหนึ่ง สำหรับเมืองสงขลานั้นปัญหาสำคัญๆ ที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อเมืองสงขลาอย่างรุนแรง ทั้งยังส่งผลต่อเมืองอื่นๆ ใกล้เคียงรวมทั้งกรุงเทพฯ ด้วยนั้น มีอยู่หลายประเด็นปัญหาด้วยกัน ซึ่งประเด็นปัญหาต่างๆ เหล่านี้ไม่ใช่เฉพาะผู้ปกครองในเมืองเท่านั้นที่หาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น แต่ร่วมไปถึงเมืองหลวงในการร่วมเข้ามาแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับหัวเมืองด้วย โดยที่ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลาและส่งผลกระทบต่อสังคมเมืองสงขลา ที่ทำให้รัฐบาลกลางต้องเข้ามาช่วยเหลือได้แก่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปัญหาความอดอยากและโรคภัยต่าง ๆ

ปัญหาความอดอยากเป็นปัญหาที่รัฐบาลเอาใจใส่มากเป็นพิเศษทุกๆ ปีรัฐบาลจะป่าวประกาศให้ราษฎรทำไร่นาตามฤดูกาล เพื่อให้ได้ผลผลิตบริบรูณ์ (หจชล ร 4 ก ห เล่ม 9 จ.ศ.1217 สารตราว่าด้วยประกาศป่าวร้องราษฎรให้ทำนาแต่ต้นมรสุม) ถ้าหากปีใดฝนตกมากน้ำท่วมข้าวกล้าเสียหาย หรือฝนตกน้อยเกิดภาวะขาดแคลนน้ำราษฎรทำนาไม่ได้ผล รัฐก็จะออกประกาศ ให้ราษฎรซื้อข้าวไว้กินให้เพียงพอตลอดปี และไม่อนุญาตให้ส่งข้าวออกไปจำหน่ายต่างประเทศเป็นการชั่วคราวอีกด้วย (กรมศิลปากร, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405- 2411: 158- 161) บางปีฝนแล้งผลิตข้าวได้น้อย ราษฎรพากันแย่งซื้อข้าว เจ้าของข้าวขึ้นราคาข้าวแพงขึ้นกว่าปกติ ทำให้ราษฎรที่ยากจนได้รับความเดือดร้อนไม่มีเงินจะซื้อข้าวหันกลับไปเป็นโจรผู้ร้าย รัฐบาลก็ต้องหาทางระงับด้วยการประกาศให้โอวาทแก่ราษฎรผู้ซื้อข้าวขายข้าวไม่ให้กักตุน โดยชี้ให้เห็นโทษและผลเสียจากการกักตุนข้าวแก่ราษฎรทราบ (กรมศิลปากร, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2411: 158- 161) ภาวะขาดแคลนข้าวก็จะไม่เกิดขึ้น

ปัญหาความอดอยากและโรคภัยต่างๆ เป็นสิ่งที่คุกคามชีวิตและสร้างความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ตลอดมา ผู้ปกครองได้ให้ความสนใจต่อปัญหาทั้งสองมาก เพราะถ้าหากเกิดขึ้นแล้วจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อปัญหาอื่นๆ ตามมา ถ้าหากราษฎรประสบปัญหาอดอยาก ก็จะพากันไปซื้อข้าวหาเผือกหากลอยมากินกัน ในต่างบ้านต่างเมืองเป็นระยะทางไกลๆ หรือราษฎรบางคนที่ไม่คิดทำมาหากินก็จะคบคิดกันเป็นโจรผู้ร้ายปล้นสะดม ลักช้างม้าโคกระบือฆ่าฟันกันตาย ถ้าราษฎรมีโรคภัยไข้เจ็บสุขภาพก็เสื่อมโทรมไม่สามารถทำงานได้ตามปกติ และหากเกิดโรคระบาดผู้คนล้มตายจำนวนมาก บ้านเมืองระส่ำระส่าย มีหลายครั้งในอดีตที่เมืองสำคัญต้องกลายเป็นเมืองร้างเพราะโรคระบาด

ปัญหาเกี่ยวกับความอดอยากและโรคภัยต่างๆ เกิดขึ้นในเมืองสงขลาเพียงไม่กี่ครั้ง ตลอดสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น เกิดภาวะอดอยากขึ้นในเมืองสงขลาประมาณ 3 ครั้ง และเกิดโรคระบาดร้ายแรงในจำนวนประมาณที่ไล่เลี่ยกัน ภาวะอดอยากเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2372 พ.ศ.2374 และในปี พ.ศ.2430 โรคระบาดร้ายแรงได้เกิดขึ้นใน ในปี พ.ศ.2363 พ.ศ.2427 และในปี พ.ศ.2430

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในปี พ.ศ.2372 ได้เกิดภาวะขาดแคลนข้าวเนื่องจากฝนแล้ง ราษฎรทำนาไม่ได้ผลราคาข้าวแพงขึ้น พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) หาทางระงับด้วยการเรียกไพร่จำนวน 1,000 คน ซึ่งต่อเรืออยู่ที่เทพากลับมาช่วยแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงานปลูกข้าว จนกระทั่งภาวะอดอยากได้ผ่อนคลายลง (กรมศิปลกร, ประชุมพงศาวดารเล่ม 3: 63) โดยไม่ต้องขอซื้อข้าวจากฉางหลวงในกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2374 ฝนตกอย่างหนักน้ำท่วมไร่นาราษฎร เกิดภาวะอดอยากรุนแรงที่สุดถึงขนาดที่ราษฎรไม่มีข้าวกิน อดตายกลางถนน ราษฎรที่รอดตายพากันอพยพครอบครัวหลบหนีไปอยู่ต่างบ้านต่างเมืองที่พอจะหาอาหารได้บ้างดีกว่าทนอดอยากอยู่ในเมือง ซึ่งราคาข้าวแพงกว่า 300 เหรียญ และซื้อหาไม่ค่อยได้เพราะไม่มีข้าวจะขายพระยาวิเชียรคีรี(เถี้ยนเส้ง) หาทางระงับปัญหาโดยการเข้าเฝ้าทูลละอองฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ในกรุงเทพฯ ขอพระราชทานซื้อข้าวจากฉางหลวง ในกรุงเทพฯ จำนวน 1,000 เกวียน ออกมาเจือจานราษฎรพอจะระงับความอดอยากลงไปก่อน (กรมศิลปากร, 2526: 217-218) และโชคดีที่ในปีต่อมาฝนฟ้าบริบูรณ์ดี ราษฎรทำนาผลิตข้าวได้ผลเพียงพอแก่การบริโภคอย่างแต่ก่อน มีข้อน่าสังเกตว่าภาวะขาดแคลนข้าวบริโภคของเมืองสงขลา จะเกิดขึ้นในช่วงที่เมืองนครศรีธรรมราชมีอิทธิพลเหนือเมืองพัทลุงถึง 2 ครั้ง ทั้งนี้เพราะในระยะตั้งแต่ในปี พ.ศ.2370 – 2382 เจ้าเมืองนครฯ ได้ประกาศห้ามราษฎรเมืองพัทลุงติดต่อค้าขายกับเมืองสงขลาอันเป็นผลต่อเนื่องมาจากการเป็นอริกันระหว่างตระกูลเจ้าเมืองทั้งสองโดยตรงอีกด้วย

โรคระบาดที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลา 2 ชนิดด้วยกัน คือ อหิวาตกโรค และไข้ทรพิษ อหิวาตกโรคระบาดใหญ่ 2 ครั้งคือ ในปี พ.ศ.2363 และ ในปี พ.ศ.2430 ไข้ทรพิษระบาดรุนแรงครั้งเดียวในปี พ.ศ.2427

ในปี พ.ศ.2363 เป็นปีที่อหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่และรุนแรงที่สุดในประวัติศาสตร์ โรคนี้เกิดขึ้นทางเกาะปีนังก่อน แล้วแพร่มายังหัวเมืองชายทะเลภาคใต้ โดยเฉพาะที่สงขลาและนครศรีธรรมราช หลังจากนั้นแพร่ต่อขึ้นไปยังหัวเมืองท่าปากแม่น้ำเจ้าพระยา ราษฎรชาวเมืองล้มตายเป็นอันมาก พากันอพยพหลบหนีโรคระบาดเข้าไปยังกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียง เชื้ออหิวาตกโรคก็แพร่กระจายไปกับผู้ที่หลบหนี การระบาดขยายวงกว้าออกไป คนตายทั้งกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียงไม่ต่ำกว่า 30,000 คน (สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2515: 73-75)

ในเมืองสงขลาเข้าใจว่าโรคระบาดไม่น้อยกว่าในกรุงเทพฯ และหัวเมืองอื่นๆ ดังพบข้อความในพระพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่สองว่า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

"... ครั้งปีมะโรง โทศก ศักราช 1182 (2363) บังเกิดความไข้อหิวาตกโรค ราษฎรพลเมืองล้มตายเป็นอันมาก ความไข้มีมาตลอดปีมะเส็ง ตรีศกจึงได้สงบ..." (สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2515: 73-75)

สำหรับวิธีป้องกันรักษาความเจ็บป่วยนั้น ส่วนใหญ่จะใช้ยาแผนโบราณซึ่งมีหมอแผนโบราณเป็นผู้ประกอบยาตามที่ตำราได้เขียนเอาไว้ มียาบางชนิดที่มีชื่อแปลก เช่น ยาผีบอก เป็นยาที่ผู้ล่วงลับไปแล้วเข้าฝันบอกส่วนประกอบของยาให้แก่หมอ แต่หากผู้เจ็บป่วยเป็นเจ้าเมือง ทางฝ่ายรัฐบาลกลางมักจะส่งหมอหลวงมาจากกรุงเทพฯ ออกมาทำการรักษา เช่น ในปี พ.ศ. 2390 พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) ป่วยด้วยโรคชรา โปรดให้ขุนภักดีโอสถหมอยา พันเมืองหมอนวดออกไปพยาบาลรักษาเป็นต้น (สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2515: 73-75) วิธีรักษาที่ปรากฏนอกจากใช้ยาแผนโบราณแล้วยังพบวิธีการรักษาโดยการนำพิธีทางไสยศาสตร์มาใช้ด้วย ดังตัวอย่างในปี พ.ศ. 2363 ที่อหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่ ทางฝ่ายรัฐบาลกลางได้มีใบบอกไปยังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ให้ประกอบพิธีที่เรียกว่า "พิธีอาพาธพินาศ" เพื่อระงับการระบาดของอหิวาตกโรค พิธีดังกล่าวได้จัดขึ้นทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง ดังปรากฏในตราสารจ้าพระยามหาเสนาฯ ออกไปถึงเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ในปี พ.ศ. 2363 ดังนี้

" ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าสั่งว่า ณ เดือน 5 เดือน 6 ปีมะโรงโทศกนี้ เกิดความไข้ชุกชุม อาณาประชาราษฎรไพร่พลเมืองและช้างม้าโคกระบือล้มตายเป็นอันมาก ณ กรุงเทพฯ พระมหานคร ได้ตั้งพระราชพิธีอาพาธพินาศระงับความไข้ ซึ่งบังเกิดแก่ไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร ช้างม้าโคกระบือทั้งปวงให้อันตราธานสูญหายนั้น

ให้เอาหม้อน้ำ 16 ใบ บาตรทราย 5 ใบ หญ้าคาสำหรับพระสงฆ์ประน้ำ 16 กำ ให้มีด้ายสายสิญจน์วงหม้อน้ำ บาตรทรายและพระสงฆ์ถือสวด ครั้นเวลาบ่ายให้นิมนต์พระสงฆ์ 20 รูป มาพร้อมกัน ณ พระอุโบสถ ที่เจ้าเมืองกรมการเมืองถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ครั้นพระสงฆ์พร้อมแล้วให้เจ้าเมืองกรมการมีเครื่องสักการบูชาทุกคน ออกไปฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์โดยเคารพ ให้เจ้าเมืองปลัดคนใดคนหนึ่ง นุ่งข้าวห่มขาวออกถวายพระสงฆ์ 20 รูป ณ พระอุโบสถ ครั้นพระสงฆ์ฉันแล้วให้จัดชนัก หอก ดาบ สมาทานศีลให้อ่านคำอธิฐานอาราธนาเทวดาทั้งสามภพแล้วจึงนิมนต์พระสงฆ์สวดเจ็ดตำนานจนจบแล้ว ให้พระสงฆ์กลับไปวัด

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ครั้งรุ่งขึ้นเช้าให้แต่งกระปีจังหัน ซึ่งจะถวายพระสงฆ์ในวันที่สองนั้น ห้ามมิให้ฉันเนื้อ ฉันปลา ฉันเป็ดไก่ เป็นอันขาดที่เดียว ครั้นเวลาบ่ายให้นิมนต์พระสงฆ์ มาสวดพระธรรมจักรมหาสมัยอาฏานาฏิยสูตร ขับอมนุษย์ ภูต ปีศาจ ทั้งปวงจบแล้ว ให้จัดชนัก หอก ดาบ ปืน แห่พระสงฆ์ไปเที่ยวประน้ำมนต์ โปรยทรายให้จนทั่ว แล้วประกาศป่าวร้องแก่อาณาประชาราษฎร เมื่อพระสงฆ์ไปถึงหน้าบ้านผู้ใด ให้มีเครื่องสักการบูชาจงทุกเรือน และเมื่อพระสงฆ์ประน้ำแล้ว อนึ่งเมื่อวันแรกจะตั้งพิธีในเวลาเช้า ให้มีเครื่องพลีกรรมไปบวงสรวงพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง ให้บอกกันช่วยกำจัดอมนุษย์และภูตผีปีศาจทั้งปวง ให้ไปเสียจากขอบขัณฑสีมา แล้วให้บำบัดอุปัทวะอันตรายซึ่งเกิดแก่มนุษย์ และช้างม้าโคกระบือทั้งปวง ให้อันตรายสูญหายเสร็จแล้ว แต่หัวเมืองยังหาตั้งพิธีระงับความไข้ไม่ จึงให้เจ้าเมืองกรมการเมืองกระทำตามที่ว่ามาจงทุกประการ สารตรามา ณ วันศุกร์ เดือน 6 แรม 15 ค่ำ" (หจช, จดหมายเหตุรัชกาลที่2 จ.ศ. 1182 เลขที่ 4)

พิธีอาพาธพินาศ เป็นพิธีผสมระหว่างความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องภูตผีปีศาจกับความเชื่อในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงความสามารถของคนไทยในการประยุกต์เอาความเชื่อจากลัทธิต่างๆ มาเป็นพิธีใหม่ พิธีดังกล่าวมิได้ช่วยรักษาโรคโดยตรง แต่จากพิธีดังกล่าวทำให้มีการระวังในการบริโภคอาหาร และให้คนถือศีลอยู่ประจำบ้าน เป็นการปิดกั้นไม่ให้โรคระบาดแพร่กระจายออกไปทางอ้อมและในไม่ช้าการระบาดของโรคก็หยุด

โรคต่างๆ ที่ชาวเมืองสงขลาเป็นกันมากในอดีต ได้แก่ โรคมาเลเรีย บานโรคหรือริดสีดวงทวาร วัณโรค เหน็บชา โรคลม โรคบวม และโรคชรา เป็นต้น (หจช, ร 5 ม1.12ก/1-2 ใบบอกเมืองสงขลา จ.ศ.1242 และ ร5 กห เล่ม 42 - 56) ความอดอยากและโรคภัยต่างๆ เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความระส่ำระสายขึ้นภายในเมืองสงขลา และมีผลกระทบต่อการพัฒนาเมืองสงขลาโดยตรง การพัฒนาหัวเมืองต้องหยุดชะงักลง แต่ปัญหาดังกล่าวเมื่อเกิดขึ้นได้รับการแก้ไขโดยเร็วทำให้มีผลต่อการพัฒนาหัวเมืองสงขลาน้อยมาก (หจช, ร 5 ม99/15 เลิกบ่อนไก่เลิกค่านาเมืองสงขลา ร.ศ.115)

ปัญหาฝิ่นเมืองสงขลา

ปัญหาฝิ่นเมืองสงขลา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลาส่งผลกระทบต่อประชากรในเมืองสงขลาโดยตรงและยังส่งผลกระทบต่อเมืองหลวงเป็นอย่างมากด้วยเช่นกัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่ในการแก้ปัญหาเรื่องฝิ่นเป็นอย่างมาก ซึ่งจะเห็นได้จากเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องฝิ่น ตามกฎหมายตราสามดวงถือว่าผู้ที่สูบฝิ่นเป็นผู้ที่ทรยศกบฏต่อแผ่นดิน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ให้ลงโทษ 6 สถาน คือ ฟันคอริบเรือน ริบราชบาตรให้สิ้น ให้ไหมจตุคูณ ให้จำไว้ 7 วัน และให้ทวนด้วยลวดหนัง 25 ที (กฎหมายตราสามดวง,พระไอยการชะตาหลวง) แสดงให้เห็นว่าคนไทยโดยเฉพาะข้าราชการ และขุนนางนิยมสูบฝิ่นกันมานานพอสมควรจึงได้มีการออกกฎหมายลักษณะนี้ออกมา แต่อย่างไรก็ตามการสูบฝิ่นในอดีตคงจะไม่แพร่หลายไปยังราษฎรไทยมากนัก เพราะยังไม่มีการผลิตขายกันเป็นสินค้าจำนวนมากๆ อย่างสมัยหลังๆ มีบ้างก็เป็นการแอบสูบ แต่สำหรับชาวจีนไม่ได้ห้ามไว้ และฝิ่นที่มีการนำเข้ามาขายก็เพื่อขายให้แก่กลุ่มชาวจีนที่ใช้แรงงานรับจ้างในกิจการต่างๆ การสูบฝิ่นหรือค้าขายฝิ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย รัชกาลที่ 3 ไม่ทรงโปรดเป็นอย่างมาก แต่ก็มีผู้ที่คิดลักลอบที่จะซื้อขายและสูบฝิ่นหนึ่งในนั้นมีเจ้าเมืองสงขลารวมอยู่ด้วย ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 32 ความว่า

> ...เจ้านายและขุนนางในชั้นสูงบางคนทำการลักลอบค้าฝิ่นเสียเอง อาทิ พระยาพัทลุง พระยาสงขลา... การปราบปรามฝิ่นในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงส่งข้าหลวงออกตรวจอย่างทั่วถึง แต่งกรมการออกสืบจับผู้ร่วมค้าฝิ่น และโปรดให้ผู้มีฝิ่นในการครอบครองนำฝิ่นมาลุกะโทษ สารภาพผิด ทางรัฐจะไม่เอาผิดแก่ผู้ที่มาสารภาพโทษโดยดี มีชาวจีนและขุนนางนำฝิ่นมาลุกะโทษ เช่นพระยาสงขลา ... (หจช, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 32 ไม่ปรากฏ จ.ศ. “คำสาบานปติญาณตนของพระยาสงขลาและผู้มีชื่อ ซึ่งได้ซื้อขายฝิ่น สาบานว่าจะพยามไม่ ให้มีฝิ่นเถื่อนเข้ามาค้าขายในเมืองเป็นอันขาดจะไม่ปิดปังไว้”)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ได้นำฝิ่นจำนวนมากจากอินเดียเข้ามาขายทางตะวันออก โดยเฉพาะในจีนประมาณปีละ 40,000 หีบ ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ฝิ่นดังกล่าวมีส่วนหนึ่งที่ได้นำมาขายที่สิงคโปร์ เพื่อให้พ่อค้าชาวจีนลักลอบนำเข้าไปขายต่อยังประเทศต่างๆ รวมทั้งหัวเมืองชายทะเลของไทยมีการติดต่อซื้อขายฝิ่นกันระหว่างพ่อค้าจีน และชาวจีน แพร่หลายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ (นิจ ทองโสภิต, 2531: 268) ระยะหลังแพร่ขึ้นไปถึงหัวเมืองภายใน บรรดาคนไทยและเชื้อชาติอื่นๆ อีกด้วย กลายเป็นปัญหาสังคมที่ร้ายแรงขึ้น ในปี พ.ศ.2354 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ โปรดให้ประกาศใช้พระราชกำหนดห้ามสูบซื้อและขายฝิ่นในพระราชอาณาจักรไทย “ถ้าใครขัดขืนจับได้ให้ลงพระราชอาญาเฒี่ยน 3 ยกตระเวนบก 3 วัน ตระเวนเรือ 3 วัน ริบราชบาทว์บุตรภรรยา และทรัพย์สินสิ่งของให้สิ้นเชิง แล้วส่งตัวไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง” (สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2515: 75)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ถึงแม้จะกำหนดโทษไว้แรงพอสมควร แต่ปรากฏว่าเมืองหลวงก็ไม่สามารถยับยั้งการแพร่ขยายของฝิ่นได้ เนื่องจากเป็นปัญหาที่มีต้นตออยู่นอกพระราชอาณาเขต พ่อค้าชาวจีนยังคงลักลอบนำฝิ่นเข้ามาขายตามหัวเมืองท่าของไทยอย่างเดิมโดยเฉพาะที่เมืองสงขลา นครศรีธรรมราช ไชยา ชลบุรีและระยอง จากเมืองท่าดังกล่าวมีการถ่ายสินค้าลงเรือเล็กเพื่อส่งไปขายในหัวเมืองชั้นในอีกต่อหนึ่ง แม้จะมีกฎหมายห้ามปรามและกวดขันเจ้าเมืองแล้วก็ตาม การลักลอบค้าฝิ่นยังสามารถดำเนินการได้ ยิ่งนานวันยิ่งเพิ่มขึ้น เพราะเป็นผลประโยชน์ที่หลายกลุ่มเข้าไปเกี่ยวข้อง ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มพ่อค้าชาวจีนเท่านั้นแม้แต่เจ้าเมืองกรมการเมืองบางเมืองบางคนเข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ด้วยโดยเฉพาะเจ้าเมืองสงขลา ในปี พ.ศ.2382- 2383 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดให้ข้าหลวงออกไปชำระฝิ่นครั้งใหญ่ทั่วประเทศทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองปรากฏว่าได้ฝิ่นดิบมากกว่า 3,700 ก้อน ฝิ่นสุกประมาณ 2 หาบเศษ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์: 193- 194) ในจำนวนนี้ไม่รวมที่จับได้จากหัวเมืองนครศรีธรรมราชฝิ่นดิบกว่า 1,000 ก้อน และฝิ่นสุกอีก 10 ชั่ง (หจช, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201(2382) เลขที่ 116) จากหัวเมืองสงขลาฝิ่นดิบกว่า 146 ก้อน และฝิ่นสุกอีก 7 ชั่ง 15 ตำลึงครึ่ง (หจช,จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201(2382) เลขที่ 192) เป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองสงขลาจับได้น้อยมาก เมื่อเทียบกับเมืองนครศรีธรรมราช ทั้งนี้เพราะเจ้าเมืองสงขลามีส่วนรู้เห็นอยู่ด้วย ในปี พ.ศ. 2382 ทรงมีรับสั่งไปยังพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) แม่ทัพใหญ่ที่ออกไปช่วยเมืองสงขลาปราบกบฏดาโต๊ะสาหยด เกี่ยวกับฝิ่นเมืองสงขลาซึ่งปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ดังนี้

“แล้วรับสั่งสั่งเจ้าคุณหาบนให้มีหนังสือออกมาถึงท้าวพระกรุณาว่า ให้ช่วยชำระคนขายฝิ่นที่เมืองสงขลาเสียให้สิ้นด้วย แล้วให้ซักถามพระยาสงขลาว่า ได้ขายฝิ่นแลรู้แลเห็นว่าผู้ใดซื้อขายบ้าง พระยาสงขลาก็ทรงชุบเลี้ยงเป็นถึงเจ้าเมืองสงขลา รู้อย่างธรรมเนียมอยู่แล้วให้บอกความแต่ตามจริงไปให้จงได้ แล้วให้ทำคำสาบานส่งออกมา ให้เอาตัวพระยาสงขลาแลผู้ซื้อฝิ่นขายฝิ่นมาสาบานเสียให้เข็ดหลาบ อย่าให้ทำต่อไปได้ บ้านเมืองสงขลาก็กำลังเป็นบ้านแตกสาแหรกขาดอยู่ให้ชำระจับเอาแต่ตัวฝิ่นส่งเข้าไปเสียให้สิ้นเถิด ที่โทษจะปรับนั้นจะทรงพระราชทานโปรดยกให้แต่ให้เรียกเอาทัณฑ์บนไว้อย่าให้ซื้อให้ขายทำต่อไปได้เป็นอันขาดทีเดียว” (หลวงอุดมสมบัติ, 2505 : 178-179)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

คำสาบานของพระยาสงขลา

“ข้าพระพุทธเจ้าพระยาสงขลา และผู้มีชื่อซึ่งได้ซื้อขายฝิ่น ขอพระราชทานกระทำสัตยาธิษฐาน สบถสาบานตัวถวายแด่พระบาทสมเด็จพุทธเจ้าอยู่หัว จำเพาะพระพักตร์ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เจ้า ด้วยตั้งแต่นี้สืบไปเบื้องหน้า ข้าพระพุทธเจ้าไม่ซื้อไม่ขายฝิ่นรู้เห็นเป็นใจให้ผู้อื่นซื้อขายฝิ่น และคบหาจีน แขก ฝรั่ง นอกประเทศเข้ามาซื้อขายฝิ่นในบ้านในเมืองสงขลา และให้อุบายไปแก่จีน แขก ฝรั่ง ให้เอาฝิ่นเข้ามาเที่ยวขายในเมืองสงขลาและเมืองซึ่งอยู่ในขอบขัณฑเสมาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถ้าสลูบ กำปั่น เรือพาย เรือจีน เรือแขก เรือฝรั่ง เอาฝิ่นเข้ามาซื้อขายในเมืองสงขลาข้าพระพุทธเจ้ารู้แล้วจะจับกุมเอาตัวเจ้าของฝิ่น และยาฝิ่นส่งเข้าไป ณ กรุงเทพฯ ลูกค้าในบ้านในเมือง เมืองสงขลายังซื้อขายฝิ่นก้อนฝิ่นสุกอยู่ ข้าพระพุทธเจ้ารู้ถ้าซื้อขายกันแต่น้อยจะกระทำโทษให้เข็ดหลาบ ถ้ามากตั้งแต่หนักหนึ่งชั่งขึ้นไปจะจับเอาตัวเจ้าของฝิ่นและยาฝิ่นส่งเข้าไปกรุงเทพฯ ไม่เห็นแก่อามิสสินจ้างสินบนปิดบังไว้ จะตั้งอยู่ในความสัตย์สุจริต

ถ้าข้าพระพุทธเจ้ามิได้ตั้งอยู่ในคำสัตย์สาบานดังกล่าวนี้ขอให้เทพยเจ้าอันรักษาโลกในมงคลจักรวาลแสนโกฏิจักรวาล พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง พระกาฬเทพยบุตรเจ้าซึ่งรักษาเศวตฉัตร ดลพระทัยสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวให้ตัดผ่าอกข้าพระพุทธเจ้าแต่ในปัจจุบันนี้ แล้วขอให้ภูมิเทพยดา อากาศเทพยดา อารักษ์เทพยดา รุกขเทพยดา ท้าวจัตุโลกบาล ท้าวอัฏโลกบาล ท้าวทัศโลกบาล อันมีฤทธิ์สิทธิศักดิ์ จงสังหารผลาญชีวิตข้าพระพุทธเจ้าใน ๓ วัน ๗ วัน ตายให้บังเกิดในมหาอเวจีนรก หมกไหม้ อยู่สิ้นแสนกัลป์อนันตชาติ ครั้นกาลจากที่นั่นและไปบังเกิดในภพใด ๆ อย่าให้ข้าพระพุทธเจ้าพบพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ซึ่งจะมาโปรดข้าพเจ้าเลยทุก ๆ ชาตินี้เถิด” (หจช, จดหมายเหตุ.ร3 จ.ศ. ไม่ปรากฏ เลข ที่ 30)

คำสาบานในข้างต้นของพระยาสงขลา(เถี้ยนเส้ง) นั้นเป็นแนวทางหนึ่งในการแก้ปัญหาฝิ่นของเมืองหลวง ที่ต้องใช้วิธีการสาบานเข้ามาช่วยในการแก้ไขปัญหา เอาเรื่องของความเชื่อมาปรามคนที่คิดจะทำผิด หรืออีกนัยหนึ่งคือยอมยกโทษให้ผู้กระทำผิดแต่มีข้อแม้ว่าจะต้องไม่กระทำอีก เป็นการให้สัตย์สัญญากันโดยอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเมื่อพระยาสงขลาให้สัตย์สาบานแล้วนั้นปัญหาเรื่องฝิ่นเมืองสงขลาก็คงจะเบาบางลง เพราะก่อนหน้านั้นเมืองสงขลาคงเต็มไปด้วยฝิ่น และฝิ่นที่มีในเมืองสงขลานั้นก็จะถูกลักลอบนำเข้าไปยังกรุงเทพมหานครด้วยเช่นกัน ตามที่ปรากฏในเอกสารชั้นต้นดังนี้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

"เรือไปจากสงขลาก็คงจะมีฝิ่นเข้าไปทุกลำ" (หลวงอุดมสมบัติ, 2505: 221)

"เรือลำใดเขาไปแตเมืองสังขล้าก็มีฝิ่นเข้าไปทุกลำ ทรงขัดเคืองพญาสังขล้านัก…
แตงเรือไปคาเมืองสขลาได้ยฝิ่นเขามาถาไม้ " (หจช, หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1201 เลขที่ 129 มัดที่ 11 จดหมายหลวงแก้วอายัติ (กระดาษเพลา))

จากข้อความจากเอกสารข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่าเรื่องฝิ่นเมืองสงขลาส่งผลกระทบต่อรัฐบาลกลางเป็นอย่างมาก องศ์กษัตริย์ต้องเข้ามามีบทบาทในการบัญชาการแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยพระองศ์เอง และผลจากการกวดขันของฝ่ายรัฐบาลและการจับเจ้าเมืองผู้ซื้อขายฝิ่นมาสาบาน คงมีผลทำให้การลักลอบค้าฝิ่นในเมืองสงขลาลดลงไปบ้างอย่างน้อยก็ชั่วระยะเวลาหนึ่ง จนกระทั่งรัฐบาลหาทางที่จะระงับจากต้นตอของเรื่อง ในปี พ.ศ. 2391 รัฐบาลไทยได้พยายามที่จะติดต่อกับผู้ว่าการเกาะสิงคโปร์ เพื่อขอร้องให้ห้ามปรามเรือจีนลูกค้านำฝิ่นเข้ามาขายในราชอาณาเขต (หจช, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 (2391) เลขที่ 31) ซึ่งก็ไม่ได้ผลมากนักเพราะยังมีการลักลอบค้าฝิ่นอยู่เช่นเดิม ปัญหาการลักลอบค้าฝิ่นภายในพระราชอาณาเขตได้คลี่คลายลงขั้นหนึ่ง หลังจากที่รัฐบาลไทยได้ทำสัญญาเบาริ่งและสัญญาอื่น ๆ ที่อนุญาตให้นำฝิ่นเข้ามาขายได้แต่ต้องขายให้กับเจ้าภาษีนายอากรเท่านั้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา

สิ่งที่แสดงให้เห็นอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับปัญหาฝิ่นในเมืองสงขลาคือเหตุใดฝิ่นจึงมีการลักลอบนำเข้ามากที่เมืองสงขลา ถึงขนาดที่มีพระราชดำรัสว่า

"เรือเมืองสงขลาเข้ามาแจงราชการ ณ กรุงเทพพรมหาณคอร ฝิ่นมีเข้ามาทุกลำเรือ

ถ้าตัจฝิ่นที่เมืองสงขลาได้แล้วฝิ่นที่กรุงเทพพระมหานครก็คงจะเหือดลง" (หจช.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210(2391) เลขที่ 31)

เหตุที่ฝิ่นเมืองสงขลามีการลักลอบนำเข้ามามากและเป็นแหล่งขนถ่ายส่งต่อไปยังเมืองหลวงต่อนั้น เป็นเพราะว่า ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าเมืองสงขลาเป็นเส้นทางการค้าทางทะเลที่สำคัญของคาบสมุทร ส่งผลให้มีเรือสินค้าเข้ามาค้าขายมากมายซึ่งส่วนหนึ่งก็มาจากอินเดียอันเป็นแหล่งผลิตฝิ่นที่สำคัญ พร้อมกันนั้นเมืองสงขลาก็มีชาวจีนมีแรงงานจีนที่นิยมสูบฝิ่น และเมืองสงขลาก็เป็นจุดพบปะแวะพักก่อนที่จะเดินทางต่อไปยังที่อื่นๆ กับทั้งที่เมืองสงขลามีเรื่องที่จะต้อง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ติดต่อกับเมืองหลวงเป็นอย่างมากจึงเป็นธรรมดาที่ฝิ่นจากเมืองสงขลาจะเข้าไปสู่เมืองหลวง ซึ่งเส้นทางในการเดินทางของฝิ่นก็เหมือนกับการเดินทางของสินค้าทั่วๆ ไปนั้นเอง เพียงแต่ฝิ่นเป็นสิ่งไม่ดีและผิดกฎหมายเท่านั้น การแพร่กระจายของฝิ่นส่วนหนึ่งก็แสดงให้เห็นถึงการขนถ่ายและการแพร่กระจายของสินค้าที่มาจากต่างประเทศผ่านทางเมืองสงขลาเข้าสู่เมืองหลวงด้วยเช่นกัน

เมืองสงขลาจึงมีสถานะเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งทางภาคใต้ ที่เมืองหลวงให้ความสำคัญและคอยกำกับดูแลอย่างใกล้ชิด เพราะเป็นเมืองที่ความสำคัญต่อเมืองหลวงทั้งในด้านการเมืองการปกครองเป็นเมืองสำคัญปลายพระราชอาณาเขต เมืองที่คอยกำกับดูแลเมืองประเทศราชแทนเมืองหลวง ควบคุมและคานอำนาจในการกำกับดูแลหัวเมืองทางใต้ซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจของอาณาจักร ผู้ปกครองหัวเมืองเหล่านี้จึงต้องเป็นบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจอย่างยิ่งจากเมืองหลวงให้ทำหน้าที่สำคัญนี้ หน้าที่ที่จะกำหนดความอยู่รอดของอาณาจักรได้เช่นกัน ไม่ว่าจะทางการเมืองการปกครอง ทางเศรษฐกิจที่จะต้องเป็นธุระจัดการหารายได้ในรูปแบบต่างๆ มาสู่เมืองหลวง ซึ่งเมืองสงขลามีบทบาทสำคัญส่วนหนึ่งที่จะต้องหารายได้เข้าสู่เมืองหลวงไม่ว่าจะเป็นในรูปของส่วย อากรต่างๆ ตลอดจนบทบาทในการค้าระหว่างประเทศ เมืองสงขลาได้ทำหน้าที่ในส่วนนี้ได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นเมืองที่เหมาะสมในการเป็นเมืองท่าค้าขายที่ดี มีทำเลที่เหมาะสม มีทรัพยากรที่สมบูรณ์ มีการบริหารจัดการที่ดี และมีสังคมที่หลากหลายมีกลุ่มคนที่มีทักษะเฉพาะด้านในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ อย่างสมบูรณ์ จึงทำให้เมืองสงขลาพัฒนาจากชุมชนเล็กๆ จนกลายมาเป็นเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญต่อเมืองหลวงศูนย์กลางอำนาจในเวลาต่อมา แม้ว่าจะมีปัญหาใดๆ เกิดขึ้นกับเมืองสงขลาก็ตามไม่ว่าปัญหา จะเป็นปัญหาเล็กหรือปัญหาใหญ่ก็ตามเมืองหลวงได้ให้ความสำคัญกับเมืองสงขลาตลอดมาแม้จะเป็นเมืองที่อยู่ห่างไกลด้วยระยะทางเพียงใดก็ตาม แต่เมืองสงขลายังคงอยู่ในลักษณะที่ใกล้ชิดแนบแน่นกับเมืองหลวงเป็นอย่างมาก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 4

เมืองสงขลากับการควบคุมประเทศราชและปัญหาต่าง ๆ

บทบาทของเมืองสงขลาในการควบคุมหัวเมืองประเทศราชทางภาคใต้

หัวเมืองประเทศราชที่เมืองสงขลากับกำดูแลนั้นคือ หัวเมืองทั้งเจ็ดซึ่งหมายถึงเมืองปัตตานี โดยที่รัฐบาลได้แยกออกเป็นเมืองเล็กๆ 7 หัวเมือง คือ เมืองปัตตานี เมืองรามัญ เมืองยะลา เมืองยะหริ่ง เมืองสายบุรี เมืองระแงะ และเมืองหนองจิกในปี พ.ศ. 2354 (หจช,จดหมายเหตุ ร2 จ.ศ.1173) โดยที่รัฐบาลกลางมีเจตนาที่จะฟื้นฟูเมืองสงขลาขึ้นเป็นเมืองท่าขนาดใหญ่ เป็นศูนย์กลางทางการค้าแทนเมืองปัตตานีและเป็นที่มั่นควบคุมหัวเมืองประเทศราชมลายูทางด้านอ่าวไทย คู่กับเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นผู้ควบคุมดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายูทางด้านตะวันตกที่ติดต่อกับทะเลอันดามัน ทั้งนี้เพราะรัฐบาลพิจารณาเห็นว่า เมืองปัตตานีมีสภาพการณ์ต่างๆ ที่ทำให้รัฐบาลไม่สามารถควบคุมได้อย่างมีประสิทธิภาพ รัฐบาลกลางจึงฟื้นฟูเมืองสงขลาให้เป็นตัวแทนของรัฐบาลเพื่อควบคุมเมืองปัตตานี และหัวเมืองประเทศราชอื่นๆ ถัดลงไปแทน จึงทำให้เมืองสงขลาและเมืองปัตตานีเป็นคู่แข่งกันอีกครั้ง การแข่งขันระหว่างเมืองทั้งสองในระยะแรกที่รัฐบาลฟื้นฟูเมืองสงขลา เมืองสงขลามีฐานะที่เสียเปรียบมีไพร่พลน้อยกว่าเพราะเป็นเมืองเล็ก ส่วนเมืองปัตตานีเป็นเมืองขนาดใหญ่มีความอุดมสมบรูณ์มากกว่าเมืองสงขลามาก ดังจะเห็นได้จากรายงานของสมเด็จกรมพระยาดำรงฯเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปัตตานีที่แยกออกเป็น 7 หัวเมืองแล้ว ในปี พ.ศ. 2439 ได้กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของหัวเมืองทั้งเจ็ดที่เคยรวมเป็นเมืองปัตตานีเพียงเมืองเดียวว่า

> ...ภูมิลำเนาของเมืองแขกทั้งเจ็ดซึ่งข้าพเจ้าได้ไปเห็น แลได้สืบสวนทราบความในคราวนี้ เห็นเป็นเมืองที่บริบูรณ์อย่างประหลาด จะหาเมืองมะลายูเมืองใดในแหลมมะลายูนี้ เปรียบให้เสมอเหมือนเป็นอันไม่มีคือหัวเมืองที่อยู่ริมทะเลสี่เมือง เมืองหนองจิกเป็นเมืองนาดีหาเมืองจะเปรียบมิได้ อาศัยเข้าเป็นสินค้าใหญ่ ในเมืองตานีมีนาเกลือแห่งเดียวตลอดแหลมมะลายู สินค้าเกลือเมืองตานีขายได้อย่างแพงถึงเกวียนละ 16 เหรียญ ขายตลอดออกไปจนสิงคโปร์และเกาะหมาก เมืองยะหริ่งเป็นเมืองที่มีปลาสมบูรณ์ เป็นสินค้าใหญ่ในเมืองนั้น เมืองสายในพื้นบ้านเองอยู่ข้างทราม แต่ก็อยู่ปากน้ำทางสินค้าขึ้นล่องบริบูรณ์ส่วนเมืองที่อยู่ข้างใน 3 เมืองคือเมืองยะลา รามัญ ระแงะ เหล่านี้ก็ล้วนเป็นเมืองที่อุดมด้วยแร่แลของป่า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ซึ่งเป็นสินค้าได้หลายอย่าง ถ้าจัดการบำรุงให้ดี น่าจะมีผลประโยชน์ได้มากกว่าเมืองใดใดในแหลมมลายูทั้งสิ้น..." (สงบ ส่งเมือง,2522 อ้างถึง หจช, ร 5 ม 2 .14 /74 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ 7 ธ.ค. ร.ศ.115)

และจากรายงานของพระอนันตสมบัติ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา เรื่องความอุดมสมบูรณ์ของเมืองระแงะอีกว่า

...ระแงะเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำมาหากิน มีตำบลบ้านสิบห้าตำบล ทุ่งที่ทำนาก็มีมาก แผ่นดินรับน้ำทั่วเมืองจะทำนาหรือปลูกต้นไม้อื่นๆ ก็ได้ผลทั้งสิ้น... (สงบ ส่งเมือง, 2522 อ้างถึง หจช,ร. 5 ม. 62. 1 / 25 พระอนันตสมบัติ – พระยาสุนทรานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา, 11 ธันวาคม ร.ศ.109)

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าเมืองปัตตานีจึงน่าจะเป็นฝ่ายได้เปรียบเมืองสงขลามาก ทั้งในด้านของกำลังพลและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ แม้ว่าจะด้อยกว่าแต่เมืองสงขลาก็ได้รับความคุ้มครองปกป้องอย่างดีจากรัฐบาลกลาง แต่ด้วยระยะทางที่อยู่ห่างไกลเกินกว่าที่รัฐบาลกลางจะช่วยเหลือได้ฉับพลันทันที ทำให้ในบางครั้งเมืองปัตตานีได้ลักลอบส่งกองทัพเข้ามาตีเมืองสงขลา หลายครั้งที่เป็นกองทัพขนาดใหญ่ และกองเรือโจรสลัดขนาดเล็ก ทั้งนี้เพื่อจะช่วงชิงประโยชน์จากเมืองสงขลา และรบกวนไม่ให้เรือสินค้าเข้ามาค้าขาย ในเมืองสงขลาได้อย่างปลอดภัย

ในปี พ.ศ. 2334 และปี พ.ศ. 2354 เมืองปัตตานีได้รับการช่วยเหลือจากพวกโจรสลัดนอกราชอาณาเขต ได้ยกกองทัพขนาดใหญ่เข้าตีเมืองสงขลา 2 ครั้ง ครั้งแรกสามารถยึดเมืองสงขลาได้เพราะเจ้าเมืองพาสมัครพรรคพวกหลบหนีไปเมืองพัทลุง แต่ครั้งหลังได้รับการช่วยเหลือจากกองทัพหลวง สามารถขับไล่พวกกบฏให้ถอยกลับไปได้ ผลจากการคุกคามของหัวเมืองปัตตานีและพวกแขกสลัดที่สนับสนุนเมืองปัตตานีทำให้รัฐบาลกลางตัดสินใจสลายเมืองปัตตานีออกเป็นหัวเมืองขนาดเล็ก 7 หัวเมือง และเปลี่ยนฐานะของหัวเมืองทั้งเจ็ดในอดีต ที่เคยเป็นเมืองประเทศราชมลายูในกำกับเมืองสงขลาซึ่งมีศักดิ์ศรีและฐานะทัดเทียมเมืองสงขลา ลงมาเป็นหัวเมืองที่ขึ้นกับเมืองสงขลา มีฐานะเป็นเพียงเมืองบริวารเมืองสงขลา ทำให้หัวเมืองปัตตานีเดิมเป็นเมืองใหญ่ถูกลดบทบาทเป็นเมืองขนาดเล็กไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นคู่แข่งขันทางการค้ากับเมืองสงขลาอีกต่อไป หลังจากในปี พ.ศ.2354 คู่แข่งของเมืองสงขลาทางปลายแหลมมลายูมีอยู่เมืองเดียวคือเมือง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นครศรีธรรมราช จึงทำให้เมืองสงขลาและเมืองนครศรีธรรมราชแข่งกันอย่างรุนแรงที่สุด ช่วงระยะตั้งแต่ปี พ.ศ. 2354–2381 ในการเข้าไปกำกับดูแลหัวเมืองทั้งเจ็ดนั้นทำให้เจ้าเมืองสงขลามีสิทธิและอำนาจเหนือเมืองทั้งเจ็ดหลายประการด้วยกัน เช่น

1. เป็นผู้บังคับบัญชาขั้นต้นของหัวเมืองทั้งเจ็ด เจ้าเมืองทั้งเจ็ดจะต้องฟังคำบังคับบัญชาเจ้าเมืองสงขลาในฐานะเจ้านายโดยตรง

2. หัวเมืองทั้งเจ็ดจะติดต่อกับรัฐบาลกลางได้ต้องผ่านทางเมืองสงขลาก่อน กรมการเมืองสงขลาจะเป็นผู้นำเจ้าเมือง ข้าราชการในหัวเมืองทั้งเจ็ดเข้าเฝ้าในโอกาสต่างๆ เช่น ถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองเครื่องราชบรรณาการ หรือรับสัญญาบัตรตั้งเป็นเจ้าเมือง ผู้ช่วยราชการ

3. เจ้าเมืองสงขลามีหน้าที่เป็นผู้ปกครองดูแลหัวเมืองทั้งเจ็ดในเรื่องทั่วๆไป เช่น ระงับความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองกรมการเมืองกับราษฎรที่รุนแรง การติดต่อกับต่างประเทศ การระงับข้อโต้แย้งระหว่างเมืองต่าง ๆ และจะต้องรีบรายงานเรื่องราวดังกล่าวให้รัฐบาลทราบโดยเร็ว

4. เจ้าเมืองสงขลามีสิทธิที่จะเสนอตัวบุคคล ที่จะเป็นเจ้าเมืองกรมการเมืองคนต่อไปเพื่อให้ทางฝ่ายรัฐบาลกลางเป็นฝ่ายโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง

ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น เจ้าเมืองสงขลาได้แต่งตั้งบุตรหลานของตน ไปเป็นเจ้าเมืองบางเมืองในบริเวณเจ็ดหัวเมืองด้วย เพื่อควบคุมหัวเมืองมลายูให้หันมาใกล้ชิดกับเมืองสงขลาและรัฐบาลยิ่งขึ้น เช่น เจ้าเมืองหนองจิก นอกจากนั้นทางฝ่ายเมืองสงขลา เริ่มเข้าไปแสวงผลประโยชน์จากหัวเมืองทั้งเจ็ดอย่างกว้างขวาง ซึ่งผลประโยชน์ส่วนใหญ่เป็นผลประโยชน์ส่วนของเจ้าเมืองกรมการเมืองมิได้ตกทอดไปถึงรัฐบาลกลาง ผลประโยชน์ที่เมืองสงขลาได้รับจากหัวเมืองทั้งเจ็ดมีตั้งแต่ส่วยภาษีอากร ค่าขนอน และค่าเช่าเหมืองดีบุกที่เมืองยะลาที่พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) ได้ไปลงทุนขุดไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ดังปรากฏหลักฐานในบัญชีผลประโยชน์เมืองสงขลาที่ พระวิจิตวรสาสน์ (ปั้น สุขุม) ยื่นเสนอต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในปี พ.ศ. 2439 มีรายการผลประโยชน์ที่ได้รับจากบริเวณเจ็ดหัวเมืองถึง 10 รายการ คิดเป็นจำนวนเงินถึง 8,424 บาท หรือเท่ากับร้อยละ 23.4 ของผลประโยชน์ที่เจ้าเมืองสงขลาได้รับ ในฐานะที่เป็นเจ้าเมืองดังรายการต่อไปนี้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 12 แสดงผลประโยชน์เจ้าเมืองสงขลาที่ได้จากเจ็ดหัวเมือง ปีพ.ศ. 2439

ลำดับที่	รายการผลประโยชน์ที่เจ้าเมืองสงขลาได้รับจากบริเวณเจ็ดหัวเมือง	จำนวนเงิน (บาท)
1.	ส่วยแทนกระดานที่กลาพอ	208
2.	ส่วยแทนกระดานที่จะแหน่	66
3.	ส่วยแทนกระดานที่หนองจิก	583
4.	ภาษีบ่อนเบี้ยเมืองตานี	500
5.	ส่วยแทนหวายเมืองยะลา	866
6.	ส่วยแทนกระดานเมืองยะหริ่ง	536
7.	ภาษีฝิ่น อากรบ่อนเบี้ยเมืองยะลา	666
8.	ส่วยยางไม้เมืองยะลา	166
9.	ค่าขนอนตำบลท่าสาปเมืองยะลา	336
10.	ค่าเช่าเหมืองดีบุกเมืองยะลา	4,500
รวม		**8,424**

ที่มา: หจช ร 5 ม 47/ 14 เรื่องผลประโยชน์ และการจัดการต่าง ๆ ในเมืองสงขลา พัทลุง และนคร (2439)

เป็นที่น่าสังเกตว่ารายได้ส่วนใหญ่ได้จากเมืองยะลา หนองจิก ยะหริ่ง และตานี ซึ่งเป็นหัวเมืองที่อยู่ใกล้ ๆ กับเมืองสงขลา สำหรับเมืองยะลา เป็นหัวเมืองที่เจ้าเมืองสงขลาหลายคนได้เข้าไปแสวงหาผลประโยชน์โดยตรง เช่นพระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) ได้ไปลงทุนริเริ่มทำเหมืองแร่ดีบุกแบบเก่าไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ได้ดีบุกจากเหมืองปีละประมาณ 170 หาบ (สงบ ส่งเมือง, 2522 อ้างถึง หจช, ร 5 ม 2 .14 / 48 หนังสือ พระยาเทเวศวงศ์วิวัฒน์ตรวจราชการเมืองสงขลา ร.ศ.113)

ในสารตราตั้งเจ้าเมืองและกรมการเมืองทั้งเจ็ดทุกครั้งรัฐบาลกลางจะย้ำว่า ให้เจ้าเมืองและกรมการเมืองทั้งเจ็ดเชื่อฟังเจ้าเมืองสงขลาในฐานะผู้ใหญ่บังคับบัญชา (สงบ ส่งเมือง, 2522 อ้างถึง หจช, ร 5 ก หเล่ม 20 จ.ศ.1241 พระราชทานนามสัญญาบัตรตั้งพระพิทักษ์ธรรมสุนทรฯ ผู้กำกับเมืองปัตตานี)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปัญหาในการควบคุมหัวเมืองทั้งเจ็ดของเมืองสงขลา

ปัญหาในการควบคุมหัวเมืองทั้งเจ็ดของเมืองสงขลานั้นหากพิจารณาจากเอกสารตรวจราชการของพระวิจิตรวรสาส์นที่มีต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากการแทรกแซงของอังกฤษ ดังที่ปรากฏในเอกสารว่า

> ...หัวเมืองแขกมลายูเวลานี้ สังเกตดูอังกฤษอยากได้เต็มที่ ถ้านิ่งเฉยเสียไม่จัดการให้เจริญขึ้นบ้าง น่ากลัวอังกฤษจะหาเหตุยกขึ้นพูดพาโลต่าง ๆ ตามอุบายของเมืองที่มีอำนาจ เมื่อข้าพระพุทธเจ้าพบกับเจ้าเมืองสิงคโปร์ที่ปีนัง ฟังเสียงพูดแลความว่าเมืองแขกอยู่เพียงไหนไทยอยู่เพียงนั้น ก็เห็นได้ว่าความต้องการของอังกฤษต้องการตั้งแต่เมืองแขกออกไป (สงบ ส่งเมือง, 2522 อ้างถึง หจช.,ร. 5 ม. 49/28 พระวิจิตรวรสาส์นทูลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย สำเนาที่ 42169 , 14 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 114)

แต่ในความคิดเห็นของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นทรงเห็นว่า ความเป็นจริงแล้วปัญหาในการปกครองหัวเมืองทั้งเจ็ดที่ก่อให้เกิดความวุ่นวายสืบเนื่องจากเหตุผล 3 ประการ คือ (สงบ ส่งเมือง, 2522 อ้างถึง หจช., ร.5 ม.49 / 27 กรมหมื่นดำรงฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไปรเวตที่ 262 / 43027 , 4 มีนาคม ร.ศ. 114)

1. ความเพิกเฉยของรัฐบาลกลางมอบให้เมืองสงขลาจัดการเอง เมืองสงขลาจึงมุ่งหาประโยชน์และอำนาจส่วนตนมากกว่าประโยชน์ทางราชการ

2. เมืองสงขลาหาประโยชน์แต่เพียงอย่างเดียว ไม่มีการพัฒนาให้ราษฎรในหัวเมืองทั้งเจ็ดมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งผลประโยชน์ที่เมืองสงขลาได้จากหัวเมืองทั้งเจ็ด ได้แก่

2.1 การเก็บภาษีอากรในบริเวณหัวเมืองทั้งเจ็ด เหมือนกับหัวเมืองอื่นๆ ทางภาคใต้ เช่น เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช แต่ต่างกันเพียงแต่ว่าหัวเมืองทั้งเจ็ดรายได้จากภาษีอากรของหัวเมืองทั้งเจ็ด ไม่ต้องส่งเข้ามาถวายยังเมืองหลวง แต่ให้ตกเป็นผลประโยชน์ของผู้ว่าราชการเมือง ซึ่งจะนำมาใช้จ่ายในหัวเมืองเหล่านั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดเกล้าฯ ให้เมืองสงขลาเป็นผู้ควบคุมบังคับบัญชาหัวเมืองทั้งเจ็ด พระยาสงขลาได้เข้าไปแสวงหา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผลประโยชน์จากหัวเมืองทั้งเจ็ดตลอดมา โดยผู้ว่าราชการเมืองเหล่านั้นต้องแบ่งส่วนแบ่งในภาษีอากรต่างๆ ให้พระยาสงขลา

2.2 พระยาสงขลาแต่งให้นายหมวดนายกองออกไปตั้งควบคุมผู้คนบางหมู่บาง เหล่าเก็บเงินส่งมายังเมืองสงขลา

2.3 โดยส่วนตัวพระยาสงขลายังมีที่ดินซึ่งเกิดประโยชน์ต่าง ๆ เช่น บ่อดีบุกในบริเวณหัวเมืองทั้ง 7 อยู่หลายตำบล

2.4 และยังเรียกเก็บสิ่งของเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ เป็นครั้งคราวอีกด้วยในอัตราที่มากน้อยแตกต่างกันไปแต่ละเมือง

3. บรรดาเจ้าทั้งเจ็ดที่ปกครองไพร่บ้านพลเมืองอย่างกดขี่ เป็นผลให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนเนื่องจากถูกขูดรีดส่วยสาอากร แต่ผลประโยชน์ที่บรรดาเจ้าเมืองเหล่านี้ได้รับก็มิได้นำส่งหลวงอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยกรณีเมืองนี้เป็นระบบปลาใหญ่กินปลาเล็ก คือเจ้าเมืองสงขลาเร่งรัดจากเจ้าเมืองแขก ๆ ก็เร่งรัดจากประชาชนในเมืองของตนอีกที (ญาดา ประภาพันธ์, 2542: 114)

ความเดือดร้อนของราษฎรเมืองเหล่านี้ปรากฏในรายงานใบบอกข้อราชการต่าง ๆ ที่ส่งมายังเมืองหลวงตลอดมา ดังกรณีราษฎรเมืองยะหริ่งได้เข้าชื่อกันฟ้องร้องพระยายะหริ่งต่อกรมการเมืองสงขลาเป็นจำนวนหลายร้อยฉบับ (หจช.,ร. 5 ม. 62.1 / 25 “พระกระแสรับสั่งให้จดหมายไว้ในเรื่องหนังสือพระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์”) ได้แก่คำร้องของหนิควร ซึ่งเป็นหลานพระยายะหริ่งกับบ่าวไพร่สิบคน กล่าวโทษพระยายะหริ่งและแม่กองว่า “... เข้าปล้นบ้านหนิควรและฆ่าบุตรภรรยาและบ่าวไพร่ และเก็บทรัพย์สมบัติไป...” (หจช.,ร. 5 ม. 49 / 58 , เจ้าพระยาพลเทพ ที่สมุหพระกลาโหม ทูลกรมหมื่นสมมตฯ ที่ 152 / 15410, 24 ตุลาคม ร.ศ. 112)

เมืองสงขลาได้บอกเรื่องนี้ไปยังสมุหกลาโหม จึงเรียกตัวพระยายะหริ่งมาชำระ แต่พระยายะหริ่งทำเพิกเฉยเสีย และไม่ยอมให้ความร่วมมือในการสอบสวนคดี เหตุการณ์ครั้งนั้นนับเป็นความผิดคดีหนึ่งของพระยายะหริ่ง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแหลมมลายูในปี พ.ศ. 2432 ปรากฏว่า ราษฎรเมืองยะหริ่งและพระยาโยธานุประดิษฐ์ ผู้ช่วยราชการ ความว่า "...กระทำการคุมเหงตัวและราษฎรต่างๆ...ฆ่าคนไม่มีความ...เก็บริบทรัพย์ตามชอบใจ" (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,2550:59)

กรณีความผิดของพระยายะหริ่ง จากผลการสอบสวนของพระอนันตสมบัติได้ทูลพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์ซึ่งเป็นข้าหลวงประจำแหลมมลายู ทำให้ทราบถึงความบกพร่องอย่างมากของพระยายะหริ่งดังนี้

> ...ให้หาตัวพระยายิริง พระโยธานุประดิษฐ์มาที่พักได้ชี้แจงให้ฟังแต่ อัทธยาไศรยพระยายิริง พระโยธานุประดิษฐ์นี้จะทรมารเข้าใจผิดถูกนั้นเห็นจะลำบาก ด้วยเป็นคนไม่รู้จักภาษาเสียทีเดียว แลความซึ่งถูกกล่าวหาของราษฎรเป็นอยู่นั้นจริงทุกราย...และเมื่อข้าพระพุทธเจ้ายกไปถึงเมืองยิริง ผู้ว่าราชการเมืองแขกทั้งปวงเข้าใจชัดแน่ว่าพระยายิริงเป็นคนชั่วที่สุดดุร้ายกดขี่ยิ่งกว่าเมืองอื่นๆ ... (สงบ ส่งเมือง, 2522 อ้างถึง หจช.,ร. 5 ม. 62. 1 / 25 พระอนันตสมบัติ ทูลพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์, 11 ธันวาคม ร.ศ. 109)

ทางด้านเมืองระแงะ ราษฎรก็ประสบกับความอยุติธรรมต่าง ๆ ของเจ้าเมือง จากรายงานของพระอนันตสมบัติแจ้งว่าราษฎรเมืองระแงะได้อพยพไปอยู่เมืองอื่นเป็นจำนวนมาก เพราะถูกเจ้าเมืองกดขี่ได้รับความเดือดร้อนหลายอย่าง (สงบ ส่งเมือง,2522 อ้างถึงหจช.,ร. 5 ม. 62. 1 / 25 พระอนันตสมบัติ – พระยาสุนทรานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา, 11 ธันวาคม ร.ศ. 109)

ทั้งจากความไม่ยุติธรรมในการชำระคดีความ ผลประโยชน์จากป่า เช่น ป่าหวาย ป่ากระวาน ก็ถูกปิดไม่ให้ราษฎรเข้ามาทำมาหากินได้ นอกจากคนของเจ้าเมือง ซึ่งก็ไม่ได้กำหนดเวลาจัดหา ทำให้ประโยชน์ที่เก็บได้ลดลงทุกปี ความจริงแล้วราษฎรเมืองระแงะไม่ควรประสบปัญหาในการทำมาหากิน ทั้งนี้เพราะเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์มากเมืองหนึ่ง

ทางรามันก็เช่นกัน มีรายงานแจ้งว่าราษฎรได้อพยพไปอยู่เมืองอื่นๆ โดยเฉพาะเมืองเปรัคเป็นจำนวนมาก และในหมู่ราษฎรที่อพยพออกไปนั้น มีแม่กองซึ่งพระยารามันแต่งตั้งให้นายที่ดูแลราษฎรรวมอยู่ด้วย การที่ราษฎรโดยเฉพาะแม่กองซึ่งเป็นบุคคลระดับผู้ปกครองต้องหนีไปอยู่ในดินแดนของผู้พิพาท คือ เปรัค (กรณีพิพาทเรื่องพรมแดน ปี พ.ศ. 2426- 2430) ย่อมแสดงให้เห็นถึง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ความไม่พอใจในสภาพความเป็นอยู่ของสังคมเมืองรามัญอย่างรุนแรง จากรายงานความเดือดร้อนของราษฎรเมืองรามัน พอประมวลได้ดังนี้

1. การเก็บส่วยและภาษีต่างๆ เป็นไปอย่างไม่ยุติธรรมและกดขี่บังคับราษฎร กล่าวคือในการเก็บส่วยต้นไม้เงินทองซึ่งกำหนดเก็บ 5 ปี 2 ครั้ง ในครั้งหนึ่งๆ ราษฎรมักจะถูกเรียกเก็บซ้ำสองสามซ้ำ ถ้าราษฎรขัดขืนก็จะถูกลงโทษโดยชักโคกระบือบ้าง จับตอกขื่อไว้บ้าง ราษฎรทนการกดขี่ไม่ไหวก็ยอมให้ เหล่านี้เป็นต้น

2. การเกณฑ์ราษฎรไปทำธุรกิจต่างๆ ให้เจ้าเมือง มักกินระยะเวลานานเกินไป เป็นเหตุให้ราษฎรขาดเวลาทำมาหากิน

3. พระยารามันและพวกพ้องมักใช้อำนาจกลั่นแกล้งราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อนในการทำมาหากินโดยวิธีต่างๆ เช่น ต้อนช้างซึ่งไม่ได้จับมาเข้าประจำการมาไว้ใกล้ไร่นาของราษฎรแล้วปล่อยให้ช้างเหล่านั้นบุกรุกเข้าไปทำความเสียหายแก่พืชผล

4. พวกพ้องพระยารามันใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงราษฎรในทุกด้านตามแต่จะมีโอกาส เช่น หลวงรายาภักดีบุตรพระยารามัน หรือบ่าวพระยารามันพอใจลูกสาวราษฎรคนใด ก็ให้ไปฉุดมาบ่าวพระยารามัน บ่าวหลวงรายาภักดี หรือลูกสะใภ้พระยารามัน เมื่อต้องการไร่นาของใครก็แยกเอามาเป็นของตน หรือยกให้คนอื่นโดยไม่สนใจว่าจะมีเจ้าของอยู่ก่อนหรือไม่ (สงบ ส่งเมือง,2522 อ้างถึงหจช.,ร. 5 ม. 49/70 “รายงานกิจการบ้านเมืองของเมืองรามัน” พระอนันตสมบัติ ทูลกรมหมื่นสมมตฯ, 11 ตุลาคม ร.ศ.113)

จากความเดือดร้อนของราษฎรเมืองยะหริ่ง ระแงะ และรามัน ย่อมแสดงให้เห็นถึงปัญหาของการปกครองหัวเมืองเหล่านี้ เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วจะเห็นว่าต้นตอของปัญหาในการปกครองหัวเมืองทั้งเจ็ดที่เกิดขึ้นนั้น เป็นปัญหาลูกโซ่ กล่าวคือจากสาเหตุประการแรกคือความเพิกเฉยของรัฐบาลกลาง แล้วเป็นผลให้เกิดสาเหตุต่อมาคือเมื่อทางราชธานีไม่เอาใจใส่ในการปกครองหัวเมืองทำให้เจ้าเมืองสงขลาซึ่งทำหน้าที่ควบคุมหัวเมืองทั้งเจ็ดถือโอกาสแสวงหาประโยชน์จากหัวเมืองทั้งเจ็ด และบรรดาเจ็ดหัวเมืองก็ใช้อำนาจกับประชาชนในปกครองของตนอีกต่อหนึ่ง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ดังนั้นความยุ่งยากในหัวเมืองทั้งเจ็ด อาจดำเนินการแก้ไขโดยเริ่มต้นจากสาเหตุประการแรก คือความเพิกเฉยของรัฐบาลกลาง ซึ่งปรากฏจากเหตุการณ์ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2432- 2437 ในหัวเมืองทั้งเจ็ด ตลอดจนภัยคุกคามจากอิทธิพลของตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศส รวมทั้งอังกฤษในกรณีพิพาทพรมแดนเปรัค–รามันทำให้รัฐบาลเริ่มคิดจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล เพื่อดึงอำนาจการปกครองจากหัวเมืองเหล่านี้เข้าสู่ส่วนกลาง โดยมีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพดำรงตำแหน่งเสนาบดีมหาดไทยในปี พ.ศ. 2435

สำหรับมาตรการในการแก้ไขปัญหาความยุ่งยากในหัวเมืองทั้งเจ็ดนั้น กรมหมื่นดำรงฯ ทรงกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงแนวทางในการจัดการปกครองหัวเมืองทั้งเจ็ด ดังนี้

> ...เมื่อว่าโดยการหัวเมืองทั้ง 7 นี้ เฉพาะแต่ข้อที่ราชาธิปไตยควรจะได้ประโยชน์จากหัวเมืองแขกทั้ง 7 เมือง มากกว่าทุกวันนี้นั้นเป็นการสมควรแลเป็นการที่ข้าพระพุทธเจ้าคิดตริตรองอยู่เสมอมิได้ขาด... เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า หัวเมืองแขกเหล่านี้ที่แบบแผนก่อนจัดไว้ให้อยู่ในบังคับบัญชาเมืองสงขลานั้น เป็นแบบแผนอันดีควรเอาเป็นทางที่จะจัดการต่อไปได้ กล่าวคือ ต้องจัดแต่เมืองสงขลาออกไป ถ้าจัดเมืองสงขลาเป็นแบบแผนได้เรียบร้อยแล้ว การที่จะจัดออกไปในหัวเมืองแขกทั้ง 7 นี้ ก็ไม่ยากอันใด เพราะฉะนั้นในเวลานี้ระงับไว้เสียก่อนดีกว่า" (สงบ ส่งเมือง, 2522 อ้างถึงหจช.,ร. 5 ม. 49 / 27 กรมหมื่นดำรงฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ 69 / 12959, 16 กรกฎาคม ร.ศ. 114)

ก่อนหน้านี้ กรมหมื่นดำรงฯ ได้กราบบังคมทูลถึงเหตุผลในการจัดการหัวเมืองทั้งเจ็ด โดยเริ่มจากเมืองสงขลาก่อน เป็นนโยบายจัดการปกครองที่เริ่มต้นจากภายในก่อน โดยแสดงเหตุผลดังนี้

> ... ส่วนหัวเมืองแขก 7 เมืองอยู่ใกล้ชิดกับสงขลา เมื่อการเมืองสงขลาออกเดินได้แล้วคงจะจูงการเมืองทั้ง 7 ให้เดินตามไปโดยง่าย ถ้าความเจริญรุ่งเรืองจัดให้เป็นผลได้เท่าใดก็คงจะเป็นอานิสงส์แพร่หลายออกไปถึงหัวเมืองกลันตัน ตรังกานู...ด้วยเหตุผลนี้จึงตั้งต้นจัดการแต่ภายในออกไป คือจัดการเมืองสงขลาเป็นต้น และหัวเมืองแขกที่ 7 ติดต่อออกไปดีกว่าจะจัดหัวเมืองข้างนอกย้อนเข้ามาหาข้างใน..." (สงบ ส่งเมือง, 2522 อ้างถึง หจช.,ร. 5 ม.49 / 27 กรมหมื่นดำรงฯ กราบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ 69/12959, 16 กรกฎาคม ร.ศ. 114)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จะเห็นได้ว่า เมืองสงขลามีความสำคัญต่อการจัดการปกครองหัวเมืองทั้งเจ็ด แม้ในคำสั่งถึงพระเสนีพิทักษ์ซึ่งออกตรวจราชการหัวเมืองทั้งเจ็ด ก็ได้ทรงกำชับให้ระมัดระวังการแสดงการตำหนิพระยาวิเชียรคีรีเจ้าเมืองสงขลาและกรมการเมืองต่อเจ้าเมืองทั้งเจ็ดเพื่อไม่ให้เสียหลักในการปกครอง เพราะถึงอย่างไรการจะจัดการหัวเมืองทั้งเจ็ด จำเป็นต้องพึ่งพากำลังของเมืองสงขลาซึ่งเป็นเมืองใหญ่เป็นเมืองที่มีอิทธิพลไทยอย่างแน่นแฟ้นและมีพรมแดนติดกับเมืองเหล่านี้ การก่อความรู้สึกดูแคลนผู้ว่าราชการเมืองย่อมเป็นผลเสียต่อการปกครองหัวเมืองเหล่านี้ภายหลังได้ (สงบ ส่งเมือง, 2522 อ้างถึงหจช.,ร. 5 ม. 49 / 27 กรมหมื่นดำรงฯ กราบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ 69 / 12959,16 กรกฎาคม ร.ศ. 114)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริสอดคล้องกับพระดำริของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพที่มีต่อการจัดการปกครองหัวเมืองทั้งเจ็ด ว่าหัวเมืองเหล่านี้ยังอยู่ภายใต้บังคับของเมืองสงขลาอีกชั้นหนึ่ง การจะเปลี่ยนแปลงการปกครองในหัวเมืองเหล่านี้อย่างใดไม่อาจเป็นไปได้ ถ้าปราศจากการสนับสนุนของเจ้าเมืองสงขลา ดังพระราชกระแสตอนหนึ่งว่า “...ถึงว่าไม่ผิดธรรมเนียมในกรุงนัก ก็เป็นการแปลกใหม่ในเมืองนั้นเอง แลข้ามเมืองสงขลาอยู่ ...” (หจช, ร.5 ม.49/36 พระราชกระแสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สำเนาที่ 1/1535, 7 พฤศจิกายน ร.ศ. 113)

จากเอกสารข้างต้นที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของเมืองสงขลาทีมีต่อหัวเมืองทั้งเจ็ดเป็นอย่างมาก ถึงแม้ว่าเวลาจะผ่านมาช่วงเวลาที่จะมีการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วก็ตาม การที่ดำรงไว้ซึ่งอำนาจและบารมีของเมืองสงขลาที่มีต่อหัวเมืองทั้งเจ็ดได้มากขนาดนี้แสดงว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเมืองสงขลาใช้อำนาจในการปกครองหัวเมืองทั้งเจ็ดอย่างเด็ดขาดและเต็มที่เสมอมา เมืองสงขลาจึงสามารถปกครองหัวเมืองปัตตานีซึ่งมีขนาดและกำลังที่มากกว่าเมืองสงขลาหลายเท่าตัวได้ ทั้งยังเห็นถึงผลสำเร็จของวิธีการแบ่งแยกแล้วปกครอง ในการแบ่งเมืองปัตตานีออกเป็นหัวเมืองเล็กๆ เจ็ดหัวเมือง ซึ่งเป็นกุศโลบายที่เจ้าเมืองสงขลาได้มาจากรัฐบาลในกรุงเทพฯ โดยตรง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างเมืองสงขลากับเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลาและเมืองนครศรีธรรมราชในระยะแรกๆ ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนนัก ที่มีหลักฐานแน่นอนก็ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เมืองสงขลามีฐานะเป็นเมืองบริวารเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาเป็นต้นมา คงสภาพเช่นนี้มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงได้แยกออกจากเมืองนครศรีธรรมราชโดยเด็ดขาด ไปขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2334 สาเหตุที่รัฐบาลแยกเมืองสงขลาออกจากเมืองนครศรีธรรมราชครั้งนั้น ส่วนหนึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาล อีกส่วนหนึ่งเกิดจากการเป็นอริกันระหว่างเจ้าเมืองทั้งสองอย่างรุนแรงจนไม่สามารถจะบังคับบัญชากันได้ต่อไป ซึ่งมีสองประการด้วยกันคือ

ประการแรก เป็นสาเหตุที่เกิดขึ้นในสมัยธนบุรี เจ้านคร (หนู) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะผู้บังคับบัญชาเมืองสงขลา ได้ส่งกรมการเมืองนครศรีธรรมราชให้ไปจัดหาผู้หญิงชาวเมืองสงขลาตั้งแต่ที่เป็นช่างทอหูกบุตรสาวกรมการเมือง และชาวเมืองทั่วๆ ไป เพื่อใช้ในราชการฝ่ายในเมืองนครศรีธรรมราช ทำให้เจ้าเมืองกรมการเมืองและชาวเมืองสงขลาไม่พอใจในปี พ.ศ. 2320 พระยาสงขลา (เหยี่ยง) เจ้าเมืองสงขลานำเรื่องราวนี้ขึ้นกราบทูล สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทรงพิจารณาเห็นว่าเจ้าเมืองทั้งสองเป็นอริกัน จึงทรงตัดสินพระทัยแยกเมืองสงขลาออกจากเมืองนครศรีธรรมราชมาขึ้นตรงต่อเมืองหลวงชั่วคราวตั้งแต่ปี พ.ศ.2320 เป็นต้นมา (กรมศิลปากร,2526: 35-39) จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2327 เมื่อมีการเปลี่ยนกลุ่มอำนาจทางการเมืองในส่วนกลาง เจ้าเมืองคนก่อนของทั้งสองเมืองถูกปลดออกจากตำแหน่ง และมีการแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้เมืองสงขลาขึ้นตรงต่อเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่ง เพราะทรงเห็นตามที่สมเด็จกรมพระราชวังบวรสุรสีหนาถกราบทูลว่าพระยาสงขลา (บุญหุ้ย) เจ้าเมืองสงขลาคนใหม่อายุยังน้อยและมีความสนิทสนมกับเจ้าพระยานครฯ (พัด) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนใหม่ (กรมศิลปากร, 2526: 51)

ประการที่สอง ในปี พ.ศ. 2334 เจ้าพระยานครฯ (พัด) เกิดเป็นอริกับพระยาสงขลา (บุญหุ้ย) เพราะความริษยากัน กล่าวคือ พระยาสงขลา (บุญหุ้ย) มีความชอบจากการปราบกบฏเมืองปัตตานีในปีเดียวกันถึงกับโปรดให้เมืองสงขลาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ มอบให้เมืองสงขลาดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายูด้านอ่าวไทย เจ้าพระยานครฯ(พัด) ไม่พอใจทำเรื่องกล่าวหาพระยาสงขลา (บุญหุ้ย) หลายเรื่อง เช่น กล่าวหาว่าพระยาสงขลาไปข่มเหงเมืองไทรบุรียึดเอาที่ตำบลบ้านพะตงและบ้านการำ เป็นใจให้พวกญวนในกองทัพกรุงเทพฯ ทุบตีคนในกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

(กรมศิลปากร, 2526: 51-52) ทางฝ่ายรัฐบาลกลางตัดสินข้อกล่าวหาในลักษณะที่เข้าข้างเมืองสงขลา คือพระยาสงขลา (บุญหุ้ย) ไม่มีความผิด และทรงโปรดเกล้าฯ ยกเมืองสงขลาขึ้นเป็นหัวเมืองชั้นโท ขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร เจ้าพระยานครฯ (พัด) จึงไม่พอใจทั้งรัฐบาลกลางและพระยาสงขลา ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะเดิมสิ้นสุดลงกลายเป็นหัวเมืองที่เป็นอริกัน คอยชิงดีชิงเด่นกันตลอดมา

การเป็นอริกันในทางส่วนตัวของเจ้าเมืองทั้งสอง ในระยะหลังได้ค่อยๆ พัฒนากลายเป็นคู่แข่งกันทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจทางหัวเมืองภาคใต้ ดูเหมือนว่าทางฝ่ายรัฐบาลมีความพอใจที่จะให้หัวเมืองทั้งสองมีความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว เพราะตลอดเวลารัฐบาลกลางทราบดีและไม่คิดแก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ซึ่งก็มีผลดีต่อรัฐบาลในแง่ที่เจ้าเมืองทั้งสองพยายามที่จะสร้างความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพระบรมวงศานุวงศ์และเจ้านายในกรุงเทพฯ เพื่อเป็นกำลังสนับสนุนฝ่ายตน และได้ส่งบุตรหลานเข้าไปรับราชการในกรุงเทพฯ ในฐานะมหาดเล็ก หรือไม่ก็รับราชการฝ่ายในเพื่อคอยสืบข่าวคราวที่เกี่ยวกับเมืองทั้งสองรายงานให้เจ้าเมืองทราบตลอดมา (กรมศิลปากร, 2526: 25-27)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมืองหลวงมีนโยบายต้องการพัฒนาเมืองสงขลา ขึ้นเป็นหัวเมืองขนาดใหญ่เพื่อเหตุผลหลายประการด้วยกัน เป็นฐานที่มั่นควบคุมหัวเมืองประเทศราชมลายูด้านอ่าวไทย เพื่อถ่วงดุลอำนาจเมืองนครศรีธรรมราชและเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ฐานะความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับรัฐบาลกลาง จึงใกล้ชิดกว่าเมืองนครศรีธรรมราชมาก ทำให้เมืองสงขลาได้รับการยกฐานะให้มีศักดิ์ศรีและอำนาจเทียบเท่าเมืองนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะเจ้าเมืองสงขลามีบรรดาศักดิ์และศักดินาเทียบเท่าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นครั้งแรก ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลาและเมืองนครศรีธรรมราช กับเมืองหลวงได้เปลี่ยนแปลงตรงกันข้ามกับสมัยรัชกาลที่ 1 ในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 กล่าวคือในระยะทั้งสองรัชกาลเป็นระยะที่เมืองนครศรีธรรมราชมีบทบาทเด่นมากจนกระทั่งทำให้เกิดความรู้สึกว่าเมืองสงขลาได้ตกอยู่ในสภาพที่ตกต่ำมากที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่เป็นเช่นนี้คงจะเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญหลายประการด้วยกันคือ

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในระยะดังกล่าวคือ เจ้าพระยานครฯ (น้อย) มีความสัมพันธ์ส่วนตัวกับราชสำนัก โดยเฉพาะกรมหมื่นศักดิพลเสพ โอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่ประสูติจากเจ้าหญิงนุ้ยใหญ่ ธิดาของเจ้าพระยานครฯ (พัด) กรมหมื่นศักดิพลเสพโอรส

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จึงมีความสัมพันธ์ในฐานะเครือญาติที่ใกล้ชิดกับเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ซึ่งถือกันว่าเป็นบุตรอย่างเป็นทางการของเจ้าพระยานครฯ (พัด) กรมหมื่นศักดิพลเสพเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีอำนาจอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่รัชกาลที่ 2 ในฐานะผู้กำกับราชการกรมกลาโหม จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ในฐานะกรมพระราชวังบวรฯ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือโดยตรงจากรัฐบาลกลาง โดยเฉพาะกรมหมื่นศักดิพลเสพ ดังปรากฏข้อความยืนยันในหนังสือของ นายสังจางวางมหาดเล็กกรมขุนอิศรานุรักษ์* ในปี พ.ศ. 2355 ว่า "...เมืองนครนี้อยู่ในละอองทุลีพระบาทกรมหมื่นศักดิพลเสพ ได้ช่วยว่ากล่าวอยู่ ดีกว่าฝ่ายสงขลาสักสิบส่วนอีก การทั้งปวงอย่าให้เจ้าคุณร้อนรนนักเลย..." (หจช, จมห ร 2 จ.ศ. 1174(2355) เลขที่ 4)

เจ้าพระยานครฯ (น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่มีความสามารถเฉพาะตัวในหลายด้าน ทางด้านการค้าได้รับคำชมจากรัชกาลที่ 2 ว่า "...พระยานครฯ (น้อย) ทำกว้างขวางดีอยู่ ข้างสงขลาทำเป็นลูกค้าไปที่เดียว…" (หจช, จมห ร 2 จ.ศ. 1174 (2355) เลขที่ 9 ก) ทางด้านการช่างโดยเฉพาะการต่อเรือชมว่า "...เห็นว่าบรรดาเจ้าเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตก ไม่รู้การพินิจเหมือนพระยานครฯ (น้อย) จะทำการสิ่งใดก็หมดจดเกลี้ยงเกลาเป็นช่าง และรู้การพิเคราะห์การดีการชั่ว จึงวางพระทัยในพระยานครฯ (น้อย)..." (หจช, จมห ร 2 จ.ศ. 1174 (2355) จ.ศ. 1176 (2357) เลขที่ 15) ทางด้านการค้าต่างประเทศ เจ้าพระยานครฯ (น้อย) ก็เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเจรจากับอังกฤษเพื่อยุติปัญหาขัดแย้งเกี่ยวกับหัวเมืองมลายู เจ้าพระยานครฯ (น้อย) เป็นเจ้าเมืองที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยมาก มีอำนาจเกียรติศักดิ์ศรี และบรรดาศักดิ์สูงกว่าเจ้าเมืองสงขลาในระยะเดียวกัน สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงกับยกย่องว่า "...นับถือกันเป็นเจ้าแผ่นดินรอง เป็นผู้ได้รับอำนาจทำหนังสือสัญญากับอังกฤษ เจ้าของพระขรรค์เนาวโลหะ พระแท่นถม พระราชยานถม พระแสงง้าว พระแสงทวนถม และอื่น ๆ ..." (หลวงอุดมสมบัติ, 2505: 39)

เจ้าพระยานครฯ (น้อย) เป็นผู้รับสนองนโยบายขยายอำนาจของไทย ลงไปทางหัวเมืองมลายูในสมัยรัชกาลที่ 2-3 ซึ่งมีกรมหมื่นศักดิพลเสพ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญคอยสนับสนุนอยู่กรุงเทพฯ เมื่อมีเหตุไม่ปกติทางหัวเมืองภาคใต้ทางเมืองหลวงก็จะมอบให้เจ้าพระยานครฯ (น้อย) เป็นผู้ดำเนินการแก้ไขทั้งสิ้น แม้แต่การกะเกณฑ์ผู้คนทางหัวเมืองทางภาคใต้ ก็เกณฑ์จากเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ทั้งหมด (หจช, ร 5 สารบัญสมุดพิเศษเล่มที่ 20 จ.ศ. 1242เลขที่ 36)

---

* กรมขุนอิศวานุรักษ์มีฐานะเป็นผู้กำกับราชการกรมกลาโหมเช่นเดียวกับ กรมหมื่นศักดิพลเสพ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตลอดสมัยเจ้าพระยานครฯ (น้อย) คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2354 ถึงปี พ.ศ. 2382 หัวเมืองภาคใต้ทั้งหมดรวมทั้งเมืองสงขลาด้วย มีฐานะเกือบเป็นเมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม หัวเมืองสงขลาก็ไม่เคยละความพยายามที่จะตั้งตนเป็นคู่อริ และคู่แข่งของเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองสงขลาได้ดำเนินการที่จะแย่งไพร่พลจากเมืองนครศรีธรรมราชอย่างเงียบ ๆ เพื่อส่งเสริมบทบาทฐานะของตนให้สูงขึ้น ปี พ.ศ. 2355 ข้าหลวงออกไปสักเลกหัวเมืองภาคใต้ปรากฏว่าเลกเมืองนครศรีธรรมราชหนีไปอยู่เมืองสงขลาและเมืองพัทลุงเป็นจำนวนถึง 800- 900 คนกรมการเมืองสงขลาเอาเลกมาสักได้เพียง 6 คนเท่านั้น (หจช, จมห ร 2 จ.ศ. 1174(2355) เลขที่ 3) เพราะพระยาสงขลา (เถี้ยนเจ๋ง) วางเฉยไม่ช่วยเหลือข้าหลวงจับเลกเมืองนครศรีธรรมราชมาสักเลกตามท้องตรา เจตนาจะยักยอกเลกไว้เป็นกำลังของตน

การเป็นอริกันระหว่างเมืองสงขลากับเมืองนครศรีธรรมราช ถึงจะเป็นผลดีต่อรัฐบาลกลางในบางด้าน แต่ก็มีผลเสียไม่น้อยเช่นกัน ตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหัวเมืองทั้งสองตั้งหน้าตั้งตาแข่งขันชิงดีชิงเด่น ขัดแย้งกัน และมีความระแวงกันไม่รู้จักสิ้นสุด หัวเมืองภาคใต้ของไทยซึ่งขาดเอกภาพตามระบบศักดินาอยู่แล้ว ต้องมาแตกแยกเพราะการเป็นอริกันอีก เป็นอุปสรรคต่อการขยายอำนาจของไทยลงไปทางหัวเมืองมลายูอย่างยิ่ง เพราะเจ้าเมืองสงขลาไม่ให้ความร่วมมือ และเป็นจุดอ่อนเปิดโอกาสให้หัวเมืองมลายู ก่อการกบฏยกทัพมาตีหัวเมืองสงขลาถึง 2 ครั้ง คือ ปี พ.ศ. 2374 และในปี พ.ศ. 2381 รัฐบาลกลางต้องรับภาระเป็นผู้คุ้มครองหัวเมืองสงขลามาตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ความขัดแย้งระหว่างเมืองสงขลากับเมืองนครศรีธรรมราช แม้แต่ชาวต่างชาติที่เข้ามาในกรุงเทพมหานครในขณะนั้นยังเข้าใจในปัญหาดังกล่าวเป็นอย่างดี ซึ่งส่วนหนึ่งปรากฏในบันทึกของ เฮนรีเบอร์นี่ ราชทูตอังกฤษที่เข้ามาเจรจาทำสนธิสัญญาทางการค้ากับสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

> ...เจ้าพระยานครกับพระยาสงขลา เป็นศัตรูกันโดยส่วนตัวอย่างมาก เจ้าพระยานครได้จับพระยาสงขลาใส่ตรวน และเพิ่งปล่อยออกมาเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง เนื่องในโอกาสที่พระเจ้าอยู่หัวองค์ที่แล้วเสด็จสวรรคต ซึ่งตามธรรมเนียมที่มีมาแต่โบราณ... และเมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ ชาวสยามในไทรบุรี จึงกล่าวกันว่ามีข่าวลือว่า พระยาสงขลากำลังมีอิทธิพลเพิ่มขึ้นทุกๆ วัน ไม่ต้องสงสัยเลยว่าพระยาสงขลาเป็นพระสหายเก่าแก่ และเป็นเพื่อนเล่นกันมากับพระเจ้าอยู่หัว แต่อย่างไรก็ตามเชื่อกันว่าเจ้าพระยานครเป็นคนมั่งคั่งร่ำรวยกว่าพระยาสงขลา" (เบอร์นี่: 30)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับเมืองพัทลุงนั้น ในระยะแรกเมืองทั้งสองมีประวัติความเป็นมาร่วมกัน ในระยะหลังหัวเมืองทั้งสองได้แยกจากกันโดยเด็ดขาด ปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองทั้งสองน้อยมากทั้งๆ ที่เป็นหัวเมืองใกล้ชิดกันมาก ในอดีตเมืองสงขลาเคยเป็นเมืองปากน้ำของเมืองพัทลุง และอาจเคยขึ้นกับเมืองพัทลุงมาก่อนเสียด้วยซ้ำ ชาวเมืองพัทลุงตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันหลายคนมีความเชื่อว่า เมืองพัทลุงเคยตั้งอยู่ที่หัวเขาแดงปากน้ำเมืองสงขลา (ประชุมพงศาวดารเล่ม 12: 25) พวกเขาได้พากันเดินทางมาทำพิธีเซ่นสรวงบูชาทวดหุมที่หัวเขาแดงหลุมฝังศพ อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของหัวเขาแดง 2 กิโลเมตร เป็นประจำทุกปี ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเพราะบุคคลเหล่านี้มีความเชื่อตามพงศาวดารเมืองพัทลุงของหลวงศรีวรวัตร(พิณ จันทโรจวงศ์) ก็อาจเป็นได้ แต่ไม่มีหลักฐานที่เชื่อได้ว่าเมืองสงขลาที่หัวเขาแดง คือเมืองพัทลุงเลย แต่มีทางที่เป็นไปได้มากว่า การเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงมีผลทำให้เมืองพัทลุงซึ่งแต่เดิมตั้งอยู่ทางชายฝั่งตะวันออกของทะเลหลวง ต้องย้ายที่ตั้งหนีไปอยู่ทางฝั่งตะวันตก โดยเฉพาะในระยะแรกจะอยู่บริเวณบ้านบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาไชยสนก่อน และด้วยที่เมืองทั้งสองเป็นอริกันในระยะที่เมืองทั้งสองตั้งตนเป็นอิสระในสมัยพระเจ้าปราสาททอง จึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองทั้งสองเสื่อมโทรมลง ถึงกับต้องยกเมืองสงขลาไปขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ.2242 สมัยพระเทพราชา (คลิ้ง ตัญจนะ: 42-43) สายสัมพันธ์ระหว่างเมืองทั้งสองที่เคยมีต่อกันได้แยกออกจากกันและพุ่งไปยังเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมาดังจะเห็นได้จากตอนต้นสมัยกรุงธนบุรี เจ้านครฯ (หนู) ตั้งตัวเป็นอิสระทางภาคใต้ เจ้านครฯ (หนู) ได้แต่งตั้งญาติและคนสนิทไปปกครองเมืองทั้งสอง คือให้หลานชายไปเป็นเจ้าเมืองพัทลุง และให้กรมการเมืองนครฯชื่อ วิเถียร มาเป็นเจ้าเมืองสงขลา ขึ้นตรงต่อเมืองนครศรีธรรมราชทั้งสองเมือง (ประชุมพงศาวดารเล่ม 12: 32)

เจ้านครฯ (หนู) ถูกปลดในปี พ.ศ. 2313 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทรงแต่งตั้งให้ เจ้านราสุริยวงศ์ออกมาปกครองหัวเมืองภาคใต้ เมืองสงขลาและเมืองพัทลุงยังมีฐานะเป็นเมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราช จนกระทั่งถึงในปี พ.ศ. 2319 เมืองพัทลุงจึงแยกออกไปขึ้นตรงต่อเมืองหลวงโดยเด็ดขาด เมืองสงขลาก็ขึ้นตรงต่อเมืองหลวงชั่วคราว ตั้งแต่ในปี พ.ศ.2320 เป็นต้น มาจนถึงปี พ.ศ. 2327 ในปี พ.ศ. 2334 จึงแยกออกจากเมืองนครศรีธรรมราชไปขึ้นตรงต่อเมืองหลวง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2334 เป็นต้นมาความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลา นครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง เป็นความสัมพันธ์ในฐานะหัวเมืองอิสระที่ต่างก็เป็นบริวารของกรุงเทพฯ จึงถือได้ว่าปี พ.ศ. 2334 เป็นปีที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลา ก่อนหน้านี้เมืองสงขลาอยู่ในสภาวะที่จะต้องพึ่งพาเมืองอื่นๆ มาโดยตลอด โดยเฉพาะเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะที่เป็นผู้บังคับบัญชา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในปี พ.ศ. 2334 พระยาสงขลา (บุญหุ้ย) ได้พาสมัครพรรคพวกหลบหนีกองทัพเมืองปัตตานีและโต๊ะสาหยดไปอาศัยเมืองพัทลุง เป็นที่มั่นเพื่อต่อสู้กับข้าศึก และได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อเข้ายึดเมืองสงขลาคืนจากกองทัพเมืองปัตตานีและโต๊ะสาหยด เหตุการณ์ครั้งนี้ถือเป็นเหตุการณ์ครั้งหลังสุดที่เมืองสงขลา พึ่งพาอาศัยเมืองพัทลุงและเมืองนครศรีธรรมราชโดยตรง หลังจากปี พ.ศ. 2334 เป็นต้นมา เมืองสงขลาได้พัฒนาตนเองจนกระทั่งมีฐานะเป็นหัวเมืองที่ต่างก็เป็นกำลังสนับสนุนช่วยเหลือกันในการเผชิญกับข้าศึก โดยแต่ละเมืองจะต้องรับผิดชอบป้องกันหัวเมืองของตนจนกว่าจะมีรับสั่งจากส่วนกลางให้เมืองใดเมืองหนึ่งไปช่วยเหลือเมืองอื่น ๆ ซึ่งมีผลทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลา นครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง อยู่ในภาวะที่ห่างเหินออกจากกันเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพราะต่างฝ่ายต่างถือว่าตนเป็นหัวเมืองที่มีเกียรติ และศักดิ์ศรีในฐานะเมืองที่มีอิสระต่อกัน

ความสัมพันธ์ดังกล่าวดำเนินมาจนกระทั่งถึงตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองพัทลุงได้หันไปมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้ เมื่อรัฐบาลกลางได้แต่งตั้งให้พระเสน่หามนตรี (น้อยใหญ่) บุตรคนโตของเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ออกไปเป็นพระยาพัทลุงในปีพ.ศ. 2370 (ประชุมพงศาวดารเล่ม 31: 40) เมืองพัทลุงตกไปอยู่ในฐานะบริวารเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้ง เพราะพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) ต้องดำเนินการทุกอย่างในเมืองพัทลุงตามที่ เจ้าพระยานครฯ (น้อย) บิดาและเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชบัญชามา โดยเฉพาะการตั้งตนเป็นอริกับเมืองสงขลา มีคำสั่งห้ามไม่ให้ราษฎรในเมืองพัทลุง ไปมาติดต่อค้าขายกับเมืองสงขลา ซึ่งเข้าใจกันว่าในระยะดังกล่าวนี้เองที่เมืองพัทลุงได้ขุดคลองเชื่อมต่อระหว่างทะเลหลวงกับอ่าวไทย เป็นทางออกทะเลโดยที่ไม่ต้องผ่านเมืองสงขลา ที่คลองพังยางและคลองแดน ซึ่งคลองทั้งสองมีมานานแล้วแต่มีขนาดเล็กในระยะดังกล่าว เพียงแต่ขุดขยายออกให้ใช้การได้ดีขึ้น

การตั้งตัวเป็นอริกับเมืองสงขลา มีผลเสียต่อเมืองพัทลุงมากกว่าเมืองสงขลา แม้ว่าจะทำให้เมืองสงขลาต้องขาดแคลนข้าวถึง 2 ครั้งในช่วงที่เมืองพัทลุงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราช เพราะไม่สามารถซื้อข้าวได้จากเมืองพัทลุง ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2371 ไม่รุนแรงมาก เมืองสงขลาสามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนข้าวได้ ครั้งที่สองใน ปีพ.ศ. 2376 รุนแรงมาก ถึงขนาดที่มีคนอดข้าวตายกลางถนนทำให้ราษฎรอพยพครอบครัวหนีไปอยู่เมืองอื่น พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) ต้องติดต่อขอซื้อข้าวจากฉางหลวงในกรุงเทพฯจำนวน 1,000 เกวียน ออกมาเจือจานราษฎร จึงแก้ปัญหาดังกล่าวได้ (ประชุมพงศาวดารเล่ม 3: 15) ทางฝ่ายเมืองพัทลุงกลายเป็นเมืองที่เสื่อมโทรมลงอย่างมาก มากกว่าเมืองสงขลาเสียอีก ดังปรากฏหลักฐานในสารตราตั้งของ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีฯ สมุหกลาโหม ไปถึงพระยาศรีพิพัฒน์(ทัด) และเจ้าพระยายมราช ในขณะที่ออกไปปราบกบฏหัวเมืองมลายูที่เมืองสงขลาในปี พ.ศ. 2382 ว่า

> ...เมืองสงขลาและเมืองพัทลุงแต่ก่อนไพร่บ้านพลเมืองได้อาศัยแก่กัน ครั้นเมืองพัทลุงตกอยู่ในเจ้าพระยานครฯ(น้อย) เจ้าพระยานครฯ (น้อย) ห้ามมิให้เอาข้าวของเมืองพัทลุงมาซื้อขายแลกกัน ณ เมืองสงขลา เมืองสงขลามีปากน้ำพออาศัยเรือลูกค้าซื้อขาย ก็ตั้งเป็นบ้านเมืองอยู่ได้ ไพร่พลเมืองพัทลุงมาซื้อขายแลกผ่านเมืองสงขลาไม่ได้ก็ขัดสนเข้าทุกที มีเหตุขึ้นครั้งไรก็อพยพภูมิลำเนาหนีไป เมืองพัทลุงจึงร่วงโรยยับเยินลงเร็วนัก..." (หจช , จมห ร. 3 จ.ศ. 1201เลขที่ 210)

เมื่อเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมลงในปี พ.ศ. 2382 รัฐบาลกลางจึงโปรดให้ตั้งพระปลัด (จุ้ย) ปลัดเมืองพัทลุงเป็นพระยาพัทลุงแทนพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) ซึ่งโปรดให้เรียกตัวเข้าไปรับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ (หจช, จมห ร.3 จ.ศ.1201 เลขที่ 212) เพื่อให้พระยาพัทลุงคนใหม่ฟื้นฟูเมืองพัทลุงเพราะเป็นคนสนิทกับคนในตระกูล ณ สงขลาหลายคน โดยเฉพาะพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา (หจช ,จมห ร.3 จ.ศ.1201 เลขที่ 250) รัฐบาลกลางยังมีคำสั่งออกไปยังพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด) ให้ว่ากล่าวพระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) เลิกเป็นอริกับบุตรหลานเจ้าพระยานครฯ (น้อย) แต่ให้ร่วมมือกับเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงในการต่อสู้กับพวกกบฏหัวเมืองมลายู หากเมืองไทรบุรีเป็นกบฏขึ้นอีกให้พระยาสงขลายกกองทัพไปช่วยทันที แขกขึ้นเมืองสงขลาเป็นกบฏให้รีบแจ้งไปเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงทราบจะได้รับยกกองทัพออกไปช่วย ไม่ให้มีความรังเกียจเอารัดเอาเปรียบต่อกันอีกต่อไป (หจช, จมห ร.3 จ.ศ.1201 เลขที่ 250)

จึงนับได้ว่าเมืองหลวงได้พยายามฟื้นฟูความสัมพันธ์อันดีขึ้นใหม่ ระหว่างเมืองสงขลากับเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง หลังจากเจ้าพระยานครฯ (น้อย)ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ซึ่งเข้าใจว่าความสัมพันธ์ระหว่างเมืองทั้งสามคงได้รับการปรับปรุงขึ้นใหม่ดีกว่าแต่ก่อน เพราะผู้นำของทั้งสามเมืองในระยะหลังจะมีการปรับตัวเข้าหากันดีพอสมควร

แต่อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูเมืองพัทลุงให้เจริญก้าวหน้า เช่น เมืองสงขลานั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ทั้งนี้เพราะเมืองพัทลุงอยู่ลึกเข้าไปในทะเลหลวง และอาชีพพื้นฐานของชาวเมืองพัทลุงเกือบทั้งหมดคือการเพาะปลูก ปลูกข้าว และพืชไร่อื่นๆ ชาวเมืองพัทลุงจึงขาดความชำนาญ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในเรื่องอื่น ๆ โดยเฉพาะการค้า และการประมง ดังปรากฏในข้อความรายงานของพระยาสฤษดิ์พจน์ตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ. 2437 ว่า

> ...เห็นว่าการปกครองเมืองพัทลุงไม่ดีกว่าสงขลา จะว่าฝ่ายเมืองพัทลุงจะต่ำไปกว่าก็ได้คือ ๑ เมืองพัทลุงเป็นเมืองขนาดเล็กมีกรมการมาก เกินผลประโยชน์ในพื้นเมือง ๒ เมืองพัทลุงเป็นเมืองมีแต่ไร่นา การเพาะปลูกทำมาหากินไม่ใคร่มีผลประโยชน์ และได้ง่ายสะดวกดังเมืองสงขลา แต่การทำปลาทางทะเลสาบก็สู้ทางสงขลาไม่ได้ ๓ เมืองสงขลาเป็นเมืองท่าค้าขายสินค้าเป็นที่หาเงินหาทองได้มากโดยง่าย โดยเร็วดีกว่าเมืองใดใดที่ใกล้เคียงกัน... (หจช, ร.5 ม 2 .14/22 รายงานของพระยาสฤษดิ์พจน์ตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ. 113)

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมาเหตุการณ์ที่ทำให้เมืองสงขลากับเมืองนครศรีธรรมราช หรือเมืองพัทลุงต้องเป็นอริกันได้ลดลงไป โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองประเทศราชมลายู แต่เกิดปัญหาสำคัญชนิดใหม่ขึ้นระหว่างเขตแดนติดต่อระหว่างเมืองสงขลากับเมืองพัทลุง คือปัญหาโจรผู้ร้าย สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาโจรผู้รายชุกชุมระหว่างเมืองทั้งสองในครั้งนี้มีหลายประการด้วยกันคือ ประการแรก เมืองพัทลุงราษฎรประกอบอาชีพแต่เฉพาะทำนา ถ้าปีใดดินฟ้าอากาศไม่อำนวยก็จะทำให้เกิดภาวะข้าวยากหมากแพง ผู้คนอดอยากหันไปเป็นโจรกันมาก (หจช ,ร.4ก.ห เล่ม 7 ประกาศเรื่องฝนแล้วข้าวแพงให้ระวังโจรผู้ร้าย จ.ศ.1215) ประการที่สอง การไปมาหาสู่ระหว่างเมืองทั้งสองทำได้สะดวกโดยทางเรือ พวกโจรจึงใช้เส้นทางดังกล่าวไปทำการปล้นสะดม และหลบหนีไปอย่างรวดเร็วยากแก่การติดตามของเจ้าหน้าที่ ประการที่สาม เขตแดนระหว่างเมืองทั้งสองมีส่วนที่คาบเกี่ยวกันอยู่ระหว่างตำบลด่านหินดำแขวงเมืองพัทลุงกับตำบลพระเกิดแขวงเมืองสงขลา พวกโจรได้อาศัยตำบลดังกล่าวเป็นแหล่งพักพิงก่อนและหลังจากลักลอบเข้าไปปล้นขโมยในแขวงเมืองสงขลาหรือแขวงเมืองพัทลุง ทำให้แต่ละฝ่ายจับกุมลำบาก เพราะอยู่นอกเขตรับผิดชอบของตน (หจช ,ร.5 ม 2 .1 / 20 เรื่องเขตแดนเมืองพัทลุงกับเมืองสงขลาคาบเกี่ยวกันมิ. ย ร.ศ.113) การปล้นสะดมส่วนใหญ่จะเกิดจากทางฝ่ายเมืองพัทลุง ลักลอบเข้ามาปล้นบ้านเรือนราษฎรในเมืองสงขลา มีน้อยครั้งที่โจรเมืองสงขลาลักลอบเข้ามาปล้นบ้านเรือนราษฎรในเมืองพัทลุง ทั้งนี้เป็นเพราะฐานะของราษฎรโดยทั่ว ๆ ไปในเมืองสงขลาร่ำรวยกว่าในเมืองพัทลุงจึงชักจูงให้พวกโจรมาปล้นมากกว่า และปรากฏว่ามีราษฎรชาวเมืองสงขลาหลบหนีไปอาศัยในเมืองพัทลุง และชักชวนพรรคพวกในเมืองพัทลุง ลักลอบเข้ามาปล้นบ้านเรือนราษฎรในเมืองสงขลา (หจช, ร 5 ม 2 12ก / 2 ใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ.110)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หลังจากยกเมืองตรังกลับไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองตรังกับเมืองสงขลาได้ลดลงเป็นอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันรัฐบาลกลางได้ส่งเสริมให้เมืองสงขลาก่อสร้างเมืองสตูลขึ้นมาเป็นท่าเรือของเมืองสงขลาทางด้านฝั่งตะวันตก โดยที่เมืองสตูลยังมีฐานะเป็นแขวงขึ้นกับเมืองไทรบุรี ก่อนหน้านี้รัฐบาลได้ตั้งให้พระอภัยนุราช (ปัศนู) ผู้ช่วยราชการเมืองไทรบุรีมาตั้งที่สตูล แต่ไม่สามารถอยู่ได้เพราะขัดสนมากจึงคืนที่สตูล รัฐบาลเกรงว่าพวกพม่าหรือแขกสลัดลักลอบเข้ามาตั้งที่สตูลได้ ถ้าทางฝ่ายไทยไม่ดูแลให้ดี จึงโปรดให้เมืองสงขลาเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องนี้ ซึ่งเข้าใจว่าเมืองสงขลาไม่ได้ตั้งใจจะปรับปรุงเมืองสตูลจริงจังนัก เพราะตามจดหมายเหตุเจมส์โลว์ซึ่งเดินทางผ่านเมืองสตูลในปี พ.ศ. 2367 ก็กล่าวถึงสตูลว่าเป็นเพียงหมู่บ้านเท่านั้น (กรมศิลปากร: 12) ไม่ได้เป็นเมืองใหญ่โตอะไร ความสำคัญของเมืองสตูลในระยะหลังมีเพียงประการเดียวคือเป็นที่ตั้งกองทำอากรรังนกทางหัวเมืองชายฝั่งตะวันตก

จนกระทั่งปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2385 ทางฝ่ายเมืองหลวงมีนโยบายที่จะแยกสลายเมืองไทรบุรีเพื่อลดอำนาจ จึงโปรดให้แยกเมืองสตูลออกจากเมืองไทรบุรี ให้มาขึ้นกับเมืองสงขลาในฐานะเมืองบริวารเมืองสงขลาโดยตรง (หจช, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1204) จึงทำให้เมืองทั้งสองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แต่อย่างไรก็ตามในความรู้สึกของเมืองสงขลา เจ้าเมืองสงขลามองไม่เห็นประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากเมืองสตูล นอกจากจะเป็นภาระที่ต้องรับผิดชอบมากขึ้น เจ้าเมืองสงขลาจึงไม่ค่อยยินดีจะรับเมืองสตูลเป็นหัวเมืองบริวาร จากความรู้สึกดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2387 พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) จึงได้ คืนเมืองสตูลให้แก่เมืองหลวง สาเหตุที่คืนเมืองสตูลให้แก่เมืองหลวงมี 2 ประการ คือ

1. ในปี พ.ศ. 2387 ถึงกำหนดที่เมืองสตูลจะต้องทำดอกไม้เงินดอกไม้ทองเครื่องราชบรรณาการ ส่งไปทูลเกล้าฯ ถวายตามประเพณี แต่เมืองสตูลไม่ยอมทำ ซึ่งเข้าใจว่าคงจะอ้างเหตุที่บ้านเมืองยากจนไม่มีผลประโยชน์อะไร พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) ในฐานะผู้บังคับบัญชารับผิดชอบเมืองสตูลก็จำใจต้องทำแทน สร้างความไม่พอใจให้แก่เจ้าเมืองสงขลาเป็นอย่างมาก

2. ในระยะปลายปี พ.ศ.2387 พระยาสตูล (รายา เดหวา) เกิดเรื่องวิวาทกับ พระยาปลิส (เสด อุ เสน) เกี่ยวกับเรื่องเขตแดน พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) ไม่สามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งได้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ซึ่งข้อเท็จจริงแสดงให้เห็นว่า เจ้าเมืองสงขลาให้ความสนใจเฉพาะเมืองบริวารที่ตนจะเข้าไปมีประโยชน์อยู่บ้างเท่านั้น หัวเมืองอื่นๆ นอกเหนือไปจากนั้นเจ้าเมืองสงขลาจะให้ความสนใจน้อยมาก เจ้าเมืองในแต่ละเมืองบริหารจัดการกันเองเมืองสงขลามีความต้องการเพียงให้เจ้าเมืองเหล่านั้นปฏิบัติตามเมืองสงขลาเมื่อได้รับคำสั่งจากเมืองหลวง และด้วยเหตุดังกล่าวนี้เองที่พระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) เป็นผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการขยายอำนาจของสยามลงไปทางปลายแหลมมลายูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนกระทั่งในรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรมศิลปากร, 2516:127) เพราะมองไม่เห็นผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับเมืองสงขลาเลย เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองการปกครองกับเศรษฐกิจในช่วงระยะเวลาดังกล่าวอย่างชัดเจน ที่ผูกพันกันอย่างแนบแน่นการเมืองการปกครองก็คือการเข้าไปจัดสรรผลประโยชน์ทั้งต่อตนเองและต่อบ้านเมือง ด้วยลักษณะดังกล่าวทำให้เมืองสงขลาในบางช่วงเวลาต้องเผชิญกับความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะหัวเมืองชั้นเอกซึ่งกลายเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเมืองสงขลาโดยตรง แต่ด้วยความที่เป็นเมืองท่าและได้รับการช่วยเหลือจากเมืองหลวงเสมอมาเมืองสงขลาจึงรอดพ้นจากปัญหาและผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นเสมอ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 5

บทสรุป

ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลา ตั้งอยู่ในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่คนทั่วโลกรู้จักกันดี เพราะพื้นที่นี้อยู่ในบริเวณเส้นศูนย์สูตรทำให้เกิดความหลากหลายทางทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะความหลากหลายทางพืชพรรณธรรมชาติ พืชกลุ่มหนึ่งที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นสินค้าที่ต้องการของตลาดโลก และเป็นธุรกิจที่สร้างกำไรอย่างมหาศาลแก่ผู้ประกอบการและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกระดับ พืชมีค่าในกลุ่มนี้คือเครื่องเทศ ซึ่งประกอบไปด้วยพืชหลายชนิด เช่น กระวาน กานพลู พริกไทย อบเชย ดีปลี การบูร จันท์เทศ ฯลฯ พืชเหล่านี้เจริญเติบโตได้ดีในสภาพแวดล้อมของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะในหมู่เกาะต่าง ๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประเทศอินโดนีเซียในปัจจุบัน หมู่เกาะหนึ่งที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดในเรื่องของเครื่องเทศทั่วโลกต่างรู้จักหมู่เกาะแห่งนี้ดีว่าเป็นหมู่เกาะแห่งเครื่องเทศ ชื่อที่ใช้เรียกหมู่เกาะเหล่านี้ก็มีหลากหลายตามสำเนียงภาษาของผู้ที่เข้ามาดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในหมู่เกาะเหล่านี้ เช่น โมลุกะ มาลูกู มาลูกะ เป็นต้น

นอกจากพืชพรรณธรรมชาติในกลุ่มเครื่องเทศที่มีอย่างมากมายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นยังมีทรัพยากรธรรมชาติอีกชนิดหนึ่งที่ดึงดูดผู้คนเข้ามาในภูมิภาคนี้เช่นกัน ทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวก็คือรังนกนางแอ่น เป็นทรัพยากรมีค่าอีกชนิดหนึ่งที่มีอย่างชุกชุมในพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในบริเวณหมู่เกาะกลางทะเล รังนกเป็นที่ต้องการอย่างมากโดยเฉพาะในเมืองจีน ซึ่งชาวจีนถือว่ารังนกเป็นยาอายุวัฒนะ เป็นของมีค่า ผู้มีฐานะสูงเท่านั้นถึงสามารถบริโภครังนกได้ เพราะเป็นสิ่งที่มีค่าราคาแพง รังนกจึงถูกใช้เป็นสื่อกลางในการแสดงถึงความจงรักภักดี การเคารพเชื่อฟัง รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนตอบแทนในเรื่องต่าง ๆ ระหว่างผู้ให้กับผู้รับเป็นของมีค่าที่ผู้ให้และผู้รับพึงพอใจ รังนกจึงเป็นสินค้าที่มีค่ามีความต้องการไม่สิ้นสุดและราคาแพงในเมืองจีน จึงทำให้มีการสืบเสาะแสวงหารังนกเพื่อป้อนเข้าไปสู่ตลาดในเมืองจีน ซึ่งคนที่เข้ามาดำเนินกิจกรรมส่วนใหญ่เกี่ยวกับรังนกก็คือชาวจีน โดยส่วนหนึ่งสามารถที่จะเห็นได้จากประวัติความเป็นมาของตระกูล ณ สงขลา ภายใต้การนำของจีนเหยี่ยงต้นตระกูล ณ สงขลา ที่เข้ามาทำอาการรังนกจนประสบความสำเร็จและพัฒนาตัวเองจนสามารถก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลาได้ในที่สุด

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นอกจากพืชในกลุ่มเครื่องเทศและรังนกนางแอ่นที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว พื้นที่ในภูมิภาคนี้ยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพรรณธรรมชาติและของป่าอีกนานาชนิด อีกทั้งความหลากหลายของสภาพภูมิประเทศที่เป็นทั้งภูเขาอันเป็นแหล่งแร่ที่สำคัญ ป่ารกทึบเป็นแหล่งของไม้ชั้นดีในการใช้สอยเพื่อประโยชน์ต่างๆ ทะเลสาบ เกาะแก่ง อันเป็นแหล่งของรักนกและอาหารทะเล แม่น้ำลำธารต่างๆ ที่อุดมไปด้วยข้าวปลาอาหาร กุ้งหอย ปู ปลานานาชนิด พื้นที่ริมทะเลก็มีสภาพเป็นอ่าว เป็นแหล่มหลายๆ แห่ง ซึ่งล้วนเป็นท่าเทียบเรืออย่างดี ด้วยสภาวะแวดล้อมต่างๆ ข้างต้นจึงเป็นเรื่องธรรมดาที่พื้นที่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะในบริเวณคาบสมุทรมลายูซึ่งเป็นช่องแคบปากทางเข้าสู่ดินแดนนี้ และพื้นที่ที่ติดกับทะเลหรือบริเวณแม่น้ำลำคลองขนาดใหญ่ที่มีทางเชื่อมสู่ทะเล จะเป็นแหล่งที่มีผู้คนอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นบางพื้นที่เป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าขนาดใหญ่ บางเมืองรุ่งเรืองบางเมืองก็ร่วงโรยเปลี่ยนแปลงไปมาตามภาวการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น

เมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกือบทุกเมือง จะมีร่องรอยของวัฒนธรรมในด้านต่างๆ มากกว่าหนึ่งวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมจีน วัฒนธรรมอินเดีย วัฒนธรรมอาหรับเปอร์เซีย วัฒนธรรมอิสลาม และวัฒนธรรมของชาติตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามามากขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 – 24 วัฒนธรรมของชนชาติต่าง ๆ ที่ปรากฏในเกือบทุกเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในส่วนที่คาบสมุทรหรือมีดินแดนที่ติดต่อกับทะเล เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงสภาพที่แท้จริงของเมืองเหล่านั้นว่ามีชีวิตชีวามีความหลากหลายมากมายเพียงใด เมืองสงขลาก็เช่นเดียวกัน ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมือง และหลักฐานที่ยังหลงเหลืออยู่ในปัจจุบันได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความหลากหลายของวัฒนธรรมที่เข้ามา มีทั้งวัฒนธรรมของชาติตะวันตกในเรื่องของการก่อสร้างกำแพงเมืองป้อมต่างๆ โดยขณะนั้นเมืองสงขลาปกครองโดยกลุ่มผู้ปกครองเป็นชาวมุสลิม กลุ่มประชากรมีทั้งมุสลิมและพุทธตลอดจนถึงชาวจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำการค้า รวมทั้งชนชาติอื่นๆ ที่เข้ามาแวะเวียนติดต่อค้าขาย

การเดินทางเข้ามายังดินแดนบนคาบสมุทรมลายูและเมืองสงขลาของคนกลุ่มต่างๆนั้น ไม่ว่าจะเดินทางมาด้วยวัตถุประสงค์ใด เพื่อการค้า ซ่อมแซมเรือ หลบภัย ขนส่ง หรือแวะพักเติมเสบียงและน้ำจืด ฯลฯ กลุ่มคนที่เข้ามาความต้องการพื้นฐานที่สุดคือ ความต้องการในเรื่องของปัจจัยสี่ อาหารและน้ำสะอาดจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นและต้องการของกลุ่มคนที่เดินทางเข้ามา ซึ่งคนที่สามารถจัดหาได้ดีที่สุดคือคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ก่อนหน้านี้แล้ว อาจจะเป็นชาวบ้านพื้นเมืองหรือเป็นคนกลุ่มอื่นๆ ที่เข้ามาอยู่ก่อนหน้านี้ ดังนั้นคนกลุ่มต่างๆ ที่เดินทางไปมาระหว่างกันไม่ว่าจะเป็น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ดินแดนใดก็ตามรวมทั้งเมืองสงขลาด้วยนั้น พวกเขาเหล่านั้นจะต้องเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนดั้งเดิมของพื้นที่นั้นๆ ด้วยซึ่งอย่างน้อยที่สุดก็คือเรื่องของเสบียงอาหารหนึ่งในปัจจัยสี่ที่จำเป็นที่สุดของคนเรา และนอกจากการติดต่อกันในเรื่องของเสบียงอาหารกันแล้วนั้น ส่วนหนึ่งจะต้องมีเรื่องของการแลกเปลี่ยนตอบแทนกันด้วยฝ่ายหนึ่งให้เสบียงอาหารอีกฝ่ายก็ต้องมีสิ่งตอบแทนให้เช่นกัน ความสัมพันธ์จึงเกิดขึ้นการรับรู้ถึงสิ่งต่างๆ จึงเกิดขึ้นตามมา

เมืองสงขลาเมื่อพิจารณาตามลักษณะทางภูมิศาสตร์แล้ว จะเห็นได้ว่ามีสภาพที่เหมาะสมอย่างยิ่งในการเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขาย เพราะเมืองสงขลาตั้งอยู่ตรงปากทะเลสาบมีปลายแหลมยื่นออกมาเป็นแนวป้องกันคลื่นลมสำหรับพักจอดซ่อมแซมเรือและขนถ่ายสินค้าได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้บริเวณ ดังกล่าว ยังเป็นร่องน้ำลึกที่เรือสินค้าขนาดใหญ่สามารถเข้าจอดเทียบท่าได้เป็นอย่างดี และการเดินทางจากเมืองสงขลาไปยังเมืองท่าอื่น ๆ ก็สามารถจะเดินทางไปได้สะดวกไม่ว่าจะเป็นทางด้านมหาสมุดอินเดีย หรือด้านมหาสมุทรแปซิฟิกก็ตามเพราะเมืองสงขลาตั้งอยู่บนคาบสมุทรที่แบ่งมหาสมุทรทั้งสองจะเดินทางไปทิศทางใดก็สะดวก ซ้ำยังได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือที่ทำให้การเดินทางจากจีน ญี่ปุ่น เวียดนาม มายังบริเวณคาบสมุทรมลายูสะดวกยิ่งขึ้นโดยแรงลมมรสุม แต่ในทางกลับกันผู้ที่จะเดินทางไปยังจีน ญี่ปุ่นและเวียดนามจะต้องเผชิญกับลมมรสุมที่ไม่สามารถเดินทางต่อไปได้ เมืองต่างๆ ในบริเวณคาบสมุทรมลายูจึงเป็นจุดแวะพักอย่างดี ซึ่งเมืองสงขลาเองก็อยู่ในลักษณะดังกล่าวด้วย

เมืองสงขลานอกจากจะมีความเหมาะสมในการเป็นท่าเทียบเรือและเป็นจุดศูนย์กลางที่สามารถจะเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ได้อย่างสะดวกแล้วนั้น เมืองสงขลายังเป็นเมืองที่อยู่ใกล้กับพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติอีกหลายชนิดอันที่จะกลายเป็นสินค้าได้อย่างดี เหตุที่ใช้คำว่าอยู่ใกล้กับพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ แทนที่จะกล่าวว่าเมืองสงขลาเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติก็เพราะว่า พื้นที่ตั้งของแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์นั้นส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่ในอาณาเขตดินแดนของเมืองสงขลา แต่อยู่ในอาณาเขตของเมืองอื่นรอบ ๆ เมืองสงขลา ไม่ว่าจะเป็น ในเขตเมืองพัทลุงเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญแหล่งไม้ใช้สอย ทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่อยู่ในเขตเมืองพัทลุง เมืองนครศรีธรรมราชบริเวณอำเภอหัวไทร อำเภอระโนดซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดสงขลา เป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญเช่นกัน เมืองไทรบุรีซึ่งส่วนหนึ่งคืออำเภอสะเดาจังหวัดสงขลาในปัจจุบัน และเมืองปัตตานีพื้นที่รอยต่อจากเมืองจะนะและเมืองเทพา เป็นทั้งแหล่งไม้ใช้สอย ของป่าและของป่าที่สำคัญยิ่ง เมืองสงขลาโดยอาณาเขตพื้นที่ไม่ได้อุดมสมบูรณ์มากกนักแต่ด้วยเป็นจุดศูนย์กลางของทรัพยากรจากที่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ต่างๆ จึงไม่ผิดนักหากจะกล่าวว่าเมืองสงขลาเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของเมืองสงขลาแม้ว่าจะเป็นการดึงดูดความอุดมสมบูรณ์มาจากแหล่งอื่น ๆ ก็ตาม ด้วยความเหมาะสมทางสภาพทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้กลุ่มคนจากที่ต่างๆ เดินทางเข้ามายังเมืองสงขลาได้อย่างสะดวกแล้วนั้น กับการที่มีกลุ่มคนเดินไปมาอย่างขวักไขว่ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ส่วนหนึ่งได้แวะเวียนมายังเมืองสงขลามีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีการซื้อขายแลกเปลี่ยน ชุมชนพื้นที่จึงมีการขยายตัวพัฒนาจากชุมชนกลายเป็นเมืองไปในที่สุด เมืองก็มีความอุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น เพราะเป็นการดูดกลืนทรัพยากรทางธรรมชาติจากที่ต่างๆ เข้ามาสู่เมือง เข้ามาติดต่อซื้อขายกันภายในเมืองในแหล่งการค้า ผู้คนพ่อค้าจากที่ต่างๆ ก็จะนำสิ่งของต่างๆ มาติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนกันเมืองก็ยิ่งขยายตัวมากขึ้นความอุดมสมบูรณ์ก็มีมากขึ้น ทรัพยากรต่างๆ จึงต้องถูกนำเข้ามาตอบสนองความต้องการของผู้คนที่มีมากขึ้น กลุ่มคนจากที่ต่างๆ เข้ามาติดต่อซื้อขายยังเมืองสงขลาแล้วสามารถได้ในสิ่งที่ตนต้องการอย่างครบถ้วน ทำให้คนกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ได้แวะเวียนมาสู่เมืองสงขลาอย่างไม่ขาดสาย

เมืองสงขลาตามความเป็นมาทางประวัติศาสตร์นั้นถือว่าเป็นเมืองที่ล่มสลายแล้วมีการฟื้นฟูสภาพขึ้นมาใหม่ เพราะจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานวัตถุหรือหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ต่างแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการถูกทำลายล้างจากเมืองที่เคยคึกคักไปด้วยผู้คน การทำมาค้าขาย สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ให้มีสภาพเป็นเมืองร้างไม่สามารถที่จะอาศัยใช้ประโยชน์ต่อไปได้อีกเลย ประชากรที่เหลืออยู่บางส่วนต้องอพยพหาที่อยู่ใหม่โดยเลือกตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านแหลมสนซึ่งมีพื้นที่ไม่มากนัก จากสถานะความเป็นเมืองเหลือเพียงแต่ชุมชนเล็ก ๆ เท่านั้น จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2312 เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชเสด็จมาทำราชการในหัวเมืองทางภาคใต้และเสด็จมาถึงเมืองสงขลา ทำให้เมืองสงขลาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยมีการเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองจากหลวงวิเถียร ซึ่งเป็นสมัครพรรคพวกของเจ้านครศรีธรรมราชเมื่อครั้งที่ตั้งตัวเป็นเจ้า มาเป็นนายโยมหัวหน้าชุมชนที่หัวเขาแดง ผู้ที่ได้ให้ความร่วมมือต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชเป็นอย่างดีในการเสด็จลงมาปราบปรามหัวเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้น

ในปี พ.ศ. 2312 นอกจากจะมีการเปลี่ยนแปลงตัวผู้ปกครองเมืองสงขลาแล้ว ยังมีการตั้งนายอากรรังนกในหมู่เกาะสี่เกาะห้า ซึ่งก็คือจีนเหยี่ยง ต้นตระกูล ณ สงขลา จีนเหยี่ยงเป็นหนึ่งในกลุ่มคนที่เข้าสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช ทำบัญชีสิ่งของขึ้นทูลเกล้าถวายจน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ได้รับการกล่าวถึงจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชว่าทรงเสด็จมาหลายที่แล้ว ไม่มีใครแสดงความจงรักภักดีได้เหมือนจีนเหยี่ยง จีนเหยี่ยงหรือหลวงสุวรรณคิรีสมบัตินายอากรรังนกได้ทูลเกล้าถวายสิ่งของต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชอย่างต่อเนื่อง จนกระทั้งในปี พ.ศ.2318 ด้วยความดีความชอบของจีนเหยี่ยงสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้จีนเหยี่ยงเป็นเจ้าเมืองสงขลาแทนพระสงขลา (โยม) นับเป็นครั้งแรกที่เมืองสงขลาอยู่ภายใต้การบริหารของกลุ่มชาวจีนอันเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เมืองสงขลาพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นหัวเมืองที่สำคัญเมืองหนึ่งของภาคใต้มีความสำคัญที่ทัดเทียมเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นเอกและเป็นหัวเมืองที่สำคัญที่สุดทางภาคใต้

การที่เมืองสงขลาสามารถที่จะพัฒนาตัวเองจนมีสถานะจากชุมชนที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชมาเป็นหัวเมืองชั้นโทที่ขึ้นตรงต่อเมืองหลวง และมีเจ้าเมืองบางท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นถึงเจ้าพระยา นอกจากนั้นเมืองสงขลาภายใต้การนำของจีนเหยี่ยงและลูกหลานยังเคยประสบกับปัญหาสำคัญๆ หลายครั้งด้วยกันที่เสี่ยงต่อความอยู่รอดของเมืองและของกลุ่มตระกูลเอง เช่น เรื่องความขัดแย้งกับเมืองนครศรีธรรมราช สถานการณ์ในช่วงเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเมืองหลวงเมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์จักรี เพราะเจ้าเมืองและข้าราชการส่วนใหญ่ที่ได้รับการแต่ตั้งในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช มีการเปลี่ยนแปลงแต่งตั้งโยกย้ายกันใหม่ทั้งหมด บางหัวเมืองทางภาคใต้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งตัวเจ้าเมือง บางหัวเมืองถูกลดฐานะลง แต่เมืองสงขลากลุ่มผู้ปกครองยังคงเดิมถึงแม้ว่าจะมีความสัมพันธ์อย่างดีต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชเองก็ตาม เหตุการณ์ยึดอำนาจของตระกูล ณ สงขลา โดยหลวงรองราชมนตรี(ฉิม) บุตรพระสงขลา (โยม) เจ้าเมืองคนก่อนตระกูล ณ สงขลา และเหตุการณ์ข้าศึกบุกล้อมเมืองสงขลา ซึ่งเกิดขึ้นถึงสองครั้งด้วยกัน

เมืองสงขลาและตระกูล ณ สงขลา ผ่านพ้นและดำรงอยู่ภายหลังสภาวการณ์ต่างๆ ได้นั้นเป็นผลมาจากปัจจัยสำคัญหลายประการด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติของเมืองสงขลาและบริเวณรอบๆ เมืองสงขลาที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาตินานาชนิด และเมืองสงขลาเองก็มีทำเลเหมาะสมในการติดต่อค้าขายกับต่างชาติ ประกอบกับการบริหารจัดการของเจ้าเมืองสงขลาในตระกูล ณ สงขลา ซึ่งเป็นชาวจีนมีความสามารถในการบริหารจัดการในทางการค้าและการต่างประเทศ ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และการบริหารจัดการที่ดี เมืองสงขลาภายใต้การนำของตระกูล ณ สงขลาจึงสร้างผลประโยชน์ได้อย่างมากทั้งต่อเมืองสงขลาและตระกูล ณ สงขลา ซึ่งผลประโยชน์เหล่านี้จะถูกส่งต่อไปถึงรัฐบาลกลางในกรุงเทพฯต่อไป กลายเป็นความสัมพันธ์ที่มีมากกว่าความสัมพันธ์ภายใต้ระบบการเมืองการปกครอง เป็น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่อยู่ในลักษณะของหุ้นส่วน ที่ฝ่ายหนึ่งเป็นเสมือนนายและอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเพียงลูกน้อง เป็นความสัมพันธ์ทั้งในทางเศรษฐกิจและการปกครองที่ยากจะแยกออกจากกัน

เมืองสงขลาที่เป็นเมืองศูนย์กลางสำคัญทางเศรษฐกิจที่อยู่ทางใต้สุดของสยาม มีอาณาเขตติดกับหัวเมืองมลายูที่ประชากรส่วนใหญ่เป็นมุสลิม และอยู่ใกล้กับดินแดนอาณานิคมของชาติตะวันตกนั้น ทำให้ภายในเมืองสงขลาเต็มไปด้วยผู้คนที่เข้ามาดำเนินกิจกรรมต่างๆ ผู้คนเหล่านั้นมีทั้งพวกที่นับถือพุทธศาสนา นับถือศาสนาอิสลาม นับถือศาสนาคริสต์ นับถือวัฒนธรรมจีน และอื่นๆ ที่หลากหลายในเมืองสงขลา พวกเขาเหล่านั้นใช้ชีวิตตามความเชื่อของแต่ละกลุ่ม มีการก่อสร้างต่างๆ ที่เกี่ยวพันธ์กับวิถีชีวิตและความเชื่อ เมืองสงขลาจึงมีความหลากหลายทางชาติพันธ์ ทางความเชื่อ และทางสถาปัตยกรรม ถึงแม้ว่าจะมีความหลากหลายและความต่างกันในหลายๆ ด้าน แต่ประชากรเมืองสงขลาก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข สามารถที่จะร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ต่างกลุ่มต่างอยู่กันอย่างเข้าใจกันเข้าใจเข้าเข้าใจเรา ในลักษณะของการเสนอจุดร่วมสงวนจุดต่าง และที่สำคัญคืออยู่ภายใต้การนำของนักจัดการที่ดีที่ไม่นำความต่างหรือปัญหาใดๆ ไปกระทบกับผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจที่จะเกิดขึ้น เพราะตราบใดที่มีการจัดสรรผลประโยชน์ได้อย่างลงตัวทุกคนสามารถที่จะทำมาหาเลี้ยงชีพได้อย่างสะดวกแล้ว ต่อให้มีความแตกต่างกันเพียงไรก็ตาม เมื่อท้องยังอิ่มและมองเห็นผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นต่อหน้าก็คงไม่มีใครที่จะพยายามเอาความต่างมาเป็นเครื่องกีดกั้นผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น

ดังนั้นเมืองสงขลาในช่วงปี พ.ศ. 2318 – 2439 จึงเป็นเมืองหนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ มีผู้คนหลายเชื้อชาติ เข้ามาดำเนินกิจกรรมในด้านต่างๆ อย่างแพร่หลายด้วยกลุ่มคนและกิจกรรมต่างๆ ที่เขาเหล่านั้นได้กระทำขึ้นในเมืองสงขลาทำให้เมืองแห่งนี้ เป็นเมืองที่มากด้วยวัฒนธรรม คือมีวัฒนธรรมของคนถึงสามกลุ่มด้วยกัน โดยที่ทั้งสามกลุ่มอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขภายใต้การนำของผู้นำเชื้อสายจีนตระกูล ณ สงขลา ส่งผลให้เมืองสงขลามีสภาพเป็นชุมชนเมืองท่าขนาดใหญ่ ต้องอาศัยทรัพยากรจากแหล่งต่างๆ ในการดำรงอยู่ของเมือง ตัวเมืองสงขลาเองไม่สามารถที่จะผลิตสินค้าทั้งอุปโภคและบริโภคได้เองส่วนใหญ่จะต้องนำเข้ามาจากสถานที่ต่างๆ ทั้งเพื่อใช้ภายในเมืองและเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยที่มีเมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยน เมืองสงขลาจึงเป็นเมืองหนึ่งที่มีการพัฒนาระบบเศรษฐกิจจากสภาวการณ์ต่างๆ ทำให้เมืองสงขลามีระบบเศรษฐกิจแบบการค้า ที่ผลิตเองและนำเข้าจากที่ต่างๆ เข้ามาค้าขายในเมืองสงขลา ก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ.2439 เมืองสงขลาจึงมีลักษณะเป็นเมืองท่าแหล่งลงทุนที่สำคัญเมืองหนึ่งของสยาม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา. 2523. **สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398**. ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

คลิ้ง ตัญจนะ. 2513. **ตำราพระเพลาวัดบางแก้ว**. พัทลุง: โรงพิมพ์พัทลุง.

จังหวัดสงขลา. 2521. **บรรยายสรุปจังหวัดสงขลา**. สงขลา: โรงพิมพ์เมืองสงขลา.

ฉัตรพลรักษ์ และคณะ. ม.ป.ป. **มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แห่งประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แห่งประเทศไทย.

ชูศักดิ์ แสงมุกดา และ เพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ. 2533. **รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดสงขลา.** สงขลา: คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ.

ชัย เรืองศิลป์. 2527. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ**. กรุงเทพฯ: ไทย วัฒนาพานิช.

ญาดา ประภาพันธ์. 2548. **ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น.** กรุงเทพฯ: พันธกิจ .

ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. 2516. **ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

ทิพากรวงศ์ฯ, เจ้าพระยา. 2538. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 .**กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร

.

_____. 2547ก. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ทิพากรวงศ์ฯ, เจ้าพระยา. 2547ข. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ทิวา ศุภจรรยา. 2525. “ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และที่ตั้งชุมชนในภาคใต้” , **รายงานการสัมมนาเรื่องประวัติศาสตร์ โบรณคดีศรีวิชัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิฆเนศ.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2548. **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**. กรุงเทพฯ: มิติชน.

พณิตา เอี่ยมสุวรรณ. 2542**. ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325-2439**. ปริญญานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ. 2522. **นโยบายการปกครองหัวเมืองสงขลา ในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2439).** ปริญญานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาณุพันธุ์ วงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. 2504. **ชีววัฒน์**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา.

มัลลิกา เรืองระพี. 2518. **บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์.** ปริญญานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2509. **อักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 4** . พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

รัชดาพร ศรีภิบาล. 2518. **ความสำคัญของรังนกต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ของประเทศไทย (พ.ศ. 2310 –2482)** ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ยงยุทธ ชูแว่น. 2529**. พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลาย คริสต์ศตวรรษที่18**. ปริญญานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ยงยุทธ ชูแว่น. 2535. "อำนาจทางการเมืองในความสืบเนื่องบทบาททางการค้าของเมืองสงขลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23"**, สงขลาศึกษา**. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง.

ศรีสุพร ช่วงสกุล. 2548. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสงขลา .** ปริญญานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วราภรณ์ ทินานนท์. 2522. **การค้าสำเภาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. ปริญญานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิเชียรคีรีฯ (ชม) , พระยา. 2506."พงศาวดารเมืองสงขลา" **ประชุมพงศาวดารเล่ม 3** กรุงเทพฯ: คุรุสภา.

วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา. 2530. **แผ่นดินพระนั่งเกล้า**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

โลว์,เจมส์ .2542. .**จดหมายเหตุเจมส์ โลว์.**กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร .

ศิลปากร, กรม. 2545ก. **พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)**.

_____. 2545ข**. ประชุมพงศาวดารกาญจนาภิเษก เล่ม 6** .

_____. 2511ก**. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 43 เล่ม 25**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

_____. 2511ข. **เอกสารของเฮนรี่ เบอร์นี่ เล่ม 1**. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปากร, กรม. 2512-2513. **บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม ที่ 1, 2** แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา,.

_____. 2514. **เอกสารของฮอลันดาสมัยอยุธยา พ.ศ. 2130 – 2163 และ พ.ศ. 2185.** แปลโดย สุนันทา สุตกุล. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา

_____. 2516. **เอกสารของเฮนรี่ เบอร์นี่ เล่ม 2.** แปลโดย สาวิตรี สุวรรณศิลป์.กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา

_____. 2520. **เอกสารของเฮนรี่ เบอร์นี่ เล่ม 2 ตอนที่ 2.** แปลโดย ไพโรจน์ เกษมแม่นกิจ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา

_____. 2542. **เมืองประเทศราชของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์.** แปลโดย นันทนา ตันติเวสส. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โพรดักส์.

_____. ม.ป.ป. **พงศาวดารเมืองสงขลา**. พิมพ์ครั้งที่ 11. ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงอนุสาร กรณี(เอิบ ณ สงขลา)

ศรีสมร เบญจพลางกูล. 2544. **ประวัติศาสตร์สงขลา**. สงขลา: หจก.ภาพพิมพ์.

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. 2544. **หาอยู่หากิน เพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.** กรุงเทพฯ: มิติชน.

สกรรจ์ จันทรัตน์ และสงบ ส่งเมือง. 2532. **การเริ่มต้นและการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีเมืองสงขลาเก่า (หัวเขาแดง)**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สกินเนอร์, จี. วิลเลียม. 2529. **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์** แปลโดย พรรณี.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สงบ ส่งเมือง. 2522. **การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2310-2444.** สงขลา: โครงการตำรา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

สถาบันทักษิณคดีศึกษา. 2528. **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ**. สงขลา: แสงรุ้งการพิมพ์.

_____. 2535. **สงขลาศึกษา**. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง

_____. 2544. รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ: เอมี่เทรดดิ้ง.

สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์. 2548. **ประเพณีท้องถิ่นภาคใต้.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์

สุชาติ รัตนปราการ. 2528. **เรื่องน่ารู้เกี่ยวกับเมืองสงขลา**. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา.

สนิทภิรมย์, หมื่น (นิ่ม). 2516. **พงศาวดารและลำดับตระกูลวงศ์เมืองพัทลุง**. กรุงเทพฯ: แผนกการพิมพ์กรมทหารสื่อสาร.

สารูป ฤทธ์ชู. 2535. “การพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 23” **, สงขลาศึกษา**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ.

สุวิทย์ ธีรศาศวัต. 2548. **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่ 3** . ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สืบแสง พรหมบุญ. 2525. **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างไทยกับจีน.** กรุงเทพฯ: โครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.

อนุสรสิทธิกรรม,หลวง. 2512. **บัว ณ นคร “พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช” ประชุมพงศาวดารเล่ม 31 (ภาค 53).** กรุงเทพฯ: คุรุสภา.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อุดมสมบัติ, หลวง. 2505. **จดหมายหลวงอุดมสมบัติ.** ในงานพระราชทานเพลิงศพพระรัตนธัชมุนี.

เอกสารราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.115 – 125. 2520. **เอกสารราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.115 – 125**. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมประยูร โสณกุล ณ อยุธยา. 22 มีนาคม 2520). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์

เอน.เจ.ไรอัน.2526. **การสร้างชาติมาเลเซียและสิงคโปร์**.ม.ร.ว ประกายทอง สิริสุขแปล. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

แอนโทนี รีด. 2548. **เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า ค.ศ.1450- 1680**. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.

สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. **เอกสารรัชกาลที่ 4 ก.ห. เล่ม 2 จ.ศ. 1214 (2395) สารตราตั้งข้าหลวงเสนาประเมินนาหัวเมือง.**

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 ก.ห. เล่ม 5 จ.ศ. 1215 (2396) สารตราว่าด้วยตั้งข้าหลวงเสนาประเมินนาหัว เมือง.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 ก.ห. เล่ม 9 จ.ศ. 1217 สารตราว่าด้วยให้ข้าหลวงกรมการผูกปี้ข้อมือจีน.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 ก ห เล่ม 9จ.ศ.1217 สารตราว่าด้วยประกาศป่าวร้องราษฎรให้ ทำนาแต่ต้นมรสุม.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 เลขที่ 62 จ.ศ.1214 ศุภอักษรเมืองอุดงมีไชยฯ.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 ก.ห เล่ม 7 ประกาศเรื่องฝนแล้วข้าวแพงให้ระวังโจรผู้ร้าย จ.ศ.1215.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14 / 22 รายงานพระยาสฤษดิ์ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ. 113.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. **เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2. 12 ก / 2 ใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ. 109**.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 . 12 ก / 2 ใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ. 102.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 47 / 19 รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มิ.ย. 113 – 5 ต.ค. 129).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 47/ 18 เรื่องราวต่าง ๆ ฝ่ายหัวเมืองปักษ์ใต้ 16 ธ.ค – 28 ม.ค รศ. 111.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.12ก/ 1 ใบบอกเมืองสงขลา จ. ศ. 1242 (2423).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.ห. เล่ม 40 จ.ศ. 1245 (2426) เรื่องตั้งนายอากรรังนกเมืองสงขลา.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 1. 12 ก / 1 ใบบอกเมืองสงขลา จ.ศ. 1245 (2426).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 47 / 14 เรื่องผลประโยชน์และการจัดการต่าง ๆ ในเมืองสงขลา พัทลุง และนคร 16 เม.ย- 20 ต.ค. 115.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.ห. เล่ม 21 จ.ศ. 1223 สารตราว่าด้วย ผูกปี้จีนหัวเมืองปักษ์ใต้.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2. 12 ก / 2 ใบบอกเมืองสงขลา จ.ศ. 1251 (2432).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 . 14 / 74 เสนาบดีมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ 7. ธ.ค.ร.ศ. 115

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 47/ 18 เรื่องราชการต่าง ๆ ฝ่ายหัวเมืองปักษ์ใต้.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2 14/ 74 เสนาบดีมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. **เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.ห.เล่ม 42 จ.ศ. 1246 สารตรานำตั้งเจ้าภาษีผลประโยชน์เมืองสงขลา – เมืองจะนะ.**

_____. **เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12ก / 1. ใบบอกเมืองสงขลาเรื่องรายการสิ่งของที่ส่งมาร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพฯครบรอบ 100 ปี.**

_____. **เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 47/ 14 เรื่องผลประโยชน์ และการจัดการต่าง ๆ ในเมืองสงขลา พัทลุง และนคร.**

_____. **เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2 .14 / 74 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้.**

_____. **เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1 / 25 “พระกระแสรับสั่งให้จดหมายไว้ในเรื่องหนังสือพระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์”.**

_____. **เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 49 / 58, เจ้าพระยาพลเทพ ที่สมุหพระกลาโหม ทูลกรมหมื่นสมมตฯ ที่ 152 / 15410, 24 ตุลาคม ร.ศ. 112.**

_____. **เอกสารรัชกาลที่ 5 ม99/15 เลิกบ่อนไก่เลกค่านาเมืองสงขลา ร.ศ.115.**

_____. **เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2 .1 / 20 เรื่องเขตแดนเมืองพัทลุงกับเมืองสงขลาคาบเกี่ยวกันมิ ย ร.ศ.113.**

_____. **เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2 12ก / 2 ใบบอกเมืองสงขลา ร.ศ.110.**

_____. หอสมุดวชิรญาณ. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 .**

_____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 5 จ.ศ. 1182 “ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาเพชรบุรีฯ” จดหมายเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาสงขลา.**

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 5 จ.ศ.1182 ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึงพระยาสงขลาด้วยบอกหนังสือแต่งให้หมื่นเสนถือเข้าไปว่าแต่งสำเภาบรรทุกสินค้าไปจำหน่ายเมืองเอ้หมุย กลับมาถึงเมืองสงขลา.**

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 12 จ.ศ. 1175 “ท้องตราถึงพระยาศรีธรรมโศกราชเรื่องให้ส่งตัวจีนจันเซงเข้าไปช่วยตีราคาสินค้ากรุงเทพฯ”.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 10 จ.ศ.1174

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 2 จ.ศ.1177 ท้องตราถึงพระยาศรีธรรมโศกราชตอบรับใบบอก ๖ ฉบับ.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1174(2355) เลขที่ 3.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204เลขที่ 26.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201(2382) เลขที่ 116

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201(2382) เลขที่ 192.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่มที่ 12 ใบบอกเมืองสงขลานำต้นไม้เงินทองและเครื่องราชบรรณาการ จ.ศ. 1191.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. ไม่ปรากฏ เลข ที่ 30.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 179 จ.ศ.1202 หนังสือคำให้การหลวงศรีปะตุกา เรื่องให้เร่งรัดดอกไม้ทองเงินเมืองตรังกานู.

_____. หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 เลขที่ 129 มัดที่ 11 จดหมายหลวงแก้วอายัติ (กระดาษเพลา).

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210(2391) เลขที่ 31.**

_____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 เลขที่ 113(111) จดหมายเจ้าพระยาพระคลังถึงพระยาศรีพิพัท.**

_____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 32 ไม่ปรากฏจ.ศ. "คำสาบานปติญาณตนของพระยาสงขลาและผู้มีชื่อ ซึ่งได้ซื้อขายฝิ่น สาบานว่าจะพยามไม่ให้มีฝิ่นเถื่อนเข้ามาค้าขายในเมืองเป็นอันขาดจะไม่ปิดบังไว้".**

_____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201เลขที่ 210.**

_____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201เลขที่ 212.**

_____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201เลขที่ 250.**

_____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201เลขที่ 250.**

_____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1204.**

Jennifer, W. G. 1975. **Fields From the sea : Chinese Junk trade with siam during the. Late Eighteenth and Early Nineteenth Genturies**. Cornell University.

Viraphol, S. 1977. **Tribute and Profit : Sino – Siamese Trade,** 1652 – 1853. Cambridge: Council on East Asian Studies, Havard University .

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ภาคผนวก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ภาคผนวก ก

กฎตั้งเจ้าเมืองสงขลา กฎตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช
และกฎตั้งผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กฎตั้งเจ้าเมือง สงขลา พ.ศ. 2431

1. ให้พระยาสงขลาจงเป็นยุติธรรม ให้พร้อมมูลกัน ณ ศาลากลาง อย่าให้กอบไปด้วยโลภ และฉันทาโทษาพยาบาท ถือเปรียบแก่งแย่งกัน ให้เสียราชการแผ่นดินแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้

2. พิพากษาคดีถ้อยความของอณาประชาราษฎรทั้งปวงโดยมูลคดี ให้ตั้งอยู่ในคติทั้ง 4 คือ ฉันทา โทษา โมหา พยาบาท อย่าให้กลบไปด้วยอิจฉา ริษยา จองเวร พยาบาท อสัจธรรม เห็นแก่อามิตรสินจ้าง ให้ราษฎรได้ความเดือดร้อนแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้

3. ให้พระยาวิเชียรคีรีฯ ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ โดยซื่อสัตย์สุจริตต่อกรุงเทพฯ และให้มีจิตโอบอ้อมเมตตากรุณา ทำนุบำรุงสมณชีพราหมณ์ อณาประชาราษฎร ไพร่บ้าน พลเมือง ลูกค้าวานิช ให้ชักชวนกันทำบุญให้ทานจำเริญเมตตาภาวนา โกษาศีล 5 เป็นนิจสิน ศีล 8 เป็นดิเรกศีล

4. ให้พระยาวิเชียรคีรีฯ ตรวจพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ วัดวาอารามแห่งใด ชำรุดปรักหักพัง ได้ให้ชักชวนพระหลวง ขุนหมื่น อณาประชาราษฎร ปฏิสังขรณ์

5. ให้พระยาวิเชียรคีรีฯ กำชับว่ากล่าวแก่กรมการเจ้าพนักงานให้ตรวจดูค่ายคูประตูหอรบจวน ทำเนียบ ศาลากลาง คุกตะรางสำหรับใส่ผู้ร้าย ตึกดิน ตึกปืน ประตูชั้นในชั้นนอก สิ่งใดชำรุดปรักหักพัง ก็ให้ให้พระยาวิเชียรคีรีฯ ตักเตือนเร่งรัดเจ้าพนักงานให้ตกแต่งซ่อมแปลงทำขึ้นไว้ให้มั่นคงทุกแห่ง ทุกตำบล

6. ให้พระยาวิเชียรคีรีฯ รู้บัญชีเลขไพร่บ้าน พลเมืองสนกำลัง มีอยู่ ณ แขวงเมืองสงขลามากน้อยเพียงใด แลเลขเจ้าเมือง กรมการ กองนอก ให้ตรวจสอบบัญชีให้รู้จำนวนไว้ จะได้เกณฑ์ใช้ราชการให้ทันท่วงที

7. เลขหมวด เลขกองใด ซึ่งเกียจคร้านหลบหนีออกไปแอบแฝงอยู่ในป่า คงมิได้สักข้อมือรับราชการแผ่นดินนั้น ให้พระยาวิเชียรคีรีฯ บังคับเกลี่ยกลอมชักชวนเข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินตามภูมิลำเนาเดิม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

8. ให้พระยาวิเชียรคีรีฯ ตรวจตราดูปืนกระสุนดินดำมีอยู่สำหรับเมืองมากน้อยเท่าใด ชำรุดก็ให้ตกแต่งซ่อมแปลงขึ้นให้มั่นคงดี

9. ราษฎรมีกิจสุขทุกข์มาให้การกฎหมาย ฟ้องกล่าวโทษประเภทใด ให้พระยาวิเชียรคีรีฯ ประทับฟ้องตามบทพระธรรมนูญเป็นกระทรวงใด ส่งให้กรมการเจ้ากระทรวงพิจารณาจงทุกคู่

10. ให้พระยาวิเชียรคีรีฯ กำชับห้ามปรามภรรยา บุตรหลาน ญาติพี่น้อง เสมียน ทนาย บ่าวไพร่ ข้าทาส อย่าให้คบหากันสูบ กิน ซื้อ ขายฝิ่น และทำลายพระพุทธรูป พระเจดีย์ กระทำข่มเหงช่อกระบัตร เอาพัสดุทอง เงิน เครื่องอัญมณี อณาประชาราษฎรกระทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปราม เก่าใหม่ แต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้เป็นจัณฑาล

11. ถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารท ก็ให้พระยาวิเชียรคีรีฯ ผู้ว่าราชการเมืองบายหน้าต่อกรุงเทพฯ กราบถวายบังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทำสัตยานุสัตยทูลเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ แล้วรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละ 2 ครั้ง ทุกปี อย่าได้ขาด ฯ (พณิตา เอี่ยมสุวรรณ, 2542 อ้างถึงมร.5 ร.ล.-ก.ห.ม้วน 48)

ประกาศแต่งตั้งเจ้าเมืองนคร

1. ให้เจ้านคร ตรวจตราดูกำแพง แลค่ายคูประตูเมือง หอรบเชิงเทิน ให้เร่งรัด ซ่อมแปลงขึ้นไว้ให้ดี

2. ให้เจ้านคร ตรวจดูสารบาญชีเลข เป็นเลขหมวดใดกองใด แลเลขหัวเมืองบรรดาแว่นแคว้น แขวงจังหวัด ขึ้นแก่เมืองนคร เป็นจำนวนเลขมากน้อยเท่าใด ให้คัดบัญชีแจ้งให้กรุงฯ ทราบ เพื่อว่ามีราชการใดจะได้กะเกณฑ์สะดวก

3. หากเลขหมวดใดกองใด ซึ่งเกียจคร้านหลบหนีออกไปแอบแฝงอยู่ในป่า ให้ผู้มีชื่อชักชวนกันเข้ามาตั้งบ้านเรือน ทำมาหากินอยู่ตามถิ่นฐานที่ภูมิลำเนาให้บริบูรณ์มั่นคง ได้มากน้อยเท่าใด ให้บอกบัญชีเข้ามายังกรุงฯ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

4. ให้หมั่นตรวจดูปืนใหญ่น้อย กระสุนดินประสิว เครื่องศาตราอาวุธ ให้รู้จำนวนมากน้อย และชำรุดเท่าใด ก็ซ่องแปลงไว้ใช้ในราชการ ให้เอาปืนชโลมน้ำมันแลหมั่นเอาดินออกตากแดดจงเนือง ๆ

5. ให้ตรวจดูเรือรบมีจำนวนมากน้อยเท่าใด ให้เร่งตกแต่งซ่อมแปลงอย่าให้ตากแดดกรำฝน

6. ถ้าถึงหน้าเทศกาลสลัดศัตรู แลอ้ายญวนเหล่าร้าย เข้าจับกุมพ่อค้าวานิช ข้าขอบขันฑสีมา ซึ่งสัญจรไปมาค้าขาย ให้แต่งเรือรบพายเรือปลัด เรือไพร่พลรบ พลกรรเชียง ออกไปป้องกัน อย่าให้อ้ายสลัดศัตรูเข้ามาจับผู้คนข้าขอบขันฑสีมาได้เป็นเด็ดขาด ถ้าเล็ดลอดข้ามาได้เจ้าพระยานครแลกรมการก็คงจะมีโทษโดยพระราชกำหนด

7. อนึ่ง เมืองสงขลา เมืองตรัง เป็นหัวเมืองปลายด่านแดน ต่อด้วยเมืองไทร เมืองตานีแล เมืองแขกทั้งปวง ยังมิราบคาบ ให้แต่งหลวงขุนหมื่นทะแกล้วทหารโดยควร ประกอบด้วยปืนกระสุนดินประสิว ออกไปตรวจด่านตระเวน ปลายด่านแดนหัวเมือง สอดแนม เอาข่าวราชการให้รู้จงได้

8. ให้เจ้านครปรึกษาหารือด้วยกรมการ ตามพระอัยการ แลพระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่บทใด ต้องด้วยขนบธรรมเนียมแผ่นดิน ก็ให้คงไว้ ถ้าบทใดเคลือบแคลง ให้จัดแจงบอกเข้ามา ณ กรุง จะได้ลอกจำลองออกไปใหม่ แลให้ว่าราชการพร้อมด้วยปลัดยกกระบัตร กรมการอย่างยุติธรรม ด้วยอุเบกขา ให้อยู่ในฉันทาคติ โทสาคติ ภยาคติ โมหาคติ

9. ให้เจ้าพระยานครมีน้ำใจโอบอ้อม แก่สมณชีพราหมณ์ อณาประชาราษฎร ไพร่พลเมือง ลูกค้าพานิช ให้ชักชวนกันทำบุญให้ทาน จำเริญเมตตาภาวนา สดับตรับฟังพระธรรมเทศนาศีลห้าศีลแปด เป็นนิจ

10. ให้ทำนุบำรุงพระเถรเณรผู้เล่าเรียนฝ่ายคันธุระ วิปัสสนาธุระ จงทุกวัดวาอาราม แลให้ชักชวนพระหลวงขุนหมื่น กรมการ แลอณาประชาราษฎร ผู้มีใจศรัทธา ปฏิสังขรณ์วัดขึ้นให้รุ่งเรืองสืบไป อย่าให้วัดชำรุดปรักหักพัง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

11. เมื่อถึงเทศกาลทำนา ให้ตักเตือนว่ากล่าวอณาประชาราษฎรให้ชักชวนกันทำไร่นาให้ได้ผลผลิตข้าวมาก ๆ จะได้เป็นกำลังในราชการ

12. ถ้าเจ้าพระยานครมีใจปฏิพัฒน์ยินดีในสตรีใด อันมีบิดามารดาญาติวงศ์ ก็ให้ผู้ไปว่ากล่าวสู่ขอตามธรรมเนียม อย่าให้ทำข่มเหง ฉุดคร่าลากเอาลูกสาวหลานสาวของอณาประชาราษฎร

13. เจ้าพระยานครต้องแต่งเครื่องราชบรรณาการ ดอกไม้ทองเงิน เข้าทูลเกล้าฯ ถวายตามกำหนดทุกปี และให้ดื่มน้ำพิพัฒนาสัตยา พร้อมกับพระหลวงขุนหมื่นกรมการ ถวายบังคมตามธรรมเนียมทุกปี

14. ส่วยสาอากรซึ่งขึ้น ณ ท้องพระคลังหลวงกรุงฯ บรรดามีอยู่ ณ เมืองนคร แขวงเมืองขึ้นแก่เมืองนครเป็นจำนวนมากน้อยเท่าใด ถ้าถึงงวดจำนวนจะได้ส่ง ให้เจ้าพระยานครกรมการเจ้าพนักงาน ว่ากล่าวเร่งรัดแก่นายอากรให้เร่งรัดคุมส่วยของหลวงเข้าไปส่ง ณ กรุงฯ จงทุกงวดทุกจำนวน อย่าให้ค้างเกินล่วงงวดล่วงจำนวนไปแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ (หอสมุดแห่งชาติ, 1146. เลขที่ 2)

สัญญาบัตรตั้งนายชุ่ม เป็นหลวงสมบัติภิรม ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ในปีพ.ศ. 2399

1. ให้ออกมาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ พร้อมด้วยพระยาสงขลา กรมการสืบไป

2. ให้หลวงสมบัติภิรมผู้ช่วยราชการคนใหม่ ฟังบังคับบันชาพระยาสงขลา พระสุนทรนุรักษกรมการผู้ใหญ่ ให้กรมการผู้น้อยฟังบังคับบันชา อย่าให้ถือเปรียบขัดแยงแย่งกันให้เสียราชการไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

3. ให้หลวงสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการ ตั้งใจทำราชการโดยสัตยสุจริต

4. ให้มีจิตโอบอ้อมเมตตาแก่สมณพราหมณ์จารีย์ อนาประชาราษฎร ลูกค้าวานิช ไพร่บ้านพลเมือง ให้ทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุข อย่าให้มีความโลภเจตนาเบียดเบียน ช่อกระบัดเอาพัสดุเงินทองโดยพละการ คุมเหงให้ราษฎรได้รับความยากแค้นเดือดร้อน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

5. พิจารณาพิพากษาคดีถ้อยความอนาประชาราษฎรให้เปนยุตธรรม อย่าให้ลำเอียงเข้าด้วยฝ่ายโจทก์จำเลย กลับจริงเป็นเท็จกลับเท็จเป็นจริง ชนะเป็นแพ้ แพ้เป็นชนะ ให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้

6. เมื่อถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุดสารท ก็ให้หลวงสมบัติภิรมผู้ช่วยราชการ พร้อมด้วยพระยาสมขลากรมการ ณ พระอารามกระทำสัตยานุสัตต่อได้ฝ่าละอองสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายบังคมรับพระราชทานนามพระพิพัฒนสัจจะเสมอปีละ 2 ครั้ง อย่างธรรมเนียมจงทุกปีอย่าให้ขาด(กห.ร.4 จ.ศ. 1218 เล่ม 11 หน้า 109)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ภาคผนวก ข

ระเบียบเกี่ยวกับภาษีอากร

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ระเบียบเกี่ยวกับการทำอากรรังนก

เจ้าภาษีและบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการทำรังนก จะต้องยึดถือและปฏิบัติตามสารตราตั้งนายอากรรังนกอย่างเคร่งครัด ซึ่งในสารตราดังกล่าวได้ว่าระเบียบปฏิบัติไว้หลายประการด้วยกัน ดังนี้

1. เจ้าภาษีมีสิทธิที่จะทำภาษีติดต่อกันครั้งละ 3 ปี ตามระยะเวลาที่กำหนดไว้

2. เจ้าภาษีจะต้องส่งเงินปีละ 3 งวดเท่า ๆ กันทุกงวด รวมทั้งสามงวดแล้วจะครบตามที่ได้ประมูลไว้

3. ให้เจ้าเมืองสงขลากรมการทำบัญชีหางว่าว รายชื่อตำบล บ้าน เลกส่วยรังนก มอบให้เจ้าภาษีใช้ราชการตามที่เป็นจริง ไม่ให้ปิดบังไว้

4. ให้เจ้าภาษีจัดเรือรบพร้อมด้วยปืนลาดตระเวนรอบๆ เกาะรังนก เพื่อป้องกันพวกญวนและโจรสลัด

5. เจ้าภาษีจะต้องระวังไม่ให้เลกส่วยรังนก ลักลอบแทงรังนกไปจำหน่ายโดยพลการได้

6. เจ้าภาษีต้องกำชับห้ามปรามไม่ให้เลกส่วยรังนก แทงรังนกในระยะที่มีไข่นก หรือลูกนกยังบินไม่ได้

7. ห้ามไม่ให้เจ้าเมือง กรมการเมือง นายบ้าน นายอำเภอ ฯลฯ หยิบยืมเอา เรือ แจว ถ่อพายของเจ้าภาษีและเกณฑ์เลกส่วยรังนกไปใช้ราชการอย่างอื่นโดยเด็ดขาด

8. เจ้าภาษีมีอำนาจสามารถพิจารณาตัดสินคดีความเล็กๆ น้อยๆ ระหว่างเลกส่วยรังนกได้ แต่ถ้าเป็นคดีใหญ่มหัตโทษให้ส่งไปยังเจ้าเมืองกรมการ

9. เจ้าภาษีจะต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาพร้อมด้วยขุนนางอื่นๆ ในเมืองสงขลาปีละ 2 ครั้ง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

10. เจ้าภาษีต้องควบคุมดูแลไม่ให้เลกส่วยรังนกคบหากันเป็นโจรผู้ร้ายปล้นสะดมราษฎรสมณชีพราหมณ์ ให้ได้ความเดือดร้อน (หจช, ร 5 ก.ห. เล่ม 40 จ.ศ. 1245 สารตราตั้งนายอากรรังนกเมืองสงขลา)

ระเบียบเกี่ยวกับการเก็บอากรค่านา

ในการประเมินค่านาแต่ละครั้งรัฐบาลกลางจึงมีสารตราตั้งข้าหลวงออกมาประเมินนา และวางระเบียบปฏิบัติในการเก็บค่านาไว้รัดกุมมาก ซึ่งพอจะสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. ให้ข้าหลวงเรียกค่านาเพียงปีละครั้ง นาราษฎรมีอยู่หลายแปลงให้คิดรวมเข้าด้วยกันเป็นไร่ งาน แล้วเรียกค่านาตราแดงคู่โคไร่ละ 1 สลึง นาน้ำฝนฟางลอยไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง

2. ให้ข้าหลวงเสนาเรียกเงินค่านา เฉพาะนาที่ราษฎรได้เก็บเกี่ยวข้าว ถ้ามีแต่ซังข้าวไม่ได้เก็บเกี่ยวก็ไม่ต้องเรียกค่านา เพียงแต่ให้เจ้าของนาสาบานตัว

3. ให้กำนันยื่นบัญชีหางว่าวรายชื่อราษฎรผู้ทำนาแก่ข้าหลวงให้ถูกต้องครบถ้วน

4. ห้ามไม่ให้กรมการคบคิดกับกำนันลักลอบเก็บเงินค่านาจากราษฎร โดยที่ข้าหลวงไม่รู้เห็นด้วย

5. ให้ข้าหลวงเสนากรมการกำนัน ช่วยจดการจองนาให้แก่ราษฎรที่ไม่มีนาทำ

6. เจ้าเมืองกรมการจะต้องมีหมายประกาศให้ราษฎรมาเสียเงินค่านาแต่เฉพาะกับข้าหลวงเสนา ไม่ให้ไปเสียค่านากับกรมการนายอำเภอ กำนันเป็นอันขาด

7. ให้ข้าหลวงมีใบเสร็จให้แก่ราษฎรผู้เสียเงินค่านา ไว้เป็นหลักฐานทุกราย

8. กำนันจะต้องเสียเงินค่าใบเสร็จให้แก่ข้าหลวง ตำบลที่มีนาตั้งแต่ 200 ไร่ ขึ้นไปเรียกเงินค่าใบเสร็จตำบลละ 1 บาท 2 สลึงและกำนันได้รับพระราชทานสิบลด นา 10 ไร่หักเงินพระราชทานให้กำนันไร่หนึ่ง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

9. ให้ข้าหลวงเสนานำเงินที่เก็บค่านาได้ ไปฝากเจ้าเมืองกรมการไว้ก่อนที่จะบอกส่งเข้าไปยังกรุงเทพฯ

10. ข้าหลวงเสนาได้รับพระราชทานเงินสิบลด เช่นเดียวกับกำนัน แต่ให้ข้าหลวงเสนาและกำนันหักเงินสิบลดไว้ชั่งละ 15 บาท เป็นค่าจ้างขนข้าวขึ้นฉางหลวง

11. ให้ข้าหลวงเสนากรมการผู้กำกับ กำนันพันนายบ้าน ผู้ยื่นหางว่าว เสมียน ทนายผู้ถือบัญชีไปสาบานตัวทุกวันพระ 8 ค่ำ และ 15 ค่ำ ต่อหน้าพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าจะสุจริตไม่ยักยอกเงินค่านา

12. ถ้าข้าหลวงเสนาชำระเงินเสร็จกำนันหนึ่ง หรือสองกำนันจะเอาเงินเข้าไปส่งในกรุงเทพฯ ให้เจ้าเมืองกรมการมีใบบอกคู่หางว่าวที่กำนันยื่นไว้ พร้อมด้วยกรมการกำกับข้าหลวงเสนาคุมเงินค่านาเข้าไปส่ง ไม่ให้เจ้าเมืองหน่วงเหนี่ยวเอาเงินค่านาไว้ทำให้เนิ่นช้า

13. นาที่ทรงพระราชอุทิศถวายวัด ให้พระราชาคณะพระครูเจ้าอธิการรับเงินจากข้าหลวงเสนา แล้วมีหนังสือประทับตราให้ไว้กับข้าหลวง

14. ถ้ากำนันยักยอกนามีผู้ฟ้องร้องเป็นจริง ให้ยกเงินสิบลดให้แก่โจทย์แล้วให้เจ้าเมืองกรมการส่งตัวไปลงโทษในกรุงเทพฯ

15. ห้ามไม่ให้ข้าหลวง เสนา เรียกเอาเงินค่าเผาใบเสร็จแก่ราษฎร ให้เกินพระราชบัญญัติแต่เฟื้องหนึ่งขึ้นไปได้เป็นอันขาดทีเดียว

16. ให้เจ้าเมืองกรมการทำบัญชีหางว่าว บอกจำนวนเงิน จำนวนนาทั้งหมดเปรียบเทียบกับปีก่อน ๆ เข้าไปยัง ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลาฉบับหนึ่งกรมนาฉบับหนึ่งรวม 2 ฉบับจงทุกเมือง

17. ห้ามไม่ให้เจ้าเมืองกรมการหักเอาเงินค่านา ของหลวงไว้จัดซื้อข้าวขึ้นฉางจ่ายราชการสำหรับเมือง ถ้าต้องการเงินซื้อข้าวก็ให้มีฎีกาเบิกจ่ายข้าวเข้าไปยังเจ้าพนักงานในกรุงเทพฯ จะได้จ่ายเงินออกมาให้ซื้อข้าวไว้สำหรับเมืองต่อไป (หจช,ร. 4 ก.ห. เล่ม 2 จ.ศ. 1214 สารตราว่าด้วยตั้งข้าหลวงเสนาประเมินนาหัวเมือง)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ระเบียบเกี่ยวกับการทำภาษีเตาสุรา

1. ให้นายอากรเตาสุราทำอากรงวดละ 3 ปี ปีหนึ่งให้นำเงินส่งกรมพระคลัง 12 งวดๆ ละเท่า ๆ กันจนครบภายใน 12 งวด

2. ถ้าปีใดมีอธิกมาส ให้นายอากรเพิ่มเงินขึ้นอีก 1 งวด

3. ให้เจ้าเมืองสงขลาปักที่ต้มสุรา จำหน่ายสุราให้แก่นายอากร และให้นายอากรจำหน่ายสุราเฉพาะในเขตเมืองสงขลา – จะนะ ห้ามส่งไปจำหน่ายนอกเขตเมืองสงขลา – จะนะ

4. ถ้านายอากรจับได้แต่น้ำสุรา แต่ไม่ได้เครื่องต้มน้ำสุรา ให้ริบเอาน้ำสุราแล้วปล่อยตัวไปครั้งหนึ่งก่อน ถ้าจับตัวได้ครั้งที่สองให้ส่งตัวไปให้เจ้าเมืองกรมการพิจารณาตัดสิน

5. ให้เจ้าเมืองสงขลาประกาศห้ามราษฎรทำน้ำเมาต้มสุราของเมาซื้อขายแก่กัน ถ้าห้ามมิฟังจับได้ให้ปรับไหมใช้อากร 3 วัน ตามจำนวนเงินอากรทั้งหมด และให้แบ่งเงินค่าปรับไหมแก่ผู้จับและผู้แจ้งความเป็นเงิน 1 ตำลึง

6. ห้ามไม่ให้ลูกค้านำเอาสุราต่างประเทศเข้ามาขายในเขตเมืองสงขลา เมืองจะนะโดยไม่มีหนังสือสำคัญจากกรมพระคลังมหาสมบัติ ถ้านำเข้ามาขายโดยพลการนายอากรจับได้ให้ปรับไหมตามพิกัดถ้าไม่มีเงินให้ส่งตัวให้กับนายอากรชำระเร่งเงินถ้าพิจารณาไม่ตกลงให้ส่งตัวเข้าไปยังกรุงเทพฯ

7. นายอากร หลงจู๊จะไปจับตัวผู้ต้มสุรา ให้ไปขอกำนันกรมการจากเจ้าเมืองกำกับกันไปจับจะได้รู้เห็นเป็นพยาน ถ้าไปจับฝ่ายเดียวไม่มีกรมการเป็นพยาน เกิดความขึ้นประการใดให้ปรับนายอากรเป็นผู้แพ้แก่ผู้ต้องจับ

8. นายอากรมีสิทธิ์ต้มกลั่นสุราไว้เพียงหนึ่งในสามของราคาเงินอากรทั้งหมด ห้ามไม่ให้กลั่นเหลือเกินกว่าจำนวนดังกล่าวเป็นอันขาด

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

9. ถ้าพรรคพวก บ่าวไพร่ ทาสของนายอากรเกิดวิวาทกันด้วยความเล็กน้อย ให้นายอากรว่ากล่าวประนีประนอม ให้ตกลงกันเสีย ถ้าเป็นความมหันตโทษ จึงส่งตัวไปให้เจ้าเมืองกรมการชำระ

10. ห้ามเจ้าเมืองกรมการจับกุมนายอากรและสมัครพรรคพวกไปกะเกณฑ์ใช้ราชการเบ็ดเสร็จ หรือยืมเครื่องมืออื่น ๆ ที่ใช้ในกิจการทำภาษีเตาสุรา

11. นายอากรจะต้องถือน้ำพระพิพัฒฯสัตยาปีละ 2 ครั้ง พร้อมด้วยขุนนางอื่น ๆ ในหัวเมือง

12. ให้ผู้มีหุ้นส่วนกับนายอากร ลงชื่อไว้ในท้องตรา ถ้าไม่มีชื่อเกิดเรื่องวิวาทกัน เจ้าพนักงานจะไม่รับพิจารณาว่ากล่าวให้

13. ให้นายอากรห้ามปรามสมัครพรรคพวกบ่าวทาสซื้อของต้องห้ามผิดกฎหมายเป็นอันขาด (หจช, ร. 5 ก.ห. เล่ม 45 จ.ศ. 1246 สารตราตั้งนายอากรสุราเมืองสงขลา - จะนะ)

ระเบียบว่าด้วยอากรบ่อนเบี้ย

1. ให้นายอากรบ่อนเบี้ยทำอากรงวดละ 3 ปี ปีหนึ่งให้นำเงินส่งกรมพระคลัง 12 งวดๆละเท่า ๆ กันและให้ส่งเงินล่วงหน้า 3 เดือน

2. ถ้าปีใดมีอธิกมาส ให้นายอากรเพิ่มเงินขึ้นอีก 1 งวด

3. ให้เจ้าเมืองสงขลา เมืองจะนะจัดแจงสถานที่สำหรับตั้งบ่อน ให้แก่นายอากรตามสมควร

4. ให้นายอากรเก็บเงินหัวเบี้ย จากนักเลงการพนันไทยจีน ตามที่เป็นจริงห้ามไม่ให้ฉ้อโกงข่มเหงนักเลง ให้ได้ความเดือดร้อน

5. บ่อนเบี้ยจีนเล่นเป็นคะแนน ถ้าติดค้างกันให้มีบัญชีสำหรับนายบ่อนทวงถามได้ แต่บ่อนเบี้ยไทยให้แทงด้วยเงินสด ห้ามไม่ให้เล่นเป็นคะแนนเพราะจะเกิดวิวาทกันได้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

6. พวกนักเลงขัดสนจะยืมเงินนายบ่อนเล่น ให้นายบ่อนทดรองให้เล่นตามพระราชกำหนดกฎหมาย

7. ถ้ามีผู้รับบ่อนต่อนายอากรไปให้นักเลงเล่น ถ้านักเลงเล่นค้างเงินไม่มีจ่าย ให้นายบ่อนจำนักเลงด้วยขื่อ ห้ามไม่ให้จำด้วยโซ่ตรวน แล้วส่งให้นายอากรเร่งรัดเอาเงินให้ได้

8. ถ้านักเลงเอาเบี้ยแดงมาเล่น ให้นายอากรเก็บเอาผ่าเสีย แล้วส่งเข้ามาเป็นหลวงทุกงวด ถ้ามาเล่นในเวลากลางคืน ให้ถือคบเพลิง ตะเกียงมา ห้ามนำอาวุธเข้าไปในบ่อน ถ้าไม่ฟังถือเข้าไปวิวาท ให้จับกุมตัวส่งเจ้าเมือง

9. ห้ามนายอากร นายบ่อน ถือกำอีแปะแจงอย่างเบี้ยให้นักเลงแทงเหลี่ยมแทงกัก แทงคว่ำแทงหงายแก่กันเป็นอันขาด ถ้าห้ามไม่ฟังให้เอาตัวนายอากร และนักเลงผู้เล่นเป็นโทษ เฆี่ยนสามลา เอาอีแปะผูกคอตระเวน 3 วัน

10. ถ้านักเลงวิวาทกันในบ่อนเป็นความเล็กน้อย ให้นายอากรตัดสินให้เสร็จสิ้นแก่กัน ให้เป็นความมหันตโทษ จึงให้ส่งตัวไปยังเจ้าเมืองกรมการ

11. ถ้ามีคดีต้องตัวนายอากร ให้นายอากรแต่งทนายไปว่าต่างแก้ต่าง อย่าให้ขัดขวางคดีของราษฎรไว้ (หจช,ร.5 ก.ห.เล่ม 40 จ.ศ. 1245 สารตรานำตั้งนายอากรบ่อนเบี้ยเมืองสงขลา – จะนะ)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประวัติการศึกษาและการทำงาน

ชื่อ – นามสกุล	นายสิทธิพร ศรีผ่อง
วัน เดือน ปี เกิด	วันที่ 15 เดือนมกราคม พ.ศ. 2525
สถานที่เกิด	จังหวัดสงขลา
ประวัติการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต(ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยทักษิณ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์